

STÁTNÍ VĚDECKÉ KNIHOVNY Z POHLEDU UPLYNULÝCH PADESÁTI LET 1948 – 1998

Jaroslav Vyčichlo, Státní vědecká knihovna Plzeň

Několik pohledů na historický vývoj i současný stav státních vědeckých knihoven

Když se zpětně zamýšlím, proč má být shrnuta a případně diskutována historie knihoven právě od neblahého roku 1948, nenapadá mne jiný důvod než letošní padesátiletí těchto knihoven. Pravda, časový úsek kulatý, leč poněkud náhodně stanovený – totiž ukončený právě konáním letošní konference. A tak se zamýšlíme nad stavem a posláním knihoven a knihovnictví v České republice přece jen trochu náhodně. Analýzou historie obecně a následnou syntézou je však možno stanovovat potřeby a kritéria rozvoje jakéhokoli oboru, a tak letošní zamyšlení nad stavem a možnostmi knihovnictví je velmi užitečné. Samozřejmě, že je o čem diskutovat a na co poukazovat, co analyzovat a z čeho vyvozovat závěry. Snad je to i příležitost analyzovat vývoj knihoven a knihovnictví tzv. socialistického a porovnat ho s předchozím i současným novým stavem. Znalost historie přinejmenším usnadní případný futurologický pohled na daný problém.

Pojďme tedy sledovat historický vývoj stávajících devíti státních vědeckých knihoven v jednotlivých regionech. Konkrétně MZK v Brně, SVK v Českých Budějovicích, Hradci Králové, Kladně, Liberci, Olomouci, Ostravě, Plzni a Ústí nad Labem. Pokusme se na ně nazírat jako na celek, který má mít v tomto okamžiku relativně homogenní působnost.

Lze bez nadsázky tvrdit, že všechny státní vědecké knihovny vznikly po složitém historickém vývoji a jejich dnešní stav je výsledkem potřeb informačního zabezpečení vysokoškolského studia, výroby v daném městě, dřívějších potřeb spolků, novějších potřeb pracovníků vědy, výzkumných pracovišť a odborných institucí, a také kulturně estetických potřeb obyvatel daného místa. Dnešní vědecké knihovny nelze z kontextu historického vývoje společnosti v tomto státě vytrhnout, ostatně stejně jako jakoukoli jinou knihovnu. Individuální znaky vědeckých knihoven nebyly, a jak uvidíme dále, ani nemohly být setřeny přes všechnu snahu střídajících se režimů. Každá z vědeckých knihoven, o nichž je řeč, si svoji individualitu nese především v historickém složení svých fondů. To platí i u těch vědeckých knihoven, které před rokem 1948 neexistovaly vůbec nebo neexistovaly jako vědecké a které vznikly působením

značně nahodilých a v historickém kontextu často protichůdných okolností teprve během sledovaného padesátiletí. Žádná z knihoven totiž nevznikla od zcela nulového stavu, každá dostala do začátku menší nebo větší fondy svých zaniklých předchůdkyň. Je třeba dále podotknout, že směr vývoje jednotlivých vědeckých knihoven nemohl být v období socialistického knihovnictví podstatněji ovlivněn jejich řediteli a pracovníky, i když jejich působení v některých případech ke konkrétnímu směřování napomohlo. V mnoha případech však podstatně ovlivnilo odbornost knihovnických procesů a řízení knihovny.

Je nutné vzít v úvahu fakt, že dnešní státní vědecké knihovny jsou součástí dynamicky a často značně nahodile se rozvíjejícího knihovnického systému státu a jejich historii nelze vytrhnout ani z celkového kontextu domácího knihovnictví.

Je třeba vzít v úvahu i fakt, že na jasnozřivé a objektivní shrnutí historie SVK neuplynulo dost času, jako autor tohoto souhrnu se cítím být součástí knihovnického dění posledních třiceti let a některá tvrzení ve stati obsažená mohou být subjektivní a tedy diskutabilní.

A ještě je třeba podotknout, že historické souhrny o jednotlivých SVK nejsou a nemohou být úplné, nebylo by pro ně místo ve sborníku ani na konferenci. Také nejsou k dispozici informační prameny, které by pomohly situaci státních vědeckých knihoven podrobně zmapovat. Jsou uváděny jen a jenom na podporu tvrzení a závěrů shrnutých v pohledu na dnešní státní vědecké knihovny, jako na specifický druh knihovny, který v jiných státech nemá obdoby. Jsou uvedeny pro úplnost, neboť soustředění faktů, které přináší, je velmi pracné.

SVK v Brně

Autoři statě¹ hledají vznik Státní vědecké knihovny v Brně v neveřejné knihovní sbírce Hospodářské společnosti pro Moravu. Rok založení se nedá přesně určit, společnost sama byl ustavena k r. 1770. Knihovna, zdá se, mohla vzniknout ke stejnému datu. Její fondy byly veřejnosti zpřístupněny v r. 1883. Neméně významnou a důležitou je Knihovna Františkova muzea. Paralelně vedle sebe vyrůstaly v Brně a okolí knihovny šlechtické, klášterní, školní, spolkové i soukromé. Slučováním, deponováním, darováním a v závěru pravděpodobně splynutím některých z nich a formálním převzetím Františkova muzea do vlastnictví Moravské země vznikla nová knihovna. Navenek vystupuje pod názvem Zemská knihovna moravská. Praxe tedy v dějinách knihoven dost běžná. Se vznikem univerzity v Brně² vzniká státu povinnost zřídit v Brně vědeckou knihovnu. Za základ sbírek nové vědecké knihovny jsou převzaty knihovní fondy Zemské knihovny moravské. Vedle ní je podle zá-

¹JANÁK J. – KUBÍČEK, J.: Z dějin univerzitní knihovny. In: Státní vědecká knihovna v Brně. Jubilejní sborník, Brno, Blok 1983, s. 15-55.

²Zákon ze dne 28. ledna 1919 o zřízení české univerzity v Brně s fakultami právnickou, lékařskou, přírodovědnou a filozofickou.

kona č.430 z r. 1919 Sb.z.n. zřízena městská knihovna. Zemská knihovna se stává knihovnou státní a nese název Zemská a univerzitní knihovna. Ihned po zestátnění stát do jejich fondů zakoupil řadu (řádově desítky) významných soukromých odborných knihoven a byly sem včleněny knihovny několika gymnázií. Fondy se tak rozrostly minimálně o 150 000 svazků. V roce 1935 byla otevřena velká studovna a čítárny v nově přidělených prostorách na dnešní Kounicově tř. 1, v nichž je knihovna dodnes. I za války se daří rozšiřovat služby knihovny. V r. 1941 je založen fond hudebnin a koncipována důkladná příruční knihovna. Těsně po osvobození jsou knihovně přiděleny nové prostory pro rozšiřují se služby ve stejném Zemském domě III, kde knihovna sídlí. Do fondu jsou převzaty konfiskáty německých knihoven různých typů. Do r. 1948 obdržela knihovna dary z angloamerické jazykové oblasti. Od r. 1935 s novým tiskovým zákonem získává právo povinného výtisku. Knihovna získává nové prostory a rozšiřuje služby. Začátkem 50. let získává knihovnu zrušené právnické fakulty a zejména 70 000 svazků z klášterních knihoven. V tomto desetiletí má neustále v rezervních fondech literaturu čítající stovky tisíc svazků. V r. 1955 její fondy přesáhly hranici 1 mil. svazků.

Obdobně se vyvíjela historie, knihovní fondy a služby Technické knihovny, která je organizační součástí dnešní Moravské zemské knihovny. Technická knihovna je založena jako samostatný ústav České vysoké školy technické v roce 1900. V letech 1900 až 1939 plnila funkci knihovny své zakladatelské školy, v letech 1945 až 1958 funkci Státní technické knihovny, tedy jedné ze státních vědeckých knihoven. V té době byla také převedena pod nového zřizovatele, tj. ministerstvo školství a osvěty. Knihovní fondy rostly vedle nákupů především dary, dlouhodobými deponáty celých spolkových knihoven, které se staly součástí knihovního fondu. Knihovna v r. 1947 obdržela právo povinného výtisku na vyžádání. Buduje speciální fond technických norem, patentové a firemní literatury.

Na valném sjezdu organizovaného učitelstva moravského v r. 1906 v Olomouci vznikl požadavek na zřízení odborné pedagogické knihovny. Jako výsledek intenzivní činnosti několika brněnských a zemských pedagogických a pedagogicko-lékařských spolků byla tato myšlenka uvedena v život a spojením knihoven těchto učitelských spolků a organizací byla založena v r. 1921 Ústřední pedagogická knihovna v Brně jako součást Společnosti pro péči o dítě a jeho výzkum. Součástí spolku, přes snahu podřídit ji státu pro zabezpečení jejího dostatečného financování, zůstala až do roku 1936. V tomto roce se osamostatňuje. V r. 1934 se stěhuje do Osvětového domu v Solniční ulici, ve kterém se nachází dodnes. Knihovna byla v roce 1949 zestátněna a nastal její kvantitativní, ale v souvislosti se zavedením vysokoškolského vzdělání učitelů a novou organizací školství i kvalitativní rozmach. Ve stejné době jí byla dána k dispozici celá budova, v níž už sídlila.

Univerzitní knihovna od počátku 50. let usiluje o koordinaci akvizice všech tří knihoven a v r. 1958 dochází výnosem ministerstva školství a kultury k je-

jich organizačnímu spojení. Vzniká tak největší knihovna na Moravě a druhá největší ve státě, Státní vědecká knihovna v Brně. Avšak teprve nový statut z r. 1976 zrušil tradiční formu tří knihoven a vytvořil z nich funkční odbory SVK.

Celé období socialistického knihovnictví se neslo ve všech vědeckých knihovnách ve velmi obdobném duchu. Lze proto předpokládat, že také období let 60. až 80. neslo i ve SVK v Brně rysy charakteristické pro práci velkých vědeckých knihoven té doby.³

Brněnská SVK přechází počátkem roku 1991 pod přímé řízení ministerstva kultury. S vydáním restitučních zákonů je nucena uvolnit některé skladovací prostory, například zámek v Dolních Kounicích, prostory v zámku v Jaroslavicích a kláštere v Předklášteří. Knihovna také jedná o vrácení některých knihovních fondů klášterních knihoven původnímu majiteli, např. augustiniánskému klášteru ve Starém Brně nebo františkánům v Moravské Třebové a Dačicích. Byl vrácen rovněž fond knihovny kláštera v Rajhradě. K jmenovaným historickým fondům však byl sjednán přístup a jejich využití pro studijní účely.

Knihovna se vrací v roce 1993 k názvu vyjadřujícímu příslušnost k zemi, Moravská zemská knihovna.

Ve spolupráci s Mellonovou nadací ze Spojených států vzniká páteří projekt automatizace českých a slovenských knihoven nazvaný CASLIN. MZK je jedním z nositelů tohoto projektu. Pro projekt je vybrán izraelský automatizovaný knihovnický systém ALEPH. V návaznosti na CASLIN je jednáno se SVK v Olomouci, Palackého univerzitou v Olomouci a Masarykovou univerzitou v Brně o společném vytvoření automatizovaného subsystému. Vzniká tak projekt MOLIN, částečně rovněž financovaný Mellonovou nadací.

Od poloviny roku 1992 vyvíjí vedení knihovny mnoho organizační práce, která vedla k vyhlášení soutěže na projekt nové budovy MZK. Na nutnosti vystavět takovou budovu se shodli rektori všech brněnských vysokých škol, primátor města Brna a ředitel MZK ve společném prohlášení, s nímž se obrátili na vládu a předsedu Poslanecké sněmovny.

V roce 1993 byly dokončeny stavební úpravy vícepodlažního velkokapacitního depozitáře v Nesovicích. Depozitář byl postupně vybaven pevnými regály a knihovna tak zásadním způsobem vyřešila svoje problémy s místem pro ukládání knihovního fondu.

V roce 1994 byly do nově vybudovaného depozitáře přestěhovány knihovní fondy z vrácených zámků. Bylo tak přemístěno více než 6,5 km polic s knihovním fondem. V závěru roku je pokusně do knihovny zaveden systém ALEPH.

Od počátku roku 1995 se datuje připojení knihovny na Internet, knihovna

³Pro toto období činnosti SVK v Brně se nepodařilo soustředit komplexně zpracované informační prameny. Pro období let 90. byly hlavním pramenem roční zprávy o činnosti SVK Brno.

se zapojuje do projektu RETROKON – retrokonverze ČNB, dokončuje síť LAN mezi jednotlivými pracovišti a zřizuje mikrofilmové pracoviště. V architektonicko-urbanistické soutěži byla vybrána vítězná studie na stavbu nové budovy MZK.

V březnu 1996 zahajuje provoz Rakouská knihovna, pracoviště MZK zvládla rutinní provoz v systému ALEPH a pravidla AACR 2. Proběhlo územní řízení na stavbu nové budovy MZK s návrhem zakalkulovat náklady do státního rozpočtu.

V roce 1997 bylo definitivně rozhodnuto o výstavbě nové budovy MZK, když bylo financování projektu zařazeno do státního rozpočtu. Univerzitní knihovna zavedla automatizovaný výpůjční systém. Je otevřena Německá knihovna Goethe Institutu, její zásobením knihovním fondem z německé strany představuje významné obohacení uživatelských možností knihovny. Knihovna je napojena v rámci systému MOLIN na společnou síť distribuující data přes centrum ULTRA*NET a účastní se řady projektů jednak vlastních – RETROKON generálního katalogu MZK a Probases UN, jednak společných s NK ČR. Knihovna vydává od roku 1987 knihovnický a literární čtvrtletník Duha a každoročně několik titulů kvalitních bibliografií, mj. periodicky jako dvouměsíčník také Výběr novinek brněnských knihoven v 7 sériích. V doplňování knihovních fondů se v první polovině 90. let projevuje nedostatek finančních prostředků, přírůstek je doplňován z rezervních fondů.

Lit.:

Jiráňová, O. – Kubíček, J.: Státní vědecká knihovna v Brně. Jubilejní sborník. 1808–1883–1958–1983. 292 s.

Roční zprávy MZK v Brně z let 1991–1997.

SVK v Českých Budějovicích

Požadavky na vznik vědecké knihovny se v Českých Budějovicích objevují začátkem tohoto století. Budějovičtí vlastivědní pracovníci však na takovou knihovnu museli čekat až do roku 1945. Za podpory ministerstva školství, věd a umění vznikla Jihočeská vědecká knihovna. Fondy byly budovány jednak z darů soukromníků, z darů institucí a jednak z konfiskátů. Byly sem vřazeny knihovny organizací zrušených po roce 1948, např. knihovna Obchodní a živnostenské komory, včelařského spolku, Okresní učitelská knihovna, knihovny zrušených německých škol. Po roce 1950 pak knihovny zrušených církevních řádů, Istituto di cultura italiana sezione, Alliance francaise. Nejvýznamnější církevní knihovnou, kterou SVK v Českých Budějovicích spravovala až do roku 1991, byla knihovna řádu cisterciáků ve Vyšším Brodě. Od roku 1946 byla Jihočeská vědecká knihovna umístěna v Eggertově vile v ulici Na Sadech. Zřizovatelem knihovny bylo původně město České Budějovice, později, od roku 1949 pak ministerstvo školství a kultury. Knihovna nesla název Státní studijní knihovna.

Další změnu zřizovatele přineslo sloučení s krajskou lidovou knihovnou

v roce 1958 pod názvem *Krajská knihovna v Českých Budějovicích a se sídlem v Riegrově ulici*. Zřizovatelem byl krajský národní výbor s výjimkou let 1960–1962, kdy jím byl okresní národní výbor a knihovna nesla název *okresní knihovna*. I po sloučení sídlí obě části v původních budovách. Knihovně bylo od roku 1963 přiznáno právo na úplný povinný výtisk. Knihovna se zaměřila na shromažďování regionální literatury, včetně vedení bibliografických prací zejména na toto téma. V letech 1966–69 byla provedena reorganizace a do vily Na sadech bylo přemístěno bibliografické oddělení, které od té doby mohlo poskytovat rozsáhlejší bibliografické služby.

V letech „přešlapování“ jsou významným počínem rozsáhlé a velice odborné výstavy literatury zaměřené k regionu. Druhá polovina 60. a 70. léta jsou obdobím budování střediskového systému v kraji.

Knihovna byla k 1. 1. 1979 přejmenována na *Státní vědeckou knihovnu*. Působí jako ústřední metodické pracoviště pro Jihočeský kraj. Vzniká projekt stálé výstavy „*Písemnictví v jižních Čechách*“ instalované v r. 1980 ve Zlaté Koruně. Od tohoto roku je také zlatokorunský klášter součástí SVK v Českých Budějovicích. Naprostý nedostatek prostorů řeší knihovna výstavbou skladu v Kněžských Dvorech v r. 1983 a skladu a administrativní budovy ve dvoře vily Na Sadech v r. 1993. Knihovna stěhuje provozy vědecké knihovny do zrušeného Muzea dělnického hnutí a zadává projekt na rekonstrukci Eggertovy vily. Od počátku roku 1990 přechází knihovna pod správu MK ČR. Je zrušeno 7 poboček v intravilánu města a omezeny některé speciální služby. Důvodem je nedostatek finančních prostředků na provoz. Knihovna však, většinou z grantů, automatizuje svoje pracovní činnosti i služby. Vydáním zákona č. 37/1995 Sb. byl k 31. 12. 1995 zrušen úplný povinný výtisk pro knihovnu, ponechán jí však byl povinný výtisk vydavatelů z regionu. V roce 1995 je zaveden knihovnický systém TINLIB a knihovna se připojuje k Internetu. Zúčastňuje se řady národních i nadnárodních projektů obdobně jako ostatní SVK.

Lit.:

CEMPÍRKOVÁ, K.: *100 let Státní vědecké knihovny v Českých Budějovicích 1885–1985*. České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1986. 89 s., příl.

SVK v Hradci Králové

Počátek vědeckých knihoven v Hradci Králové je spojován se založením Městského průmyslového muzea v r. 1896, jehož součástí se stala i knihovna. V r. 1941 se osamostatnila a vznikla z ní Studijní knihovna města Hradce Králové. Zvláštní pozornost věnovala doplňování regionální literatury, pracovalo v ní samostatně oddělení starých tisků.

Od r. 1945 se připravuje vznik velké studijní knihovny. Konečné rozhodnutí o zřízení Státní studijní knihovny padlo na zasedání vlády 12. 4. 1949. Předání fondu Studijní knihovny města Hradce Králové proběhlo v listopadu 1949 a stát převzal 34 000 svazků jejího fondu. Druhou podstatnou částí se, ovšem jen na čas, stal fond veřejné Lékařské knihovny. S ní přišlo 9 500

svazků knih a 25 000 svazků odborných časopisů. Vládním nařízením č. 43 z 25. 3. 1947 získala knihovna právo povinného výtisku na požádání. Během doby, po r. 1948, převzala knihovna ještě fondy několika spolků a komor. Zajímavé je, že v počátcích řídil knihovnu Jiří Rys, který současně řídil i Státní studijní knihovnu v Liberci.

V r. 1952 nově vzniká Vojenská lékařská akademie a knihovna jí předalala zpět na 35 000 svazků lékařské literatury. Z provizoria je knihovna nově umístěna v jedné z budov, které dodnes užívá, tj. na nábřeží Protifašistických bojovníků. Přeorganizovány jsou knihovní fondy a knihovna je otevřena pro veřejnost v dubnu 1953. V roce 1954 je ministerstvem školství vydán jednotný statut SVK a stanovena specializace. Podle statutu náleží SVK v Hradci Králové celokrajská působnost, univerzální fondy, specializace na chemii, gumárenství, textilní výrobu a těžké strojírenství. Knihovna je pověřena metodickým působením pro obory knihovnictví a bibliografie. Bibliografické oddělení vzniká v roce 1954.

V tomtéž roce padl ze strany Krajské lidové knihovny v Hradci Králové návrh na sloučení obou knihoven. Ministerstvo školství návrh zamítlo s poukazem na nutnou diferenciaci podle specifických úkolů. Znovu se o návrhu uvažovalo za čtyři roky nato na KNV a ministerstvu školství a návrh byl přijat. V říjnu 1958 vznikla Krajská knihovna, která v sobě zahrnovala obě části, vědeckou i lidovou knihovnu.

Po reorganizaci správního zřízení s menším počtem krajů, přesně v polovině r. 1960, vzniká rozhodnutím KNV Státní vědecká knihovna v Hradci Králové. Je vyčleněna okresní lidová knihovna a celkový fond 216 113 k.j. je rozdělen tak, že SVK obdržela 84 556 k.j. odborné literatury a OK 131 557 k.j. ostatního fondu.

60. léta – specializace knihovny je stanovena na textilní obory a zemědělství. Od r. 1964 získala právo na úplný povinný výtisk. Bibliografická práce se omezila nadále jen na práci s vědeckou a odbornou literaturou. Knihovna je pověřena úkoly na úseku metodického vedení lidových knihoven. Vznikají první problémy s uložením knihovního fondu, knihovna zřizuje první dislokovaný depozitář na zámku v Hrádku u Nechanic. V roce 1960 má knihovna 17 pracovníků.

Během 60. let došlo k známému „přešlapování“ knihoven na místě, práce se navenek podřídila ideologickým požadavkům, je „jednotná“ a výsledky „šustí“ papírem. Rozvíjejí se však tradiční knihovnické postupy a zdokonaluje se knihovnická technika, doplňování a zpracování fondů a bibliografická činnost. Rostou knihovní sbírky. Normalizace pak ještě zvýšila těžkopádnost odborného rozvoje knihovnických služeb .

Knihovna získala a v r. 1970 otevřela novou půjčovnu s depozitáři v budově bývalé synagogy na třídě ČSA. Postupnou rekonstrukcí, rozšiřováním a dostavbami přebudovala synagogu na svoje hlavní sídlo.

Od poloviny 70. let je integrována síť lidových a vědeckých knihoven v jednu,

tj. síť knihoven veřejných. To je důvod k tomu, aby od roku 1976 začalo pracovat při SVK v Hradci Králové metodické oddělení. Koncem 70. let jsou vytvářeny studovny politické literatury. V roce 1978 zahájena stavba velkokapacitního skladu v Pouchově, zprovozněn je v roce 1983. V roce 1981 vzniká zárodek tzv. krajské katalogizace, rok nato začíná pracovat v knihovně RIS KU pro východočeský kraj.

Po roce 1989 je nově prováděna automatizace, knihovna v restituci vrací židovský majetek, tj. budovu synagogy, i když ji nemusí opustit. Staví se dvě nové budovy skladů v HK-Pouchově.

Lit.:

Hromádka M.: Státní vědecká knihovna Zdenka Nejedlého v Hradci Králové, Hradec Králové, Kruh 1976. 95 s.

Hromádka M.: Státní vědecká knihovna Zdenka Nejedlého. Sborník materiálů ke 40. výročí založení knihovny. Hradec Králové, SVK 1989. 77 s.

SVK v Kladně

Historie dnešní Státní vědecké knihovny v Kladně je stoletá. Knihovna byla oficiálně založena zřízením spolku Lidová knihovna na Kladně v r. 1897. V roce 1901 převzalo knihovnu do správy město Kladno. Kupuje knihovnu spolku Budislav, pocházející z 60. let 19. století a nechává ji včlenit do fondů lidové knihovny. Během první světové války knihovna nepřetržitě pracuje, jsou však vyřazeny knihy zakázané rakouskou vládou. Zákon z roku 1919 je pevným východiskem dalšího rozvoje knihovny. V roce 1926 jsou knihovně přiděleny větší prostory v přízemí kladenského zámku. 1939 jsou založeny katalogy na mezinárodním formátu a rezervační služba. 1940 vzniká regionální fond publikací z regionu města. 1942 jsou však odstraněny tisíce knih prohibiční literatury, které nevyhovují německé okupační moci. Válečné ztráty představovaly na 4 000 svazků.

V roce 1952 je knihovna pověřena funkcí okresní knihovny a je zřízeno metodické oddělení. Těsně po válce je vyřazena prohibiční literatura.⁴

V roce 1953 přichází nová vlna vyřazování literatury nepohodlné novému režimu. V roce 1954 se knihovna stěhuje do budovy tzv. Okresního domu, kde sídlí dodnes. Do roku 1984 ho však sdílí s okresní prokuraturou.

Od roku 1960 v rámci reorganizace územní správy je knihovna pověřena krajskou metodickou funkcí, zůstává však zařízením ONV. Teprve v roce 1963 se mění název na krajskou lidovou knihovnu a zřizovatelem se stává středoečeský KNV. Během let se otevírají a ruší městské pobočky.

V roce 1965 je v kladenském okrese postupně zřízeno pět střediskových knihoven s profesionálními pracovníky. Pro střediskový systém je zřízena

⁴Existuje např. Seznam nacistické, protistátní, protisovětské a jiné brakové literatury, který obsahuje 40 stran a na 2000 jmenovitě uváděných titulů. Pochází pravděpodobně ještě z doby před rokem 1948.

krajská nákupna knih, která expedovala knihy vybavené třemi katalogizačními a dvěma knižními lístky do střediskových knihoven. 1967 – v odboru metodiky bylo zřízeno samostatné oddělení bibliografie, rozvíjí se BIS.

V roce 1969 získala knihovna právo na PV z regionu středních Čech. Rozhoduje se o systematickém budování fondu regionální literatury. Rok 1971 s sebou přináší další prohibita a vyřazování. Vychází dvě řady bibliografií, z nichž ve Velké řadě vyšly kvalitní bibliografické soupisy trvalé hodnoty. Kritický nedostatek prostor je řešen jednopatrovou přístavbou k hlavní budově. Od roku 1975 se pořádají lekce knihovnicko-informatické přípravy dětí a mládeže. Od r. 1976 jsou knihovníci lidových knihoven okresu Kladno odměňováni prostřednictvím kladenské knihovny, což trvá až do roku 1995. V roce 1977 je zakoupen sousední dům a je do něho přesunut odbor metodiky. V roce 1978 knihovna získala statut univerzální vědecké knihovny, avšak změna názvu bude schválena až za pět let. Knihovna plní funkci knihovny okresní, městské a střediskové. V roce 1979 obdržela knihovna právo celostátního povinného výtisku.

1983 se mění název knihovny na Státní vědecká knihovna v Kladně. Knihovna má půjčovnu v hlavní budově a deset půjčoven ve městě. V následujících letech dochází k organizačním změnám. 1988 je zakoupen první počítač, na němž byla zahájena tvorba databáze REOS, v roce 1991 se v knihovně začíná s komplexnější automatizací. Knihovna získává čtyři 32 bitové počítače a staví první lokální síť, na níž provozuje systém CDS/ISIS. Vzniká databáze ANAL. Podstupuje kolotoč poměrně rozsáhlých dislokačních změn v umístění jednotlivých provozů v důsledku restitucí a dalších změn v osobách majitelů objektů, v nichž provozy sídlí. Od dubna 1993 se kladenská knihovna stává vydavatelem časopisu Čtenář. Pokračuje metodické řízení sítě veřejných (lidových) knihoven na základě smluvních ujednání. V roce 1995 se knihovna napojuje na Internet. V roce 1996 byl pro knihovnu zakoupen komplexní automatizovaný knihovnický systém Rapid Library a na Internetu byl vystaven lokální katalog SVK. Knihovnice střediskových a městských knihoven se staly zaměstnankyněmi místně příslušných zřizovatelských úřadů.

V roce 1997, v roce 100. výročí založení knihovny, je v knihovně otevřeno Informační středisko pro cestovní ruch a občanské informace. Je spuštěn automatizovaný provoz modulu akvizice a katalogizace.

Lit.: Sto let veřejné knihovny v Kladně. Kladno, Státní vědecká knihovna 1997. Nestr.

SVK v Liberci

Počátky českého knihovnictví v Liberci je možné položit do roku 1862, kdy vznikla spolková knihovna České besedy. Fond knihovny byl rozšiřován hlavně dary a drobnými nákupy, financovanými výtěžky sbírek a akcí pořádaných ve prospěch knihovny. Druhou nejstarší knihovnou je rovněž spolková knihovna podpůrného spolku Dobročin. Působí zde i další spolkové knihovny. To vedlo

k myšlence knihovny sloučit. V letech 1904–6 tak vznikla z osmi spolkových knihoven Lidová česká knihovna.

Ve městě pracovalo od minulého století ještě několik dalších českých a německých většinou spolkových knihoven, které však byly během válečných událostí z větší části zničeny.

Po druhé světové válce začínají v Liberci pracovat dvě české knihovny. Česká městská knihovna začíná jako nově ustavená pracovat od roku 1945. Převzala i fondy liberecké německé Stadtbücherei. Doplnována je z darů a z nevelkých nákupů. V její prospěch jsou zajištěny i některé soukromé knihovny v bytech německých rodin. Chybějící peníze pro knihovnu v roce 1948 uvolnilo ministerstvo informací a osvěty na příkaz ministra Kopeckého. Ten převzal nad knihovnou patronát a knihovna si po jedině jeho návštěvě ve svých zdech postavila jeho jméno do štítu a od roku 1951 ho s krátkou přestávkou koncem 60. let nesla až do svého přechodu pod MK ČR v roce 1991. V roce 1948 má knihovna 8 zaměstnanců. Od roku 1951 plní krajskou funkci, má šest poboček a bibliobus. Do roku 1958 podstatně narostly knihovní fondy a byly zřízeny další tři pobočky.

Německá knihovna Bücherei der Deutschen byla v r. 1945 převedena do české správy. Na jejím fondu začala vyrůstat v r. 1945 česká Státní studijní knihovna zřizovaná ministerstvem školství a osvěty. Také do ní byly soustřeďovány konfiskované knihy z německých veřejných, ale i soukromých knihoven ze severočeského pohraničí. V roce 1947 bylo knihovně přiznáno právo na úplný PV. Získala část fondu zrušené knihovny Obchodní a živnostenské komory. V r. 1954 postihl knihovnu požár, který zničil většinu ze 250 000 svazků knihovního fondu. Knihovna byla přemístěna do dnešních prostor na náměstí dr. E. Beneše a od r. 1954 buduje fond čs. patentů a norem.

V r. 1958 bylo rozhodnuto o sloučení Krajské lidové knihovny Václava Kopeckého a Státní studijní knihovny v Liberci v jednu organizaci. Sloučenou knihovnu nadále spravuje Městský národní výbor v Liberci pod názvem Knihovna Václava Kopeckého. Nastalo období vleklých jednání o propojení a společném umístění knihovních fondů a organizaci knihovnických procesů v nové instituci. Knihovna do roka mění zřizovatele a stává se jím ONV.

V roce 1960 přichází Liberec o statut krajského města, což se projevilo negativně na činnosti knihovny. Přesto na některých krajských funkcích participuje s Krajskou knihovnou v Ústí nad Labem. Rok 1961 a další staví knihovnu do pozice typické lidové knihovny, která plní úkoly pro město. V roce 1963 však knihovnu přebírá KNV v Ústí nad Labem. Teprve v roce 1969 jsou všechny provozy knihovny a většina fondů umístěny v dnešní hlavní budově. V r. 1970 získala do svých fondů soukromou knihovnu berlínského nakladatele Johanna Moellera čítající 30 000 svazků, který trvale žil v kraji. Významně tak byl obohacen fond sudetik, který buduje od svého vzniku, který byl však až do roku 1989 nepřístupný běžnému čtenáři. Dále pak získala fond farní knihovny z Nového Města pod Smrkem s několika prvotisky.

V roce 1971 knihovna opět změnila svého zřizovatele, jímž se stal Okresní národní výbor v Liberci. Počátkem 70. let vytvořené libři prohibiti byly odvezeny až na povinné výtisky, které byly víceméně tajně uloženy v jednom z pobočných skladů.

V r. 1976 dochází k rozdělení metodických funkcí mezi obě severočeské vědecké knihovny.

Knihovna tak pomalu přerostla svými činnostmi a fondy jedinou budovu a musí části svého fondu umísťovat do dislokovaných skladů. Řešení, která se našla, nikdy nebyla dostačující a zůstávala provizoriem.

Na 21. listopad 1989 byl dlouho předem naplánován knihovnický zájezd do Prahy, a tak knihovníci zažili pražské události na Václavském náměstí. Po návratu se knihovna stává v Liberci informačním centrem nově se rodícího zřízení. V roce 1991 přechází do správy MK ČR s názvem Státní vědecká knihovna v Liberci. Knihovna automatizuje a v roce 1997 volí knihovnický systém Rapid Library. Tristní situace s nevyhovujícími prostory pro knihovnu vyústí v jednání o výstavbě nové budovy SVK a v r. 1997 je položen základní kámen a zahájena výstavba. Náklady na výstavbu nesou vedle MK ČR i SRN a Švýcarsko.

Lit.:

KŘÍČEK, V. – TROJANOVÁ, K.: *Malé dějiny knihovny. Pamětní spis. Liberec, Státní vědecká knihovna 1994. 110 s.*

Domácí stránka SVK v Liberci na Internetu. <http://www.svkl.cz>. 1 s.

SVK v Olomouci

Státní vědecká knihovna v Olomouci navazuje na více než 400 let starou historii knihovny jezuitské vysokoškolské koleje a Univerzitní knihovny v Olomouci. Její vznik se datuje rokem 1566, když v roce 1573 získali jezuité právo promovat své posluchače a udělovat jim akademické hodnosti, a jako Univerzitní knihovna byla zpřístupněna veřejnosti roku 1775.⁵

⁵CEJPEK, J. – HLAVÁČEK, I. – KNEIDL, P.: *Dějiny knihoven a knihovnictví v Českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin. Praha, Karolinum 1995, s. 128-129.*

Autoři uvádějí: „Úspěšný růst knihovny byl podlomen za třicetileté války, kdy byla Olomouc po osm let okupována Švédy a velká část knihovny se stala jejich kořistí. Po zrušení jezuitského řádu byly univerzita i knihovna převedeny do správy státu. Analogicky jako v Klementinu dostává knihovna fondy nejprve pěti moravských jezuitských knihoven, v letech 1782–1787 pak 34 knihoven moravských zrušených klášterů různých řeholí. . . Vytřídění obrovského knižního materiálu ze získaných knihoven připadlo knihovníku J.A. Hankemu. Z 95 000 svazků vyřadil na 70 000 knih, které prodal v dražbách a na makulaturu. Pro olomouckou knihovnu zůstalo z těchto fondů zhruba 24 000 svazků. Od roku 1782 měla knihovna statut jen lyceální knihovny. V roce 1807 se podařilo pro olomouckou knihovnu získat povinný výtisk z Moravy, v určitých obdobích i ze Slezska. V roce 1827 bylo olomoucké lyceum opět povýšeno na univerzitu, knihovna byla opět univerzitním ústavem.“

Od roku 1782 měla knihovna statut lycejni knihovny, její fondy se však úspěšně rozrůstaly a od zrušení vysokého školství v Olomouci v roce 1860 měla charakter státní studijní knihovny. Nesla však tradiční název Univerzitní knihovna. Univerzita v Olomouci byla pak obnovena v roce 1946, knihovna však již zůstala samostatným státním ústavem. Lze tedy bez nadsázky říci, že její velice pestrá historie trvá více než 430 let.

Se skončením války v roce 1945 je jasné, že knihovna bude plnit významné kulturní poslání pro celou Moravu. Usiluje o rozšíření svých prostor. Přidělení domu sousedícího s hlavní budovou SVK v Olomouci (v Gutenbergově ulici 1) trvalo revolučnímu národnímu výboru jen několik dní. 4. června 1945 byla podána žádost, 20. června knihovna už dům užívala.

Jedním z argumentů pro obnovení Univerzity Palackého v roce 1946 je existence vědecké knihovny.

Těsně po válce jsou vytvořeny ze svezených konfiskovaných soukromých i institucionálních knihoven veliké rezervní fondy čítající až 520 000 sv. literatury, z toho 127 000 svazků tvoří svozy klášterních knihoven. Velká část této literatury byla později darována jiným institucím a rozprodána v antikvariátech. Začátkem padesátých let nadřizené orgány vyvinuly snahu profilovat knihovní fondy směrem k technickým oborům, opustit tradiční společenskovědní složení fondů a poměrně úzce specializovat fond. Začátkem 50. let byla založena grafická sbírka a hudební oddělení, které bylo opět v r. 1955 zrušeno. Byla zřízena fotografická dílna. V polovině 50. let se knihovna pod tlakem znovu zaměřila na zemědělskou a společenskovědní literaturu, mezitím však proběhly diskuze o úloze vědeckých knihoven a novým statutem byla potvrzena její univerzálnost. Knihovna je pověřena shromažďováním moravik a silesik a navázala tak na shromažďování maximálně úplné produkce regionální literatury od počátku 19. století do r. 1935 na základě povinných výtisků. Od poloviny do konce 50. let se pak soustředila na rozšiřování a zkvalitňování služeb specifických právě pro knihovnu vědeckého (univerzitního) typu. Byly revidovány formy práce, které náležely více knihovnám osvětového typu. Ustanovením výpůjčního řádu byly redukovány výpůjčky beletrie k nestudijním účelům. Cesta k upevnění služeb charakteristických pro vědecké knihovny tak trvala v Olomouci do konce 50. let. Knihovna zprostředkuje výpůjčky zahraniční literatury, ve větší míře nakupuje vysokoškolská skripta, protože se na ni přirozeně obracejí studenti. Do jisté míry suplovala funkci vysokoškolské knihovny.

Začíná ve větší míře publikovat, vydává vlastní periodické publikace od roku 1955 „Zpráva pro čtenáře“, od roku 1961 „Čtenářům“, 1956 odborný knihovnický časopis „Z knihovnické praxe“, od r. 1990 „Knihovnický obzor“.

Od roku 1956 provádí knihovna registraci čtenářů. Po roce 1958 byla založena sbírka norem a patentových spisů. Od roku 1960 byla knihovna přejmenována na SVK. V r. 1961 zavádí cirkulační výpůjční službu pro časopisy. Regionální bibliografická činnost se rozšířila na celý kraj.

Léta 60. proběhla v SVK v intencích předchozího desetiletí s vybočením v r. 1967–1968. Od počátku 60. let se knihovna soustředila na okruh přímých uživatelů. Zapojila se do metodické činnosti v jednotné soustavě knihoven a veřejné knihovny metodicky řídí až do r. 1976. Upevnila a zkvalitnila se knihovnicko a bibliograficko informační činnosti. Od r. 1965 byla v pětiletých plánech rozvoje města opakovaně plánována výstavba nové budovy SVK, avšak k realizaci nikdy nedošlo.

V roce 1973 se knihovna stala krajským metodickým centrem a tuto činnost vykonávala do roku 1977. V 70. letech klesá počet titulů časopisů odebíraných z nesocialistických zemí. Knihovna získala některé dislokované sklady, řešení však bylo příliš provizorní. V roce 1982 vzniká RIS KU, který se pozitivně zapsal do historie knihovny. Výsledkem jeho činnosti je řada cenných bibliografií. V druhé polovině 80. let knihovna nakupuje některé technické vybavení, např. kopírku Rank Xerox nebo čtečky mikrofiší. Od r. 1985 knihovna řeší státní úkol automatizace knihovnických a bibliografických procesů v JSK spolu s SVK v Ostravě a Plzni a NK ČR. Každá ze tří vědeckých knihoven dostává v roce 1989 počítač jednotné řady SM 52/12.

Nárůst výpůjček mezi roky 1990–1991 činí 86 000. V roce 1991 je dokončena oprava „červeného kostela“, který byl adaptován na skladiště. V důsledku restitucí dochází ke ztrátě skladovacích prostor na Sv. Kopečku a v ZŠ ve Skrbení. Ve větší míře je zaváděna automatizace, koncem r. 1993 dochází k propojení téměř všech pracovišť počítačovou sítí.

Knihovna je spolu s SVK v Plzni a MZK Brno spoluautorkou projektu KAKS, souborného katalogu vědeckých knihoven.

V roce 1992 se také dojednávají první kontakty s americkou Mellonovou nadací, což vede k automatizaci v návaznosti na síť CASLIN. K 1. 1. 1993 přicházejí SVK o povinný výtisk ze Slovenska v důsledku rozdělení státu. Od r. 1993 pracuje v SVK v Olomouci Německá knihovna (tzv. Deutsche Lesesaal) Goethe Institutu. V r. 1994 bylo do SVK převedeno na 2 500 starých tisků z kláštera dominikánů v Litoměřicích. Knihovna také získává trvalé napojení na Internet. Byl převzat skelet panelového domu vojenského skladiště, zanechaný zde po odchodu sovětských vojsk a v r. 1995 byl dostavěn na moderní skladiště knihovního fondu. V tomto roce je dokončena složitá rekonstrukce domu v Ostružnické ulici, kam je přemístěno vedení knihovny, ekonomické oddělení, bibliografie a zpracování fondů. Ve druhém patře jsou zřízeny dva služební byty a tři garsonky pro zaměstnance SVK. Mohla tak být plně rozvinuta rekonstrukce hlavní budovy knihovny v Bezručově ulici, kde byl do provozu uveden automatizovaný výpůjční protokol, zřízena studovna historických fondů s pracovištěm CD ROMů a vyprojektována a zahájena dvorní vestavba, v níž má být nadále studovna AV medií a sklady periodik. V roce

1996 obdržela knihovna grant Mellonovy nadace pro projekt MOLIN.⁶ Vzrůst informačních možností knihovny díky automatizaci a zvětšení prostor je nebyvalý.

Lit.:

Smejkal, B.: *Státní vědecká knihovna v Olomouci 1945–1965*. Olomouc, SVK 1965. 101 s.

Veličková, H.: *Dějiny Státní vědecké knihovny v Olomouci. 1966–1995*. 49 s. Domácí stránka SVK v Olomouci na Internetu, <http://www.svkol.cz>. 1 s.

SVK v Ostravě

V roce 1921 vzniká na základě knihovnického zákona č. 430/1919 Sb. Ústřední knihovna města Ostravy. Protože na území Ostravy není žádná vědecká knihovna, shromažďuje a zpřístupňuje i odbornou a vědeckou literaturu. V roce 1945 vzniká Průmyslové muzeum s technickou knihovnou. V téže roce je do Ostravy přemístěna Vysoká škola báňská a její knihovna plní funkci ústřední hornické knihovny (fond cca 21 000 kj.).

V roce 1950 se připravuje vznik velké vědecké knihovny, která je skutečně k 1. 1. 1951 založena jako Státní studijní knihovna v Ostravě. Umístěna je do přízemí a suterénu pravého křídla Nové radnice na přechodnou dobu 5–10 let. Na místě je dodnes.

Základ fondů vědecké knihovny byl položen právě ve fondu knihovny Průmyslového muzea. Je jí hned určena „specializace“ na hornictví a hutnictví, strojírenství, lékařství a polonika. Fond technické knihovny Průmyslového muzea, dary Národního technického muzea, duplikáty německé literatury z Klementína, dary Knihovny vysokých škol technických, nákupy, to byly prvotní zdroje při vytváření obsáhlejšího knihovního fondu.

Od r. 1954 užívá název Státní vědecká knihovna. Tendence směřující ke sloučení s krajskou knihovnou jsou v r. 1956 rozhodnuty také za pomoci rozsáhlé ankety. Jejím výsledkem je přání, aby knihovna dále pracovala jako vědecká. Naopak čtenářská veřejnost si žádala, aby knihovna budovala i fondy společenskovední literatury a aby zpřístupňovala patentovou literaturu a normy. Je tak potvrzena nutnost univerzálního složení knihovních fondů.

V roce 1963 je zavedena hvězdicová cirkulační výpůjční služba, která bez velkých obměn trvá dodnes. V roce 1964 knihovna získala právo na úplný povinný výtisk. 1969 – knihovně jsou přiděleny nové místnosti v levém křídle Nové radnice, je otevřena studovna a půjčovna speciálních fondů. Vyčleňuje se oddělení speciálních fondů se značnou autonomií a jako jediné v SVK se zaměřuje na firemní literaturu. Rok 1971– SVK se stává krajským knihovnickým střediskem, je pověřena metodickým vedením středisek VTEI, práce však přerůstá do formy nadoborového informačního střediska, je dále pově-

⁶Společná síť Univerzity Palackého, Masarykovy univerzity v Brně, MZK a SVK Olomouc.

řena metodickým vedením lékařských a zemědělských knihoven a metodickým vedením středisek VTEI. Provádí rozsáhlou rešeršní činnost, práci s firemní literaturou, patenty, normami a zajišťuje reprografické služby.

V roce 1973 zahajuje výstavbu dislokovaných skladů v sousední čtvrti Přívoze.

1978 do knihovny je delimitována z Olomouce i metodická činnost pro síť lidových knihoven a celou jednotnou soustavu. V letech 1975–1989 je experimentálně zaváděno a také nejdále dovedeno centralizované řízení knihoven v okresních knihovnických systémech.

Knihovna se podílí na výzkumném úkolu P 13 334 „Automatizace JSK v ČSR“. V roce 1990 byla dokončena výstavba výpočetního střediska s počítačem SM 52/12, oddělení bibliografie se napojilo prostřednictvím terminálu na systém GOLEM produkovaný NIS. Služba je po dvou letech zrušena pro nezáměr uživatelů. V roce 1991 bylo zahájeno zpracování firemní literatury v systému ISIS. Od roku 1993 se knihovna podílí na kooperativním zpracování ČNB s Národní knihovnou ČR a všemi ostatními SVK.

V roce 1994 se knihovna rozhoduje pro britský automatizovaný knihovnický systém TINLIB, na podzim je zahájeno zpracování knihovního fondu podle AACR 2.

Od počátku roku 1996 přichází knihovna o úplný povinný výtisk neperiodické literatury a zůstává jí nadále jen právo na povinný výtisk moravik.

V roce 1996 je na pracoviště knihovny zaveden Internet, dvě stanice jsou určeny pro uživatele.

Lit.:

HRAZDIL, A.: Vznik a vývoj veřejné vědecké knihovny v Ostravě. Rigorózní práce. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 1977. 111 s.

KUBATÁ, R.: Vývoj Státní vědecké knihovny v Ostravě v letech 1975–1995. Bakalářská diplomová práce. Opava, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědná fakulta, 1996. 47 s.

SVK v Plzni

SVK v Plzni byla zřízena retroaktivně s účinností od 1. ledna 1950 Ministerstvem školství, věd a umění jako státní studijní knihovna na základě usnesení vlády z dubna téhož roku. Potřeba zřídit vědeckou knihovnu je zdůvodněna zejména ustavením plzeňského vysokého školství. Založením knihovny vyvrcholily snahy o ustavení samostatné vědecké knihovny, sahající do dob první republiky. Město Plzeň předalo státu do užívání a jako základ knihovnických fondů nové knihovny cca 134 000 svazků Knihovny Městského historického muzea. Ta už sama obsahovala desítky menších knihoven soukromých, spolkových, školních a knihoven různých institucí a úřadů. Obsahovala rovněž oddělení pilsnenská, téměř kompletní (na 8 000 svazků) tiskovou produkci z území města Plzně a plzeňského kraje. Zřizovatelem knihovny se stal stát prostřednictvím MŠVU.

Knihovně byly přiděleny prostory v bývalém klášteře a gymnáziu u Sv. Anny – v budově, kde sídlí dodnes. Tady byla zahájena její činnost 1. května 1950. V roce 1953 byly zahájeny rekonstrukční práce v areálu kláštera, který byl do roku 1959 rekonstruován pro potřeby knihovny. Vznikla tak na svou dobu moderní knihovna vybavená potrubní poštou a lanovým dopravníkem na dopravu knih ze skladů ke čtenáři.

Souběžně se vznikem knihovny začal pracovat výpůjční protokol, čítárna časopisů a všeobecná studovna, která byla v r. 1959 přemístěna do nové vestavby ve dvoře areálu. V roce 1978 byl založen hudební kabinet a knihovna pro nevidomé, o rok později speciální studovna, v roce 1995 byla otevřena Rakouská knihovna a v r. 1998 se chystá otevření Německé knihovny Goethe Institutu Mnichov.

Knihovna byla přejmenována v roce 1954 na Státní vědeckou knihovnu.

Počátkem 50. let přijala do správy konfiskované klášterní knihovny, obsahující cca 72 000 svazků. Ty byly vytrženy a od r. 1956 bylo do knihovnických fondů vřazeno na 16 000 svazků. Jako celek se zachovala knihovna františkánského kláštera se 187 prvotisky a asi 3 500 vzácnými starými tisky. Knihovně byl také předán konfiskát 4 600 svazků knihovny bibliofila dr. Otokara Kruliše Randy ze zámku v Defurových Lázanech se souborem 55 prvotisků a množstvím starých tisků. Brzy po vzniku knihovny je ustaveno zvláštní oddělení prohibít, kam jsou umístěny nepohodlné knihy vyřazené z fondů v letech 1946, po roce 1948, část náboženské literatury z klášterních knihoven a literatura zařazená do prohibít po roce 1970.

Knihovna Městského historického muzea byla od roku 1949 příjemcem povinného výtisku na vyžádání. Toto právo přešlo na nově založenou SSK a od roku 1963 je příjemcem úplného PV.

Významnou se ukázala být vzdělávací a školicí činnost knihovny. Od r. 1964 pracovalo při knihovně konzultační středisko Střední knihovnické školy v Praze, které připravilo do r. 1996 několik stovek pracovníků s úplným středním vzděláním.

V 70. letech se kulturní, odborná, ale především řídicí činnost stále více podržovala tlaku normalizace. Převládla snaha po angažovanosti, politickém vzdělání a uvědomělosti a hlavně po jejich kontrole. Začátkem 70. let byly zaplněny sklady v hlavní budově a knihovna získala sklad v klášteře v Chotěšově, později pak v zámku v Křimicích. Obojí však bylo značné provizorium, v Chotěšově byl sklad velmi vlhký, knihy v něm trpěly, a byl často vykrádán. Od 1. 1. 1977 převzala SVK v Plzni funkci krajského metodického centra pro knihovnictví. Od konce 70. let dochází k omezování nákupu cizojazyčné knižní i časopisecké literatury. V roce 1982 je technickým posudkem konstatován havarijní stav kotelny, v roce 1983 je vydán havarijní výměr na střechu areálu. V téže roce je konstituován RIS KU. Od roku 1986 se knihovna podílí na výzkumném úkolu P 13 334 a zřizuje samostatné oddělení automatizace. Přešla do správy tzv. zámeček v Bušovicích a přistoupila k jeho opravě.

V r. 1987 zde umístila první část fondu a do roku 1992 byl zámeček knižním fondem zcela zaplněn. Knihovna tak získala první větší skladiště, které mělo definitivní podobu a knihovna ho užívá doposud. Rozběhla se také nová služba pro knihovny kraje, krajská katalogizace. Začátkem roku 1989 obdržela sálový minipočítač SM 52/12 a nakoupila první PC. Byla propojena v of-line režimu s UTZ UVTEI do systému GOLEM. V roce 1990 knihovna přistoupila k vývoji vlastního knihovnického systému, který byl nazván KIMS, a 2. ledna 1990 spustila modul evidence čtenářů, přesně o rok později modul akvizice, 2. 1. 1993 linku zpracování, 2. 1. 1995 je spuštěn automatizovaný výpůjční protokol. V říjnu 1997 je spuštěn na 14 stanicích lokální elektronický katalog knihovny. Od té doby běží všechny základní moduly automatizovaného systému KIMS a je možno říci, že provoz knihovny byl v hlavních činnostech zcela zautomatizován. Knihovnický systém KIMS je produktem vývojové činnosti knihovny a jeho autorem je ing. Jiří Kašpar

K 1. 1. 1991 přešla knihovna pod nového zřizovatele, jímž se stalo MK ČR. Zákon o obcích a okresních úřadech upevnil zřizovatelské pravomoci obecních úřadů ke knihovnám, takže metodické oddělení mohlo být redukováno postupně až na jednu pracovníci. Stejně tak byly omezeny metodické a poradenské funkce oddělení automatizace. V knihovně proběhly rozsáhlé rekonstrukční práce na střeších a plášti budovy v hodnotě téměř 27 mil. Kč. Areál kláštera, v němž knihovna sídlí, byl navrácen do majetku města a současně byla s městem uzavřena smlouva o jeho výpůjčce na 30 let.

Lit.:

HÁLOVÁ, M.: Vývoj knihovního fondu Státní vědecké knihovny v Plzni. In: *Západočeský historický sborník 1. Uspoř.: V. Bystrický. Plzeň, Státní oblastní archiv 1995. S. 189-198.*

VYČIČLO, J.: Státní vědecká knihovna v Plzni. Několik kapitol z historie a přítomnosti organizace. In: *Západočeský historický sborník 2. Uspoř.: V. Bystrický. Plzeň, Státní oblastní archiv 1996. S. 285-307.*

25 let Státní vědecké knihovny v Plzni. Uspoř.: M. Suchá. Plzeň, Státní vědecká knihovna 1975. 51 s.

SVK v Ústí nad Labem

V Ústí nad Labem existovala česká spolková knihovna⁷ prokazatelně již v r. 1875. Podle knihovnického zákona z r. 1919 byla v roce 1922 městem zřízena česká menšinová knihovna, jíž byla většina knihovního fondu spolkové knihovny věnována. Po Mnichovském diktátu byla uzavřena a během války byla většina fondu zničena.

1896 byla zpřístupněna knihovna Svazu Němců severozápadních Čech, která byla převedena do správy města v r. 1899 jako Lidová knihovna a čí-

⁷Snad lze dovodit, že knihovna patřila České vzdělávací besedě, která v její prospěch uspořádala v roce 1875 silvestrovskou zábavu.

tárna města Ústí. Od r. 1922 sídlila v moderní budově na dnešním Lidickém náměstí pod názvem Městská knihovna. Byla však zničena za amerických náletů na město v dubnu 1945.

Počátky dnešní SVK v Ústí nad Labem sahají do r. 1945. V tomto roce začíná pracovat ve válkou rozvráceném městě městská knihovna. V roce 1949 dostává samostatnou vlastní budovu, v níž její vědecká část působí dodnes. Její fondy jsou založeny nově, neboť fondy dvou jejích předchůdkyň, české a německé, byly ztraceny ve víru válečných událostí.

V roce 1946 byla lidová část knihovny přeorganizována a sloužila jako Ústřední knihovna města Ústí nad Labem. Měla 4 pobočky. V r. 1948 byla knihovně přidělena budova ve Velké Hradební. Vila továrníka Wolfruma, i když poměrně nová stavba, se však ukázala být pro knihovnu nevhodnou. Od roku 1946 se také mluví o nutnosti postavit pro knihovnu novou vyhovující budovu. Vila však slouží jako hlavní budova knihovny až do roku 1993.

Od začátku 50. let knihovna plní funkci krajské lidové knihovny. Následují větší kosmetické úpravy tolik typické pro období socialistického knihovnictví. Kvantita služeb, jejich kvalita, pohotovost a možnosti knihovny ustrnuly na místě. Kvalita personálu však stoupá, zpřesňuje se knihovnická technika, zkvalitňuje zpracování fondů, zvyšuje se odbornost knihovnické práce a tím s časem i kvalita služeb v „mezích mírného pokroku“. V 52. roce zahajuje činnost Kabinet pro studium hudby a dramatu, speciální pracoviště knihovny. Knihovna plní funkci krajské knihovny s „péčí o vědeckou a naučnou literaturu“. V roce 1955 obdržela titul Vzorná lidová knihovna v celostátní soutěži BVLK. Je zpracován projekt na dostavbu knihovny Maxima Gorkého, nenašly se však peníze na realizaci.

V roce 1958 přešla knihovna do správy města a stala se z ní Městská knihovna. Závazky a povinnosti krajské knihovny jí zůstávají. V roce 1961 z pověření krajské kulturní komise je knihovna přebudována na univerzální vědeckou knihovnu. Pro její vědeckotechnickou část se však nenajdou tolik potřebné nové prostory. 1962 se mění název na Knihovnu Maxima Gorkého. Jsou otevírány další pobočky. V roce 1964 vzniká regionální fond.

Od roku 1971 došlo na základě vzájemné dohody ke koordinaci doplňování a činnosti. Zaměření na humanitní obory je určeno Ústí, na technické obory Libercí. V r. 1973 se rozvíjí krajská katalogizace. Během 60. a 70. let jsou vybudovány dílčí sklady, bohužel s malou kapacitou.

Rok 1974 přináší nový statut a definici funkcí krajské ústřední a vědecké knihovny. Adaptuje se a vznikají odborná oddělení, která knihovnu mnohem více upevňují jako vědeckou. (Oddělení časopisů a speciálních fondů, studovna, oddělení politické literatury, BIS v ústřední půjčovně).

V roce 1979 byl změněn název na Státní vědecká knihovna Maxima Gorkého a knihovně bylo přiznáno právo na PV. Knihovna byla organizačně rozčleněna na útvar pro vědecké služby a odbornou práci, útvar pro kulturně výchovnou činnost a útvar ekonomicko provozní.

V roce 1983 byla zpracována v pořadí třetí a v roce 1986 čtvrtá studie na přístavbu knihovny. Od roku 1986 jsou doplňovány kompaktní disky a videokazety. Vzniká RIS KU, 1987 je dostavěn sklad ve Vaňově, kapacita 130 000 svazků.

V r. 1990 byly knihovně Občanským fórem nabídnuty k využití tři podlaží v bývalé budově KV KSC, pro nedostatek peněz však nabídka nemohla být využita. Do majetku knihovny však byla převedena předválečná vila rodiny Weinmannovy, v níž byla zřízena velká čítárna a studovna společenských věd z oddělení politické literatury. Byly zakoupeny první dva počítače.

Od r. 1991 je zřizovatelem knihovny MK ČR. Dochází ke zřizování nových poboček a rušení jiných z důvodů vznesených restitučních nároků. Začíná se s přístavbou nové budovy v zahradě vily ve Velké hradební. V roce 1993 proběhla reorganizace provozu a činnost knihovny byla zásadním způsobem rozdělena do obou stávajících budov, přičemž se počítá se vznikající přístavbou na půjčovnu odborné a vědecké literatury kombinovanou se studovnou. Knihovna automatizuje, zavádí se lokální síť. V roce 1994 je do provozů nainstalován knihovnický systém TINLIB. Na podzim roku 1996 je otevřena nově vybudovaná přístavba. Knihovna má 7 poboček ve městě.

Lit.:

Ústecká veřejná knihovna 1945–1995. Ústí nad Labem, Státní vědecká knihovna 1995. 30 s.

Domácí stránka SVK Ústí nad Labem na Internetu, <http://www.svkul.cz>. 4 s.

Léta 1948–1949

V uvedených letech byla konstituována a naplno plnila svoji vědeckou funkci pro nejširší veřejnost pouze vědecká, tehdy Univerzitní knihovna v Olomouci. V Brně naplno pracovaly samostatné velké studijní nebo vědecké knihovny: Univerzitní knihovna, Technická knihovna, Pedagogická knihovna.

Dnešní SVK v Hradci Králové byla administrativně založena v r. 1949 a zahájila v porovnání s pozdější svojí činností značně omezený provoz. V Českých Budějovicích pracovala Jihočeská vědecká knihovna zřízená městem, která byla právě v roce 1948 zestátněna. V Liberci v daných letech již od osvobození fungovala na místě počestělé Bucherei der Deutschen Státní studijní knihovna. Jiné velké veřejně přístupné knihovny v regionech mimo Prahu, které by měly charakter knihoven vědeckých, až na výjimky v podobě knihoven muzejních, nepracovaly.

Dnešní vědecké či studijní knihovny v Kladně, Ostravě, Plzni a Ústí nad Labem neexistovaly.

Vědecké knihovny v roce 1948 nastoupily se všemi pozdějšími důsledky cestu socialistického knihovnictví.

50. léta

S retroaktivní platností od 1. 1. 1950 vznikla Státní studijní knihovna v Plzni. Rok na to, k 1. 1. 1951 a téměř 2 roky po založení vědecké knihovny v Hradci Králové, byla ustavena Státní studijní knihovna v Ostravě. Všechny tři nepochybně na podporu nově vzniklého vysokého školství v místech svého sídla a také, v souladu s tehdy zakládanou socialistickou ekonomikou, na podporu informačního zabezpečení těžkého průmyslu a jeho výzkumných a vývojových pracovišť především v Ostravě a Plzni. V důsledku válečných událostí a postojů státu k církvím došlo i k poměrně prudkým změnám v práci vědeckých knihoven.

V městech, kde žily německé menšiny, byly konfiskovány a svezeny celé německé soukromé, spolkové i institucionální knihovny. (Olomouc, Ústí nad Labem, Liberec, ale také Brno a České Budějovice). S násilou likvidací církevních řádů a kongregací byly stejně tak konfiskovány jejich knihovny. Knihy z těchto knihoven byly vytříděny, nevhodnější zpracovány a včleněny do fondů vědeckých knihoven, zbylá a větší část byla rozprodána v antikvariátech a pravděpodobně zčásti také skartována. Nepochybně přitom došlo k rozsáhlým kulturním škodám. Začátkem 50. let se v činnosti vědeckých knihoven projevil obecné tendence přechodu na „kulturně výchovnou činnost“, pořádání besed v závodech a továrnách včetně práce s beletrií. Dochází k odklonu od služeb vědě a studiu a s pokračující stabilizací zřízení se v práci vědeckých knihoven stále více projevuje snaha o osvětové působení. Značná část odborných činností byla přenesena do služeb stranického vzdělávání. Loajální postoje knihoven k režimu se projevovaly informačními výstupy a činnostmi, které sloužily ideologickému působení etablovanějšího se nového režimu.

Z těchto souvislostí mimo jiné vyplynul a hlavně byl oficiálně a poněkud deformovaným způsobem podpořen názor (sám o sobě pozoruhodný a zcela demokratický) na nutnost všeobecného zpřístupnění vědeckých knihoven. Stal se také pravděpodobně jednou z příčin odklonu vědeckých knihoven od společné cesty s vysokými školami a univerzitami, pozdějšího vytvoření sítě vědeckých knihoven a jejich ustavení do čela regionálních sítí veřejných knihoven a celé tzv. jednotné soustavy knihoven při jejich metodickém řízení.

Na druhé straně byl omezen přístup k některým fondům, vznikly další seznamy prohibiční literatury a řada děl konkrétních autorů byla vyřazena ze čtenářských katalogů a tezaurována, v některých vědeckých knihovnách ve speciálních oddělených fondech. K části literatury tak byl prakticky znemožněn přístup, případně byla půjčována jen k prokázaným studijním účelům. Došlo však také ke specializaci prací. V některých knihovnách byla založena bibliografická oddělení. Ta produkovala značné množství výstupů, zejména různých bibliografických kartoték a bibliografických soupisů poplatných režimu a těžko využitelných. Specializací však rostla odbornost knihoven, došlo například ke zpřesňování popisu literatury a třídění informací. Na samém

konci padesátých let došlo ve vědeckých knihovnách k velice pozvolnému příklonu k vlastnímu poslání těchto knihoven, totiž k informačnímu zabezpečení studentů, vědy, výzkumu a technologií. Knihovny zaváděly registraci čtenářů podle kategorií, což se navenek jevílo jako jeden ze znaků vědecké knihovny.

V roce 1954 byl vydán jednotný statut státní vědecké knihovny.⁸ Příloha statutu obsahuje jmenovitý seznam státních vědeckých knihoven, tak jak je řídící ministerstvo školství určilo. Nešlo jen o stávající vědecké knihovny. V Praze jsou jimi Univerzitní knihovna, Národní knihovna, Slovanská knihovna, Knihovna vysokých škol technických, Státní knihovna společenských věd (dnešní Ústřední ekonomická knihovna), Státní lékařská knihovna, Státní pedagogická knihovna Komenského, Akademická knihovna. Dále pak v Brně Univerzitní knihovna, Státní technická knihovna, Státní pedagogická knihovna a ve zbývajících regionech Univerzitní knihovna v Olomouci a Státní vědecké knihovny v Ostravě, v Plzni, v Hradci Králové, v Českých Budějovicích a v Liberci.

V r. 1958 přešly některé vědecké knihovny z rezortu školství pod jiné orgány. V Praze a v Brně vznikly větší celky. (NK a SVK Brno). Některé vědecké knihovny se staly lidovými, jiné přešly pod vysoké školy. V souvislosti se změnou územního uspořádání státu (v Čechách a na Moravě vzniklo celkem 7 krajů) přešly vědecké knihovny do správy krajských národních výborů.

60. léta

V polovině 60. let hodnotí Miroslav Nádvořník dobíhající kulturně osvětové snahy vědeckých knihoven jako omyl.⁹ Pokračovala diferenciací jejich odborných činností, ostřeji se profilyovaly SVK Brno, Olomouc, nově vzniklé SVK Plzeň, Ostrava a Hradec Králové. Všeobecně je možné říci, že začátkem 60. let byly zakládány speciální fondy patentové literatury, technických

⁸Jednotný statut SVK byl vydán MŠ pod čj. 53435/54-C III/4 a zveřejněn ve věstníku MŠ roč. X, sešit 23 z 20. srpna 1954. S. 194-197.

⁹NÁDVORNÍK, M.: Dvacet roků rozvoje Státní vědecké knihovny v Olomouci. In: Státní vědecká knihovna v Olomouci 1945–1965. Olomouc, SVK 1965, s. 5-18. Autor píše: „... při nejasné společnosti funkce vědeckých knihoven muselo nutně dojít i k některým omylům. Místo překonání izolace mezi vědeckými a lidovými knihovnami, místo účelné dělby práce nastalo namnoze překrývání funkcí a nezdravá konkurence, např. na úseku práce s krásnou literaturou a v osvětové propagační činnosti. Některé formy práce (patronáty, socialistické smlouvy, manifestační akce, putovní soubory knih aj.) měly sice ve své době propagační a výchovný význam, později se však ukázaly jako málo účinné a do značné míry formální. ... Všeobecně osvětové úkoly byly v dalším období postupně uváděny na pravou míru, odpovídající typu knihovny. Nejdéle snad přežívaly ve výstavkách, přednáškách, besedách a na nově vzniklém úseku bibliografické práce, kde byl zvlášť silný tlak na to, aby knihovna reagovala na každou významnější událost nebo jubileum doporučujícími soupisy – většinou bez potřebné koordinace a bez většího praktického významu.“

norem, hudební fondy, začala systematicky pracovat regionální bibliografie, došlo k intenzivnější výměně literatury se zahraničím, k většímu odběru zahraničních časopisů, knihovny založily cirkulační výpůjční službu především zahraničních časopisů a zintenzivnily všechny formy meziknihovní výpůjční služby. Vnější působení knihoven bylo trvale podřizováno nepřímému stranickému řízení a ideologickým vlivům. Některé z vědeckých knihoven byly pověřeny metodickým vedením jednotné soustavy knihoven v kraji. Tehdejší krajské knihovny v této době provádějí rozsáhlejší revize knihovnických fondů, zakládají systematické katalogy, budují městské knihovní sítě. Z větší části však SVK vyčerpaly možnosti zlepšování služeb a zvyšování své odborné úrovně. Knihovny do jisté míry začaly „přešlapovat na místě“, což bylo způsobeno nezájmem státu opravdu investovat do rozvoje vědeckých knihoven podle potřeb jejich uživatelů, zlepšit jejich prostorové a technické vybavení, zabezpečit doplňování západní literatury, o schopnostech alespoň se pokusit automatizovat jejich provoz nemluvě. Knihovny jsou prakticky zcela odstaveny od vývoje oboru v západních demokratických státech. Oživení nastalo ve druhé polovině 60. let, zejména v letech 1968–1969. Usiluje se o novou a definitivní specializaci vědeckých knihoven. Byl vyhlášen výzkumný úkol L-1-44-2/2 „Specializace a organizace vědeckých a odborných knihoven“. Další vývoj (je otázkou, zda skutečně odborný nebo politický) od požadavku ustoupil. Byl stanoven základní, s odstupem času se zdá, že správný postulat, že vědecké knihovny zřizované státem budou především knihovnami univerzálními. Začaly se konstituovat centralizované knihovnické systémy ještě mimo působnost SVK.

Do sítě státních vědeckých knihoven můžeme zahrnout SVK v Brně, Hradci Králové, Olomouci, Ostravě a Plzni. Další dnešní SVK činnost vědeckých knihoven nevykonávají nebo vykonávají jen zčásti a název státní vědecká knihovna nenesou.

70. léta

Na přelomu 60. a 70. let došlo k politickým restrikcím vůči společnosti, označovaným ve svém celku jako tzv. „normalizace“. Počátkem sedmdesátých let režim utužil politické působení nadřízených orgánů na vědecké knihovny. Odborné a specializované knihovnické činnosti byly ideologizovány a prostřednictvím poskytovaných služeb pak dochází i k ideologickému tlaku knihoven na uživatele. Převládla snaha zabezpečit zejména politické vzdělávání populace. Byly obnoveny činnosti rádobý odborné, při nichž se také vědecké knihovny vrátily až k praktikám padesátých let. Byly sestaveny nové seznamy prohibit, které obsahovaly díla cca 370 autorů, a do uzavřených skladů byly svezeny statisíce knih ze všech knihoven ve státě. Také oddělené fondy prohibitní literatury ve vědeckých knihovnách se značně zvětšily. Převládly tlaky na angažovanost personálu, jeho politické vzdělávání a zejména jejich kontrolu. Pravidelně byla prováděna osobní politicko-pracovní hodnocení zaměst-

nanců knihoven. Dochází sice k drobným změnám, jsou však charakterizovány haškovským „mírným pokrokem v mezích zákona“. Během let pomalu vzrůstala návštěvnost knihoven, přičemž důvodem nemusela být jen vědecká nebo odborná práce, ale nutnost vyhovět požadavkům ideologického tlaku, politickým školením, přípravě referátů apod. Individuální ráz práce nebylo možné knihovně vtisknout, i když v jejím čele stála knihovnická osobnost. Nastal kolotoč výstavek, besed a socialistického soutěžení. Vznikly první kolektivy soutěžící o titul Brigáda socialistické práce. Přesto každá z knihoven s rostoucím časovým odstupem od počátku 70. let stále intenzivněji hledala způsob, jak neformálně i v oblasti kulturně-výchovného působení uspokojit své čtenáře. Je otázkou, zda lze z dnešního pohledu tuto snahu vždycky hodnotit jako úspěšnou. Přesto vznikly jednoznačně úspěšné pořady a výstavy.

Vědecké knihovny kráčely od jednoho splněného ukazatele ročního plánu ke druhému. Ukazatele ročních plánů se rok od roku mírně zvyšovaly tak, aby je bylo možné splnit.

Období první poloviny 70. let se vyznačuje programovou, avšak nezdravou jednotností. Ne jednotností systémovou, organizační a odbornou, ale jednotností vnějšího značně ideologizovaného působení na své uživatele.

Počet pracovníků vědeckých knihoven poněkud stoupal s úkoly, které byly na knihovny kladeny a které nesla „normalizace“. Rozšířovaly a zpřesňovaly se služby a informační postupy. Od poloviny 70. let se knihovny více věnovaly výchově svých uživatelů a pořádaly lekce knihovnicko-informatické přípravy mládeže.

Došlo k prvnímu omezení dovozu západních časopisů do SVK.

V roce 1976 byly vědecké knihovny pověřeny metodickými funkcemi ve vztahu k jednotné soustavě knihoven kraje (s výjimkou SVK v Olomouci, neboť metodickou činností pro Severomoravský kraj byla pověřena SVK v Ostřavě). Jednotná soustava knihoven, uzákoněná zákonem č. 53/1959 Sb., však jako celek nikdy nefungovala. Stejnou funkcí byly pověřeny krajské knihovny v Českých Budějovicích, Ústí nad Labem v koordinaci s Libercem a v Kladně. Staly se tak ústředními knihovnami jednotné soustavy v krajích. Větší podíl přijaly později na vedení personálních agend pro veřejné knihovny svého okresu, doplňování jejich knihovních fondů, zpracování fondů a případně i vybavování veřejných knihoven zařízením, strojovým vybavením a pomůckami. SVK se svým metodickým působením podílely na budování centralizovaných systémů, nejdříve střediskových, pak celookresních. Velice záhy se práce centralizovaných systémů ukázala jako ekonomické a efektivní spojení sil, které přineslo odbornost a profesionalizaci do mnoha městských i místních knihoven a mnohem lepší služby i v nejmenších knihovnách. V záplavě mechanické práce se staly nejracionálnější a dobře fungujícím řešením, alespoň v síti veřejných knihoven. Podíl metodických oddělení ústředních knihoven krajů na organizaci centralizovaných systémů byl velmi významný. Jejich organizační činností se také zpřesnila a zintenzivnila každoroční soutěž BVLK,

jež vedle stresujících faktorů, které s sebou nesla, kupodivu přispěla k zvýšení odborné úrovně soutěžících knihoven a k zvýšení jejich estetické úrovně. Některé z knihoven v rámci této formy socialistického soutěžení mohly být vybaveny zařízením, k němuž by se jinak nedostaly. Je ovšem otázkou, zda vědecké knihovny skutečně patřily do čela krajských knihovnických systémů. Tuto otázku si netroufám posoudit a je nutné, aby ji rozhodla další knihovnická praxe a větší časový odstup. Domnívám se spíše, že metodické působení tohoto typu do vlastní náplně činnosti vědeckých knihoven nepatří.

S rostoucím tlakem na politické vzdělání pracovníků narostly koncem 70. let také požadavky na vzdělání odborné. Stoupl počet pracovníků s knihovnickým vysokoškolským a středoškolským vzděláním.

V roce 1979 pak byly statutárně zřízeny další dvě státní vědecké knihovny – v Českých Budějovicích a Ústí nad Labem, čímž se síť SVK rozrostla na sedm. Vše běží v loajálním postoji k režimu až do konce 80. let.¹⁰

80. léta

To co bylo řečeno o činnostech, výstupech a službách vědeckých knihoven v sedmdesátých letech, platí do značné míry i pro léta osmdesátá.

Na jejich začátku jsou v některých vědeckých knihovnách ustavena regionální informační střediska pro kulturu (RIS KU.) Skrytým smyslem jejich ustavení bylo podrobně informovat o dění v kulturních organizacích jednotlivých regionů a kontrolovat ho. Informace, které RIS KU shromažďovala, byly velmi podrobné. RIS KU vznikly sice se snahou o kontrolu materiálů vydávaných v krajích, leckde ale jejich činnost přerostla v odbornou bibliografickou a dokumentační činnost v oblasti práce s regionálními informacemi. Tyto útvary produkovaly většinou velmi kvalitní výstupy na vysoké odborné úrovni. Jejich další činnost později většinou splýnula s činností oddělení regionální bibliografie.

Vznikla také oddělení krajské katalogizace, ekonomicky velmi výhodná, která zdarma distribuovala do knihoven v krajích klasické papírové katalogizační záznamy. Odstranily se tak mnohonásobně se opakující zpracovatelské činnosti. Krajské katalogizace přestaly vyvíjet svou činnost v první polovině 90. let s mohutnějším nástupem automatizace knihovnických procesů.

Šetřením devizových prostředků byl zdůvodněn stále víc omezený nákup západních časopisů, který byl zčásti nahrazován dovozem časopisů ze zemí socialistického tábora. Do konce 80. let byl téměř zastaven nákup zahraniční knižní literatury.

Regionální bibliografie založily a vydávaly kvalitní bibliografické řady, např. ročenky . . . kraj v tisku, vydávaly výběry kulturních výročí přerůstající v kalendária ať už regionu, státu nebo globální.

¹⁰Téměř vše, co je řečeno o obecných a metodických činnostech vědeckých knihoven v 70. a 80. letech, lze vztáhnout na činnost celé knihovnické soustavy a zejména na činnost knihoven veřejných.

Během 80. let se zaplnily dosavadní skladovací prostory většiny vědeckých knihoven a bylo nutno stavět nebo adaptovat nové sklady. Stav skladového hospodářství mluvil pro zásadní řešení. Situace sice řešena byla, osobní iniciativou pracovníků vědeckých knihoven se dařilo sehnat nové skladové prostory, avšak tyto úpravy lze hodnotit většinou jen jako kosmetické.

V roce 1983 byla jako vědecká statutárně ustavena a přejmenována knihovna v Kladně. Počet SVK se tak rozrostl na 8.

V roce 1985 byl zadán k řešení výzkumný úkol P 13 334-807 „Automatizace jednotné soustavy knihoven v ČSR“. Na jeho řešení se podílely tři vědecké knihovny: SVK v Olomouci, Ostravě a Plzni. Z prostředků určených na výzkumný úkol byly tyto knihovny personálně posíleny o systémové a počítačové specialisty a v roce 1989 obdržely sálové minipočítače SM 52/12. Státní výzkumný úkol byl v roce 1990 ukončen oponenturou, dílčí výsledky byly zavedeny do praxe jen v omezené míře¹¹ a automatizace vědeckých knihoven se s listopadem 1989 začala ubírat úplně jiným směrem.

Budeme-li hledat pozitiva v práci knihoven v tomto období, nalezneme je v mnohem větším důrazu na kvalifikovanost pracovníků. Tyto požadavky zřejmě vyvrcholily, služby knihoven se zpřesnily, výstupy opět zkvalitnily. Na druhé straně odbornost pracovníků nemohla být vždy využívána k zabezpečení informační činnosti vědeckých knihoven. Vlastní služby univerzálních vědeckých knihoven, spočívající v práci s vědeckou a odbornou literaturou, se do jisté míry střetly s činnostmi, které zabezpečovaly centralizaci veřejných knihoven, zejména u tzv. „čistých“ SVK, přestože se metodické působení SVK v síti veřejných knihoven promítlo pozitivně. Stát podnikl první, značně rozpačité kroky k jejich automatizaci.

Přelom v listopadu 1989 a 90. léta

V roce 1989 a 1990 byly některé SVK napojeny na databázový systém GOLEM produkovaný Národním informačním střediskem a jeho prostřednictvím na datové báze světového významu. Provoz terminálů ve vědeckých knihovnách připojených do databázového centra komutovanou linkou a v offline režimu nikdy nepřesáhl stádium pokusného provozu. Ukázalo se záhy, že zájem o využití těchto dat, v některých případech placených, je malý, že uživatelé nechtějí nebo nedovedou s takto vystavovanými bázemi pracovat a systém zanikl, když byly služby v r. 1994 jeho nositelem, v důsledku organizačních změn, vypovězeny.

Revoluční události roku 1989, rozpad socialistického bloku a listopadové události v ČSR, přinesly nejdříve opadnutí zájmu o služby knihoven, jejich stagnaci nebo propad kvantity, v zápětí nato, se zakládáním regionálních univerzit a s rozšířením podnikatelských aktivit, prudce nárůstají požadavky na odborné a vědecké informace. (Viz tabulky s výsledky na příloze).

¹¹MAKS. Modulární automatizovaný knihovnický systém. Praha, Národní knihovna 1989. 7 sv.

Ve vědeckých knihovnách proběhla očista fondů od nadbytečné multiplicitní literatury politického charakteru a je rovněž vyřazována literatura neprofilová.

Vychází zákon o okresních úřadech a o obcích, z nichž první ustanovuje změny okresní správy a druhý nově kodifikuje místní samosprávu. Na základě těchto zákonů je omezena řídicí a metodická činnost uplatňovaná do té doby ke knihovnám zřízeným obcemi a okresními úřady. Ke škodě věci dochází k postupnému rozpadu centralizovaných knihovnických systémů. Metodická oddělení SVK jsou redukována. Začátkem devadesátých let vědecké knihovny, které plní městské a okresní funkce, zabezpečují také některé činnosti v centralizovaných systémech. S postupem doby přecházejí tyto činnosti na smluvní základ, až v druhé polovině 90. let jsou redukovány, někde zrušeny úplně. K očekávanému rozmachu knihovnictví v následujících letech nedošlo, přestože do knihoven začaly proudit dary především z německé a anglo-americké oblasti. Literatura, která se dostává s určitým výběrem do vědeckých knihoven, je kvalitní. Knihovnám nestačí finanční prostředky na nákup literatury, jejíž cena několikanásobně vzrostla.

Státní vědecké knihovny zakládají v roce 1992 Sdružení knihoven, právní formou je nadace. Ve stanovách se říká, že členy se mohou stát pouze odborné a vědecké knihovny. Od té doby úspěšně rozvíjí svoji činnost a ročenka k roku 1998 uvádí 37 členů. Sdružení rozvíjí poměrně bohatou publikační činnost, uspořádalo řadu zahraničních zájezdů a je hlavním pořadatelem konference Knihovny současnosti. V roce 1993 se při Sdružení knihoven rozběhla automatizovaná tvorba prvního souborného katalogu ve státě, nazvaného KAKS. Katalog je nejdříve budován ze záznamů MZK v Brně a SVK v Olomouci a Plzni, do letošního roku se přidaly všechny ostatní SVK.

Od počátku 90. let probíhá bouřlivá automatizace provozů všech vědeckých knihoven, způsobená nenadálou a bezbariérovou dostupností automatizačních a ostatních informačních technologií. Každá z vědeckých knihoven postupně zakoupila některý z komerčně dodávaných knihovnických systémů. Brno a Olomouc ALEPH, České Budějovice, Ostrava a Ústí nad Labem TIN-LIB, Kladno a Liberec RAPID LIBRARY, Hradec Králové KP-SYS, Plzeň provozuje vlastní systém KIMS. Všechny knihovny nejpozději ve druhé polovině 90. let přešly k rutinnímu užívání modulů „evidence čtenářů“, „akvizice“ a „katalogizace“ a některé z knihoven spustily modul „výpůjční protokol“. V letech 1995 a 1996 byly všechny SVK připojeny na celosvětovou elektronickou síť Internet.

Většina knihoven vyřešila problémy svého umístění. Do poloviny 90.let byla rekonstruována hlavní budova SVK v Plzni, později jedna ze dvou budov SVK v Olomouci v Ostružnické ulici. Přitom druhá budova v Bezručově ulici je rekonstruována a dostavována v současné době. Rekonstrukce probíhá v Českých Budějovicích v budově Na Sadech a SVK získala budovu bývalého Muzea dělnického hnutí v centru města. Nově byla přistavěna budova SVK

v Ústí nad Labem k hlavní budově ve Velké hradební. Knihovna počátkem 90. let získala druhou, poměrně rozlehlou budovu v ulici W. Churchilla. Probíhá výstavba nové budovy SVK v Liberci a k zahájení je připravena výstavba nové moderní budovy MZK v Brně. SVK v Hradci Králové získala zásadnější prostory adaptací bývalé synagogy už v 70. a 80. letech.

Zbývá tedy řešit situaci SVK v Ostravě, která pracuje v podmínkách nesrovnatelných s ostatními SVK.

Také skladování stále rostoucích knihovních fondů bylo v 90. letech úspěšně řešeno ve většině SVK. Brněnská knihovna vybuodovala ústřední velkokapacitní depozitář v Nesovicích. SVK v Olomouci dostavěla velkokapacitní depozitář v kasárnách po sovětské armádě na předměstí Olomouce. SVK v Hradci Králové staví druhou a třetí budovu velkokapacitního skladu v Hradci Králové-Pouchově, SVK v Plzni rekonstruovala velkokapacitní sklad z bývalého vojenského objektu v Plzni-Borech, další objekt jí byl převeden do vlastnictví a bude v příštích letech rekonstruován na sklad a technické provozy. SVK v Českých Budějovicích vybuodovala v r. 1989 sklad v Kněžských Dvorech a následně administrativní budovu a sklady v zahradě hlavní budovy Na Sadech.

Všechny SVK se připojují k některým projektům automatizace, jejichž nositelem je Národní knihovna ČR. Podílí se tak na projektu Kooperativní zpracování souběžné české knižní produkce, Zpřístupnění výsledků analytického zpracování prostřednictvím Internetu (ANAL), na projektu ochranného mikrofilmování – Kramerius I. se účastní MZK v Brně, SVK v Olomouci a Plzni, připravuje se napojení SVK v Hradci Králové. Každá z knihoven úspěšně podává do programu RISK další projekty, které zajišťují zlepšení informačních, bibliografických a faktografických služeb. Všechny knihovny vystavují na Internetu svoje domovské stránky, některé z nich tímto způsobem zveřejňují vlastní databázové produkty.

Porevoluční vývoj má i svá negativa. Dochází k rozpadu knižního trhu. V roce 1995 je zákonem č. 37/95 Sb. zrušeno právo povinného výtisku pro většinu SVK. Povinný výtisk zůstává SVK v Olomouci a MZK v Brně. Doplnění fondů se stává mnohem náročnější činností než kdykoli v minulosti. Shromažďování téměř úplné domácí tiskové produkce ve SVK je znemožněno jednak tím, že vycházející literaturu nelze na trhu zjistit, a jednak tím, že na její nákup nedostačují finanční prostředky. Přírůstek knihovních fondů u většiny vědeckých knihoven podstatně klesá. Je zaznamenáván kvantitativní, někdy i kvalitativní pokles nákupu, způsobený nedostatečným finančním krytím. Velikost přírůstku je v některých knihovnách vyrovnávána zpracováním rezervních fondů. Zahraniční literaturu je možno nakupovat jen sporadicky, je sice snadno dosažitelná, avšak opět chybí finance na její zakoupení. Jsou redukovány počty odebíraných titulů zahraničních časopisů. Fakt, že knihovny nemohou doplňovat primární zdroje informací, znehodnocuje veškeré investice a práce vkládané do automatizace jejich zpracování

a obsluhy čtenáře.

Zcela protisměrně přitom působí zájem čtenářů o služby vědeckých knihoven, který rok od roku narůstá. To je možné vysvětlit nárůstem počtu studujících na regionálních univerzitách a prudce se zvedajícími cenami informačních pramenů.

Závěry

Z toho, co bylo při studiu historie a porovnávání současnosti státních vědeckých knihoven v České republice řečeno, lze odvodit několik obecných poznatků, které se týkají stavu a práce vědeckých knihoven a často pravděpodobně i fungování knihovnictví jako celku.

Vývoj vědeckých knihoven byl do značné míry závislý na vnějších a vnitřních podmínkách, v nichž konkrétní knihovna pracovala.

K vnějším podmínkám můžeme zařadit:

- a) historický vývoj města, ve kterém každá ze státních vědeckých knihoven sídlí,
- b) počet a v minulosti i národnostní složení jeho obyvatel,
- c) společenskou objednávku vzdělávání a kulturní tradici,
- d) vstřícný nebo zamítavý postoj samosprávních orgánů města nebo státu,
- e) finanční možnosti zřizovatele a pochopení a odbornost jeho výkonných úředníků.

Zvýšenou aktivitu vědecké knihovny projevovaly při politické nebo správní změně. Po takové změně obvykle došlo k rozvoji činností, a zdá se, že nová správa činila „gesto dobré vůle“. Obvykle pak po čase nastala stagnace. Činnost knihoven byla vždy značně loajální k vládnoucímu režimu. Většinou však šlo o loajalitu vynucenou, ne zcela závislou na vůli pracovníků knihoven.

Podílel-li se na činnosti vědecké knihovny stát, šlo obvykle vše kupředu rychleji. Nebylo přitom už tak podstatné, zda knihovny řídily ústřední, zemské nebo regionální správní orgány.

Stát se však ukázal na druhé straně jako špatný hospodář, který neví zcela přesně, co chce. Vlivem státního dirigismu docházelo k naprosto neujasněnému pověřování knihoven funkcemi, které nebylo možné zcela sloučit a staly se pak brzdou rozvoje knihoven. Stejně tak zůstala rozdílná úroveň řízení jednotlivých SVK ze strany KNV.

Stávající vědecké knihovny jsou veřejně prospěšné organizace, jejichž existence je historicky ověřena, jsou však příliš nákladné na to, aby se mohly stát předmětem zájmu obcí, spolků nebo nadací nebo dokonce subjektem podnikatelské činnosti.

V období socialistického knihovnictví nebyly často plněny ani úkoly pětiletých plánů zejména v oblasti zásadních změn (výstavba nových budov, investiční akce, doplňování zahraniční literatury, počty pracovníků). Nerealizovaná výstavba nešla zamlčet. Výsledky se často idealizovaly a vylepšovaly „politickým působením“ SVK.

Individualita vědeckých knihoven je dána jejich historickým vývojem. Z historického kontextu plyne, že každá snaha o setření individuality jednotlivých vědeckých knihoven i v budoucnu by byla stejně pošetilá, jako marná. Pokud vzniknou nové vědecké knihovny (například v nově ustavených regionech), nebudou mít v dohledné době tytéž možnosti a nebudou moci poskytovat stejné služby jako stávající vědecké knihovny.

K vnitřním podmínkám patří:

- a) vhodné umístění, dosažitelnost knihovny, skladovací prostory,
- b) materiálové vybavení, automatizační, reprografická a spojová technika,
- c) personální vybavení, kvalifikovanost, odborná erudice a entuziasmus řídicích pracovníků, kvalifikovanost pracovníků, kteří vykonávají jednotlivé odborné činnosti a služby,
- d) možnosti poskytovat relevantní informace svým uživatelům, dané hlavně velikostí knihovního fondu, jeho organizovaností a dosažitelností v reálném čase,
- e) jednoznačné vymezení úkolů pro vědeckou knihovnu a jejich dlouhodobá neměnnost.

V neprospěch věci byly v minulosti knihovny slučovány, rozdělovány a experimentovalo se s jejich funkcemi. Slučování především osvětové a studijní funkce znemožnilo spolehlivé plnění úkolů obou typů. Naopak dostatečně přesné vymezení úkolů knihovny prospělo stabilnímu chodu knihovny. Časté změny (zaměření, specializace, změny personální, zejména ve vedení) působily na chod knihoven negativně. Jako progresivní se jeví dlouhodobé koncepční vedení a personální stabilita minimálně do úrovně jednotlivých oddělení.

Příznivým důsledkem práva na povinný výtisk je maximálně úplné složení fondů domácí literatury z období, kdy byl knihovnám zákonem přiznán. Je proto nutné, aby se právě vědecké knihovny, které sídlí v regionech, zaměřily na univerzální složení svých knihovnických fondů, v nichž bude v úplnosti obsažena regionální produkce primárních pramenů, aby v zájmu dostupnosti shromažďovaly v co nejuplnějším složení ostatní domácí produkci primárních pramenů a v dohodnuté koordinaci jazykové a oborové doplňovaly cizojazyčnou literaturu.

Dnešní velké odborné a vědecké knihovny byly záhy, někdy ještě jako spolkové, zprofesionalizovány, což vždy vedlo k nárůstu jejich odbornosti.

Pokud knihovny existovaly jako samostatné instituce – právní subjekty, rozvíjely se mnohem rychleji a progresivněji než knihovny, které byly organizační součástí jiné organizace.

Co nejvyšší míra automatizace knihovnických činností je nutnou podmínkou další existence knihovny.

Přes všechny nedostatky a chybějící finanční prostředky v síti vědeckých knihoven je zřejmé, že materiálně a prostorově nebyla většina knihoven nikdy

zabezpečena tak jako po roce 1989. Je nutné prostorově zabezpečit i zbývající vědecké knihovny.

Rozdělení dnešních SVK z hlediska jejich působení:

V kontextu porovnávání státních vědeckých knihoven se běžně hovoří o dvou typech vědeckých knihoven. O tzv. „čistých“ vědeckých knihovnách, to je těch, které jako vědecké vznikly a nikdy jinou úlohu než úlohu vědecké knihovny neplnily. To jsou MZK v Brně a SVK v Hradci Králové, Olomouci, Ostravě a Plzni. Při podrobnějším studiu jejich historie se nám tato skupina rozpadne ještě na dvě podskupiny dané právě historickým vývojem jejich fondů.

Zůstane nejstarší regionální vědecká knihovna v Olomouci, s kontinuální historií sahající do 16. století a Moravská zemská knihovna v Brně rozpadající se na tři části, z nichž nejstarší Univerzitní knihovna pochází z 2. poloviny 18. století.

Vedle nich se nutně vyčlení SVK v Hradci Králové, Ostravě a Plzni, které vznikly na přelomu 40. a 50. let tohoto století jako projev „dobré vůle nového společenského zřízení“.

Na druhé straně se postupným vývojem vyděluje skupina tzv. „smíšených“ vědeckých knihoven, tj. těch, které v průběhu svého vývoje plní nebo plnily ve větší nebo menší míře funkce knihovny veřejné, tj. knihovny městské, okresní nebo krajské, a také zastávaly střediskovou funkci, tedy knihovny „osvětového“ typu a tyto funkce v jejich činnosti objemově nebo časově převládly. Jsou to SVK v Českých Budějovicích, Liberci, Ústí nad Labem a Kladně. Skupinu je možné rovněž rozdělit na dvě podskupiny.

V roce 1958 byly organizačně sloučeny tehdejší ústřední knihovny kraje v jižních a severních Čechách s tamními knihovnami vědeckými, tj. Krajská lidová knihovna s Jihočeskou vědeckou knihovnou v Českých Budějovicích a Krajská lidová knihovna se Státní studijní knihovnou v Liberci. Obě dlouhou dobu pracovaly s akcentem na svou funkci osvětovou.

SVK v Kladně a Ústí nad Labem vznikly jako knihovny městské, které byly postupně pověřovány funkcí knihoven okresních, ústředních knihoven krajů, od poloviny 60. let, v 70., 80. až do poloviny 90. let plnily také povinnosti střediskové knihovny. V Ústí je počátkem 60. let vydělen fond vědecké a odborné literatury, v Kladně se tak oficiálně stává až se získáním statutu univerzální vědecké knihovny v r. 1978.

Především z výše uvedených důvodů je nutno každou knihovnu posuzovat jako značně svébytné individuuum.

Základní statistická data za období 1993–1997

Tabulky uvádějící přehled statistických údajů z let 1993–1997 jsou sestaveny z dat, která si o práci SVK vyměňují ředitelé těchto knihoven. Nelze je proto považovat za oficiální statistiku.

Přírůstky celkem

	1993	1994	1995	1996	1997
Brno	64 709	43 745	41 751	46 111	50 003
České Budějovice	35 704	24 789	13 967	25 262	9 522
Hradec Králové	16 413	18 013	17 535	17 054	14 989
Kladno	18 869	19 414	22 239	23 233	22 050
Liberec	24 210	18 785	24 026	22 096	18 256
Olomouc	22 126	22 064	20 302	25 664	24 143
Ostrava	24 947	20 272	20 416	24 888	22 762
Plzeň	25 303	25 230	27 696	24 226	20 054
Ústí n. L.	26 757	23 891	24 586	23 456	21 300

Čtenáři

	1993	1994	1995	1996	1997
Brno	26 336	26 574	33 156	29 128	26 585
České Budějovice	16 759	17 843	19 421	17 964	17 270
Hradec Králové	6 826	8 025	7 350	7 789	7 927
Kladno	7 092	8 254	8 328	9 397	8 624
Liberec	17 371	15 943	16 541	16 628	16 800
Olomouc	8 468	9 515	8 230	9 017	8 443
Ostrava	7 913	8 714	8 932	8 823	7 434
Plzeň	9 664	9 885	11 103	12 228	13 168
Ústí n. L.	10 436	11 307	12 189	13 124	12 663

Návštěvy

	1993	1994	1995	1996	1997
Brno	294 105	260 605	255 299	336 053	331 565
České Budějovice	210 756	217 604	231 455	258 993	244 409
Hradec Králové	80 031	83 852	90 956	100 849	102 046
Kladno	103 848	110 251	128 483	139 082	142 545
Liberec	169 954	160 307	156 793	161 780	161 855
Olomouc	113 826	129 598	121 252	118 846	184 434
Ostrava	102 681	124 009	135 958	145 438	161 113
Plzeň	122 350	148 364	177 649	206 711	209 306
Ústí n. L.	155 282	186 195	203 820	222 812	240 799

Výpůjčky

	1993	1994	1995	1996	1997
Brno	564 772	353 579	375 243	389 544	436 750
České Budějovice	745 568	751 135	785 517	887 739	851 451
Hradec Králové	240 610	283 598	286 659	293 131	311 437
Kladno	398 347	415 114	448 907	493 179	529 959
Liberec	557 673	546 319	553 800	552 015	559 106
Olomouc	305 108	309 680	218 646	234 964	290 730
Ostrava	722 836	362 880	525 230	728 604	699 472
Plzeň	461 268	422 152	477 373	538 735	605 819
Ústí n. L.	671 523	787 577	835 805	834 631	836 092

Statistická data za období 1958–1997

Stav knihovního fondu

	1958	1968	1978	1988	1997
Brno	2 244 576	2 749 841	3 987 025	4 219 789	3 727 288
České Budějovice				1 163 466	1 408 920
Hradec Králové	65 680	337 475	606 278	897 127	1 083 768
Kladno				521 156	558 691
Liberec	49 500				1 156 539
Olomouc	579 922	871 390	1 203 932	1 528 607	1 700 858
Ostrava	121 858	397 551	619 960	781 196	862 256
Plzeň	275 727	709 434	1 410 396	2 163 334	1 583 451
Ústí n. L.				624 610	700 976

Výpůjčky

	1958	1968	1978	1988	1997
Brno	586 316	709 058	470 365	548 259	436 750
České Budějovice				820 962	851 451
Hradec Králové	121 905	210 234	191 910	253 988	311 437
Kladno				501 816	529 959
Liberec	133 914				559 106
Olomouc	152 567	284 528	225 352	295 849	290 730
Ostrava	116 326	310 968		368 871	699 472
Plzeň	128 964	319 216	308 426	487 388	605 819
Ústí n. L.				954 891	836 092

Čtenáři

	1958	1968	1978	1988	1997
Brno	23 190	29 544	32 421	41 708	26 585
České Budějovice				20 806	17 270
Hradec Králové	4 998	6 851	7 934	10 004	7 927
Kladno				10 470	8 624
Liberec	3 986				16 800
Olomouc	4 391	7 707	9 628	11 104	8 443
Ostrava	4 424	10 052	13 596	16 895	7 434
Plzeň	6 051	9 688	11 455	14 890	13 168
Ústí n. L.				18 562	12 663

Návštěvníci

	1958	1968	1978*	1988	1997
Brno	223 203		91 413	281 420	331 565
České Budějovice				206 208	244 409
Hradec Králové	26 426		15 280	67 131	102 046
Kladno				170 950	142 545
Liberec	23 071				161 855
Olomouc	24 523		32 775	107 934	184 434
Ostrava	13 448		37 771	125 354	161 113
Plzeň	17 108		50 877	125 975	209 306
Ústí n. L.				173 798	240 799

* Ve sledovaném roce vykazováni pouze návštěvníci studoven.

MVS

	1958	1968	1978	1988	1997
Brno	1 741		29 924	26 318	15 717
České Budějovice				12 301	3 693
Hradec Králové	248		24 191	10 319	7 526
Kladno				2 191	900
Liberec	327				2 613
Olomouc	2 422		19 991	17 624	13 224
Ostrava	1 597		47 854	53 986	30 492
Plzeň	213		12 718	12 136	6 960
Ústí n. L.				1 872	579

V tabulce jsou uváděny všechny výpůjčky MVS v součtu (od jiných knihoven a jiným knihovnám, vnitrostátní i zahraniční).

Počet odebíraných časopisů

	1958	1968	1978	1988	1997
Brno	5 655	7 019	7 312	7 724	4 292
České Budějovice				1 951	1 471
Hradec Králové	815	1 619	1 917	2 083	1 527
Kladno				1 616	1 508
Liberec	1 273				1 798
Olomouc	2 746	2 587	2 805	2 836	2 098
Ostrava	1 359	3 069	3 021	2 640	2 417
Plzeň	1 393	1 890	2 452	2 725	1 707
Ústí n. L.				1 450	1 841

Přepočtený stav pracovníků

	1958*	1968*	1978	1988	1997
Brno	102	127	159	177	185
České Budějovice				89	91
Hradec Králové	12	30	57	61	60
Kladno				58	79
Liberec	11				72
Olomouc	39	56	63	69	80
Ostrava	32	49	75	75	72
Plzeň	24	60	71	81	83
Ústí n. L.				85	98

* V těchto letech byla vykazována systemizovaná pracovní místa.

Absence dat je způsobena nestejným pověřením dnešních SVK funkcí vědecké a studijní knihovny během sledovaného období. Chybějící data nejsou v níže uváděných publikacích uvedena, dané knihovny nebyly uváděny mezi vědeckými, nebo ukazatel nebyl vykázán. Statistické údaje k počátku sledovaného období, tj. za rok 1948, nejsou uváděny.

Statistické údaje jsou přeřaty z publikací:

Přehled činnosti státních vědeckých knihoven v roce 1958. Praha, SK ČSR – ÚVMK 1959. 15 s.

Státní vědecké knihovny v roce 1968. Přehled výkazu o činnosti. Praha, SK ČSSR – ÚVMK 1968. Nestr.

Státní vědecké knihovny ČSR 1978. Přehled o stavu a činnosti. Praha, SK ČSR – SVMK 1980. 29 s.

Veřejné knihovny ČSR. Statistický přehled o činnosti v roce 1988. Praha, Národní knihovna v Praze – SVMK 1990. 158 s.

Děkuji pracovníkům odboru knihovnictví, oddělení studijního a informačního NK ČR Mgr. Ladislavě Zemánkové, PhDr. Miroslavu Resslerovi, dále pak pracovníci oddělení bibliografie SVK v Plzni Ing. Anně Sedláčkové, kteří velice ochotně vyhledali data uvedená v tabulkách.

VYSOKOŠKOLSKÉ KNIHOVNY – OD MINULOSTI K BUDOUCNOSTI

Barbora Ramajzlová, ČVUT-Výpočetní centrum Praha

Tento příspěvek si neklade za cíl hodnotit vývoj minulých padesáti let, byť na zdánlivě „úzkém“ tématu jako jsou vysokoškolské knihovny. Věřím, že jsou – a hlavně budou – jiní a povolání, kteří se tím jednou budou zabývat cíleně a fundovaně v patričním časovém odstupu.

Vysokoškolská knihovna je za každých okolností organicky spjata s danou vysokou školou. Jejím základním posláním je zabezpečovat po stránce knihovnicko-informační pedagogický a vědeckovýzkumný proces školy. Rozvoj či stagnace dané vysoké školy se velmi rychle projevuje právě v oblasti knihovnicko-informačních služeb. To se pochopitelně netýká jen let minulých.

Jaká byla léta minulá ve vysokoškolských knihovnách?

Pojetí vysokoškolské výuky, vydavatelská politika minulého režimu, izolace od vyspělých demokratických států – to byly hlavní faktory, které ovlivňovaly vývoj vysokoškolských knihoven. Negativně se to projevilo v kvalitě knihovních fondů i jejich rozsahu a v kvalitě poskytovaných služeb. Ostatně jako i v celém českém knihovnictví.

Jako součást Jednotné soustavy knihoven byly i vysokoškolské knihovny vymezeny rámcem zákona. I když spolupracovaly s dalšími knihovnickými sítěmi (viz rozvinutá oblast meziknihovních výpůjčních služeb) i se Soustavou VTEI, v zásadě byly izolovány a rozvíjely se individuálně v rámci daných vysokých škol. Vznikla tím velká organizační různorodost, se kterou se potýkáme dosud. Od celouniverzitní ústřední knihovny přes fakultní a ústavní knihovny po knihovní střediska jako nejnižší stupně organizace a řízení. Specifikem se staly katederní knihovny, které hromaděním knižní i časopisecké literatury tříštily fondy, a ty se tak staly prakticky nedostupnými.

Hlavní studijní potřebou se stala skripta a další učební texty, takže mnohé knihovny byly spíše výdejnami skript, která se do fondů nakupovala ve velkém množství. Kuriozitou nebyly ani ty knihovny, které tímto způsobem zajistily veškerou předepsanou literaturu pro všechny studenty. Ti pak při jedné návštěvě knihovny „vyfasovali“ balík skript na celý semestr a nic je nenutilo, aby své návštěvy opakovali. Státem byly z různých důvodů preferovány státní vědecké knihovny (do jisté míry na úkor vysokoškolských), které ve snaze o masové zpřístupnění literatury pořizovaly studijní literaturu

(skripta) v mnoha exemplářích, takže zdroje získání skript byly dosti značné. I s tímto faktem se potýkáme dosud.

Nejvýznamnějším informačním artiklem byly časopisy, zvláště zahraniční. Těch bylo k dispozici málo, jejich výběr byl ostře sledován a posuzován (finanční limit na jejich nákup byl striktně stanoven pro každý rok), jejich přístupnost poté značně omezena, protože často končily „u pana profesora ve stole“. Pamětníci si dobře pamatují na tzv. devizové přiděly na nákup literatury (na knihy to byly pověstně „fišky“ s označením proveniencie A, N, F, jejich počet byl dán rozdělovníkem ministerstva školství. . .). Na takto objednaný titul se čekalo i několik let, často také marně.

Knihovny se vyznačovaly značnou nesamostatností, vedoucí knihovny nebyl nikdy členem řídicích grémií, byl podřízen vedoucímu ekonomickému pracovníkovi, kterého knihovna pramálo zajímala. V pořadí důležitosti patřily knihovny většinou na spodní příčku žebříčku. Pracovníci knihoven byli často nekvalifikovaní, knihovna sloužila občas jako odkládací prostor pro různé pracovníky školy (málokdy to byla výhoda. . .).

Je vůbec nutné se zmiňovat o všech těchto skutečnostech ? Vždyť to jsou už léta minulé, která jsou za námi, tak proč na ně tedy vzpomínat ? Domnívám se, že existuje minimálně jeden dobrý důvod, proč je nutné se ohlédnout. Abychom si uvědomili, že na svoji přítomnost a budoucnost jsme si založili v minulosti. S faktem, že knihovna byla na vysoké škole na posledním místě, se přece potýkáme dodnes, když se snažíme docílit toho, aby stejně jako v jiných zemích, byla knihovna „srdcem univerzity“. Ještě dnes je schopen řídicí pracovník školy hodnotit služby knihovny podle toho, zda má jeho student (nebo syn ?) možnost si půjčit skripta. Bohužel se ještě najde na druhé straně i knihovník, který si myslí totéž.

I v letech minulých – tak jako v letech současných – hodně záleželo na konkrétních lidech. Na pracovnících vysoké školy i knihovnicích. Ne vždy a všude byla knihovna jen půjčovnou skript. Tradičně velký zájem o knihovnické služby patřil k medicínským a přírodovědným oborům, jejichž uživatelé dobře věděli, že se bez nových informací nemohou obejít. I ve velmi problematických podmínkách se dala knihovnická práce dělat lépe nebo hůř.

V sedmdesátých letech se většinou velmi nesměle začal projevovat vliv výpočetní techniky na knihovnicko-informační činnost na některých vysokých školách. Ať už to byl omezený přístup k vybraným bázím dat v monopolní ÚTZ-ÚVTEI (a rešeršní činnost tak dostala nové rozměry), nebo první pokusy o automatizaci knihovnických agend. Kdo si ještě dnes vzpomene na přelom šedesátých a sedmdesátých let, kdy se na počítači MINSK na Lékařské fakultě v Hradci Králové zpracovávaly přírůstky knihovního fondu ?

V dalším období (80. léta) se hybnou silou rozvoje stala automatizace knihoven. Přestože se to týkalo jen malého okruhu knihoven, tak vedle velkých ústředních (NKP, STK), to byly právě vysokoškolské knihovny, které rozhýbávaly stojaté vody. Díky dostupnosti výpočetní techniky a nadšení pra-

covníků výpočetních středisek i knihoven se v řadě vysokoškolských knihoven začalo s automatizovaným zpracováním knihovnických fondů. Převážně nesystematicky a izolovaně, hodnoceno s odstupem času velmi amatérsky. Byla to ale doba, kdy knihovníci dostali šanci vykročit ze svého stínu. Tyto aktivity byly, když ne podporovány, tak zcela jistě tolerovány vedoucími pracovníky na vysokých školách. Z dnešního pohledu se může zdát doba, kdy se mohl vyvíjet na škole knihovnický software (a nikdo se neptal, kolik to stojí), jako velmi idylická.

Období začátků automatizace knihoven bylo velmi stimuluující. Přicházela velká revoluce do knihoven. Knihovníci to tušili, někteří se podvědomě bránili, mylně se domnívali, že se tato „módní vlna“ přežene. Pro ty, co jim připadalo, že jejich knihovna je jako z minulého století, se otevřely nové možnosti. Vedle vlastní činnosti se pustili s nadšením do automatizace, která představovala spoustu práce navíc. Automatizace začala přinášet řadu vedlejších efektů. Knihovny různých typů spolu začaly více komunikovat, sdružovat se, předávat zkušenosti, vznikaly odborné semináře a konference. Automatizace neznamenala pouze technologickou změnu činností, ale ukazovalo se, že bude zasahovat do života celé knihovny.

Trvalo řadu let, než všichni pochopili, že je to správná cesta, že je třeba vychovat knihovníky i uživatele, investovat do výpočetní techniky a programového vybavení. Byla to cesta, která přinesla spoustu změn do knihovnicko-informační práce a nastartovala moderní vývoj knihoven na vysokých školách.

Co se změnilo po roce 1989 ve vysokoškolských knihovnách?

Rok 1989 zásadně změnil vývoj celé společnosti. Došlo k velmi významným změnám v celém školství, což se pochopitelně projevilo i v oblasti knihoven. V návaznosti na transformaci českého vysokého školství se postupně rozběhl proces transformace a integrace vysokoškolských knihoven. Již v prvních letech po roce 1989 dostala řada vysokoškolských knihovníků šanci osobně poznat chování moderních automatizovaných knihovnických a informačních systémů a služeb v akademické sféře západních zemí. Velmi rychle se podařilo získat představu o tom, kde a jaké je třeba provést změny.

Další vývoj knihoven se stal předmětem zájmu nejen knihovníků a odborníků na výpočetní techniku, ale i akademických funkcionářů vysokých škol. Pozitivní úlohu sehrála v roce 1993 Rada vysokých škol, z jejíhož podnětu vznikla Komise pro vysokoškolské knihovny (později Sekce pro vysokoškolské knihovny) jako platforma pro prosazování transformace a integrace vysokoškolských knihoven. Byla připravena koncepce rozvoje knihovnicko-informační činnosti, která naznačila postupný přechod ke službám se stále větším podílem automatizace, k posílení kooperace knihoven a jejich služeb v rámci počítačových sítí, k novým způsobům jejich řízení a financování a opět v neposlední řadě k posílení jejich významu a postavení uvnitř vysokých škol i v rámci českého knihovnictví jako celku.

Základnou pro veškeré integrační snahy byla počítačová síť, která se stala páteří pro spojení všech se všemi, pro sdílení informačních zdrojů, pro vytváření souborných katalogů, pro maximální dostupnost informací. Knihovnici na vysokých školách, díky časovému náskoku, který získali před ostatními tím, že ministerstvo školství poskytlo finanční prostředky na vybudování národní počítačové sítě jako sítě akademické, měli šanci získávat první zkušenosti s praktickým využíváním počítačové sítě. Také aktivity minulého období v oblasti automatizace knihovnických procesů na některých vysokoškolských pracovištích připravily půdu pro její prosazování v masovém měřítku.

Jaká je přítomnost vysokoškolských knihoven?

Kam tedy dospěly vysokoškolské knihovny? Jaká je jejich současnost? Jaké jsou hlavní problémy? Na tyto a podobné otázky se pokusili dát odpověď sami vysokoškolští knihovníci, když poskytli své názory a statistické údaje autorkám „Zprávy o stavu vysokoškolských knihoven“ (1), která byla připravena pro jednání předsednictva Rady vysokých škol v dubnu letošního roku. V následujícím textu uvádím výtah z tohoto materiálu.

Organizace

Současný stav českých vysokoškolských knihoven je velmi různorodý. Jejich rozdílná úroveň je výsledkem odlišné organizace knihovnicko-informačních služeb na jednotlivých vysokých školách. Tento stav je dále ovlivňován rozdílným postavením knihovny i knihovníků na vysoké škole, rozdílnou nabídkou činností a služeb knihoven, ale samozřejmě také rozdíly v personálním, prostorovém, technickém, případně dalším vybavení. Pracovníci knihoven projevují snahu po vytváření integrovaného prostředí, ale odstraňování výraznějších rozdílů i řešení dalších problémů s tím spojených je záležitostí dlouhodobou. Z hlediska typů knihoven převažují knihovny jednotlivých fakult (většinou ústřední knihovny fakult s dílčími katederními a ústavními knihovnami) a ústřední knihovny vysokých škol (jako jediné knihovny na VŠ). Počet těchto knihoven se pohybuje kolem 66. V některých přehledech je uváděn vyšší počet, ale ten pak zahrnuje knihovny samostatných ústavů či některých kateder, které jsou velmi malé, pro celek i méně významné, a rozhodující je i v jejich případě jim nadřazená fakultní či univerzitní knihovna.

Knihovní fondy

Nejvýznamnější položkou rozpočtů všech knihoven jsou prostředky na doplňování knihovních fondů. Zatímco rozpočty knihoven stagnují nebo dokonce klesají, ceny informačních pramenů trvale rostou. Rozpočty škol pama-tují na financování knihoven nedostatečně, neboť ve své většině nerespektují ze zahraničí známé ukazatele financování knihoven. Tam jsou přidělovány podstatně vyšší částky než v ČR (zpravidla je udávána částka kolem 4 % celkového rozpočtu univerzity).

Trvalé zvyšování cen knih, periodik i dalších informačních zdrojů proto vede k omezování jejich nákupu, v některých případech velmi dramaticky, neboť jediným řešením je za těchto okolností snižování výdajů na nákup knih a vyvíjení pravidel pro rušení odběru periodik. Dochází tedy k rušení předplatného u „méně“ (?) využívaných titulů, aby knihovny mohly zajistit alespoň odběr těch periodik, které patří mezi základní a nezbytné informační zdroje v daných oborech. I to je však jen slepou uličkou, neboť rozpočty knihoven i při případném (víceméně jen inflačním) nárůstu nemohou stačit dosavadnímu tempu cenového vývoje vědeckých periodik. Současné ceny papírových (i elektronických periodik) vedou spolu se snižováním rozpočtů na doplňování knihovních fondů, paradoxně ve věku Internetu, k omezování přístupu k informacím.

Hlavními důsledky reálného poklesu rozpočtů je proto ve většině knihoven následující situace:

- dochází k rušení už tak velmi omezeného počtu zahraničních periodik (*Poznámka:* knihovny na území České republiky odebíraly v roce 1996 dohromady pouze 11.623 titulů zahraničních časopisů; to je menší rozsah než předplatné jediné univerzitní knihovny SRN; knihovna TU v Delftu v Nizozemsku odebírala v roce 1996 10.500 titulů periodik; University of Edinburgh odebírá 9.356 titulů periodik),
- zahraniční knižní literatura je mnohdy doplňována jen díky grantům jednotlivých pracovišť vysokých škol nebo je nákup omezován jen na literaturu vydanou v běžném, případně předchozím kalendářním roce,
- radikálně jsou snižovány počty multiplikátů, především u studijní literatury; knihovny tak musejí řadu knih z české produkce zpřístupňovat pouze prezenčně ve studovněch,
- doplnění chybějící zahraniční literatury z doby před r. 1989, která citelně schází především humanitním a uměleckým oborům, je za těchto podmínek zcela nemožné, stejně tak jako účinná informační podpora nově se rozvíjejících oborů.

Klesající finanční zdroje, růst cen informačních pramenů i neustálý nárůst počtu zveřejňovaných dokumentů představují jednu stranu mince, druhou pak vyspělé informační technologie a služby a spolupráce knihoven i dalších informačních pracovišť formou sdílení informačních zdrojů i fondů knihoven. Zavádění moderních informačních technologií do činnosti knihoven je však podmíněno jejich technickým vybavením a personálním obsazením na jedné straně, na straně druhé pak připraveností uživatelů na nové formy poskytovaných služeb.

Vybavenost knihoven

- Personální obsazení

V rámci akademické veřejnosti je bohužel jen velmi málo znám fakt, že knihovnictví je samostatný obor, který se dynamicky rozvíjí nejen díky mož-

nostem spolupráce se zahraničím, ale hlavně pod vlivem moderních informačních technologií. Dochází proto ke změnám v celkovém pojetí knihovnicko-informačních služeb, neboť těžiště knihovnické práce se postupně přesouvá od klasického půjčování knih k náročným referenčním službám. Zároveň se projevuje nutnost reagovat aktivně na možnosti spojené s elektronickým publikováním v prostředí WWW, využíváním elektronických dokumentů i služeb (např. služby „electronic document delivery“), budováním virtuálních a digitálních knihoven apod.

Tato situace vyvíjí velký tlak na úroveň personálního zabezpečení knihoven. Personální stavy vysokoškolských knihoven jsou však dlouhodobě téměř neměnné početně, ale bohužel i z hlediska kvalifikační struktury. Většina knihoven však i přes nezměněný počet pracovníků v posledních letech rozšířila nabídku svých služeb i rozsah provozní doby svých pracovišť.

Kvalifikační nároky na pracovníky knihoven neustále rostou. Vedle svého oboru by měl knihovník především ovládat cizí jazyky, umět uživatelsky pracovat s výpočetní technikou, využívat moderní informační technologie v rámci služeb uživatelům, být schopen předávat své znalosti z oblasti práce s informacemi např. v rámci kursů pro uživatele, ale také prokázat schopnost orientace v oboru (spíše oborech), který informačně zajišťuje apod.

V souvislosti s vlivem moderních informačních technologií je však v knihovnách nezbytné i zapojení pracovníků dalších profesí (systémový knihovník, informační technik, správce informačních zdrojů apod.). Naprostá většina knihoven přitom právě pracovníky těchto profesí citelně postrádá. Na vysoké škole se zpravidla považuje za samozřejmost, že tyto služby budou pro knihovny zajišťovat pracoviště typu center výpočetní techniky, příp. že knihovna bude spolupracovat se studenty. Ne vždy však podobná spolupráce skutečně funguje, často spočívá jen v nezbytné údržbě programového a technického vybavení využívaného v knihovnách. I v těch knihovnách, kde se podařilo získat pro aktivní spolupráci počítačové specialisty, se jejich podíl na činnosti knihoven projevuje hlavně v oblasti zavádění aplikačního software pro automatizaci knihovnických činností do praxe konkrétní knihovny. Přitom spektrum možností, které knihovnám nabízejí moderní informační a komunikační technologie, je mnohem širší.

Mzdové hodnocení, zvláště vysokoškolsky vzdělaných knihovníků, je nízké, proto se nelze divit odchodům právě těchto kvalifikovaných pracovníků do jiných oblastí. Za této situace zůstává i výše zmíněná potřeba zapojení pracovníků s profesí programátor, informační technik apod. do knihovnických týmů jen zbožným přáním vedoucích pracovníků knihoven.

- **Technické vybavení**

Zhruba 95% vysokoškolských knihoven je připojeno na počítačovou síť Internet a skoro všechny knihovny jsou automatizovány (rozdíl je v úrovni komplexnosti automatizace). Důsledkem automatizace jsou ovšem trvalé finanční nároky na vybavení výpočetní technikou, resp. nezbytnost inovace

počítačů v souladu s vývojem výpočetní techniky i s rozvojem poskytovaných knihovnicko-informačních služeb. Totéž se týká programového vybavení knihoven, které vyžaduje trvalou údržbu.

V průzkumu stavu automatizace a prostorového zajištění knihoven České republiky (zpracováno Národní knihovnou ČR v Praze na konci r. 1997) uvedlo 42 zúčastněných vysokoškolských knihoven, že v letech 1993–1997 bylo do jejich automatizace vloženo 93 mil. Kč. Zjistit celkový objem finančních prostředků, který byl v této oblasti investován do všech vysokoškolských knihoven není možné (odhadnout lze, že šlo asi o 120 mil. Kč), nelze také přesně zjistit, jaký podíl z uvedené částky tvoří příspěvky z rozpočtů jednotlivých vysokých škol. Jejich finanční prostředky nejsou totiž jediným zdrojem podobných investic. Významný podíl v rozvoji vysokoškolských knihoven při jejich transformaci i při zavádění moderních informačních technologií představuje např. Fond rozvoje VŠ. Díky samostatné tematické skupině pro knihovnickou problematiku bylo na projekty knihoven cíleně rozděleno v letech 1994–1998 celkem 47 mil. Kč. Tyto finanční prostředky byly převážně investovány do technického a programového vybavení vysokoškolských knihoven. Také v rámci programu INFRA bylo v letech 1995–1997 knihovnám (nebo na projekty související se zabezpečením automatizace knihoven) přiděleno 15 mil. Kč. Aktivitou moravských knihoven (projekt MOLIN financovaný Mellovou nadací) získaly knihovny Univerzity Palackého v Olomouci a Masarykovy Univerzity v Brně asi 4 mil. Kč.

- Prostorové vybavení

Jedním z problémů, které ovlivňují činnost a služby knihoven, je nedostatečné prostorové zajištění. Je však nutné konstatovat, že v uplynulých několika letech byly některé vysokoškolské knihovny rekonstruovány nebo získaly nové, lépe vyhovující prostory. Dokonce byla v roce 1997 dokončena stavba jedné zcela nové vysokoškolské knihovny (Univerzita Pardubice). Většina zmiňovaných prostorových úprav respektovala možnosti volného přístupu ke knihovním fondům a vedla také k rozšíření počtu míst ve studovnách, které jsou nezbytné pro prezenční zpřístupňování informačních pramenů. I přes určitá zlepšení ve vybavenosti knihoven studovnami je počet míst v těchto studovnách vzhledem k celkovému počtu studentů katastrofálně nedostačující.

Problémové okruhy

Jednou z podstatných charakteristik současného stavu vysokoškolských knihoven je jen velmi zvolna se měnící postoj akademické veřejnosti k využívání knihoven a informačních zdrojů. Stále ještě poměrně velká část učitelů využívá jen málo, nebo někdy i vůbec ne, služby vlastních knihoven, o využívání elektronických informací prostřednictvím počítačových sítí nemluvě. Důsledkem je pak skutečnost, že řada učitelů nezná skutečnou situaci svých knihoven na základě vlastní zkušenosti a jejich význam podporuje převážně

jen proklamativně.

Vysokoškolské knihovny jsou součástí systému českých knihoven. Jejich podíl na spolupráci při budování Souborného katalogu ČR, na tvorbě standardů, na meziknihovních výpůjčních službách i dalších „nadrezortních“ činnostech je významný. Přes všechny oprávněné stesky je úroveň vysokoškolských knihoven v rámci celého českého knihovnictví velmi dobrá, díky mnoha faktorům, mezi nimiž jsou nejvýznamnější tyto:

- Osvícený přístup MŠMT se zasloužil o to, že naše vysoké školy dnes mají velmi dobře fungující počítačovou síť. Na mnoha školách patřily právě knihovny k prvním uživatelům této sítě, v případě uměleckých vysokých škol někdy jako vůbec první knihovny zprostředkovaly škole přístup k Internetu.
- Připojení na síť Internet, a tím možnost využívat informační zdroje a služby nejen ve vlastní práci knihovníků, ale také v rámci poskytovaných služeb uživatelům, včetně využití služeb Internetu pro vlastní publikační aktivity.
- Výrazný posun v oblasti automatizace knihovnických procesů a vyšší připravenost na využívání moderních informačních technologií.
- Fondy vysokoškolských knihoven i přes citelný nedostatek finančních prostředků obsahují zahraniční časopiseckou i knižní literaturu v podstatně větším rozsahu než např. knihovny veřejné, včetně státních vědeckých knihoven.
- Využívání elektronických sekundárních informačních zdrojů (na CD-ROM i online).
- Široká uživatelská základna.

Knihovnicko-informační služby jsou finančně náročné. K tomu, aby byly skutečně efektivně využívány, je nutné, aby i jejich uživatel byl poučený, znal svoje potřeby a uměl definovat své informační požadavky. Je také nezbytné, aby uměl efektivně pracovat s elektronickými informačními zdroji. Mnozí z uživatelů vysokoškolských knihoven (netýká se to jen studentů) nejsou vybaveni nezbytnými znalostmi týkajícími se práce s klasickými informacemi. Proto také ani samotný fakt možnosti přístupu k informačním zdrojům a službám na Internetu nebo k rozsáhlým sekundárním informacím v elektronické podobě neznamená, že možnosti, které přinášejí moderní komunikační a informační technologie, jsou také efektivně využívány. Důsledky zavádění nových informačních technologií do praxe přitom již dnes velmi výrazně ovlivňují celý proces šíření informací od jejich zrodu, přes šíření, uchovávání a jejich využívání. Je proto nezbytné, aby na nové formy zpřístupňování informací i jejich efektivní využívání byly připraveny nejen knihovny, ale také uživatelé knihoven. Tato připravenost spočívá ve znalostech uživatelů a jejich schopnosti adaptovat se na nové formy přístupu k informacím, dostatečném technickém vybavení (nejen knihoven), ale také, a to především, ve finančním zabezpečení přístupu k elektronickým dokumentům.

Se zpřístupňováním informací úzce souvisí i systematická výchova uživatelů pro práci s nimi. Tou se však zabývá jen velmi malý okruh knihoven. Omezené aktivity v této oblasti ze strany knihoven jsou způsobeny především nedostatkem kvalifikovaných knihovníků, kteří jsou schopni výuku vést, ale rovněž nedostatkem jejich pracovního času. Svoji roli zde sehrává i nedostatečné prostorové a technické zázemí knihoven, které je pro tuto činnost rovněž velmi důležité. Naučit studenty pracovat při svých studijních povinnostech s informacemi by mělo být samozřejmou součástí výuky každého učitele. Že tomu tak běžně není, vědí právě pracovníci knihoven velmi dobře. Jakákoliv pozitivní změna ve výuce v tomto směru se vždy projeví vyšší návštěvností knihovny i „neobvyklými“ požadavky studentů. Není-li vyvíjen tlak na rozšiřování a kvalitu služeb (v závislosti na finančním zabezpečení), na to, aby knihovna zajišťovala „všechno“, co je k danému problému dostupné, aby využívala nejmodernější cesty k informacím a ukazovala je svým uživatelům, znamená to, že buď knihovna nepracuje dobře a její uživatelé ji proto nevyhledávají nebo stagnuje výuka či výzkum a stačí základní zabezpečení – skripta, tištěné časopisy.

Jaká je budoucnost vysokoškolských knihoven?

Na rozdíl od jiných typů knihoven nejsou vysokoškolské knihovny existenčně ohroženy, i když jejich postavení v rámci vysoké školy je dáno pouze akademickou tradicí (a snad i potřebou), a ani v novém Zákonu o vysokých školách se neobjevilo institucionální vymezení vysokoškolské knihovny. Bohužel tento fakt signalizuje současné vnímání problematiky knihoven akademickou i ostatní veřejností. Nezbývá než doufat, že se tyto postoje změní a časem i u nás budou knihovny stejně důležité pro život vysokého učení jako je tomu v jiných částech světa. Něčemu napomůže vývoj tzv. informační společnosti, ale rozhodně nelze spoléhat na to, že „to“ půjde samo. Je především na knihovnicích samých, jak bude vypadat v budoucích letech knihovna, ve které působí. Třeba tak, že se stane významným kritériem při volbě univerzity ze strany uchazečů o studium.

Literatura:

(1) RAMA-JZLOVÁ, Barbora – TKAČÍKOVÁ, Daniela. Zpráva o vysokoškolských knihovnách.

Materiál pro jednání předsednictva Rady vysokých škol, duben 1998. 8 s.

ÚSTŘEDNÍ ZEMĚDĚLSKÁ A LESNICKÁ KNIHOVNA V PRAZE V OBDOBÍ POSLEDNÍCH 50. LET

Ivo Hoch, Ústřední zemědělská a lesnická knihovna v Praze

Máme-li se zamyslet nad historií Ústřední zemědělské a lesnické knihovny, je nutno se vrátit až do období po první světové válce, kdy se nový československý stát zaměřil na důležitost vzdělávání a osvěty co nejširších vrstev obyvatelstva všech oblastí včetně zemědělství. Místem, kde bylo možno tyto snahy v oblasti zemědělství realizovat, se stal nově postavený Dům zemědělské osvěty a založení Československé akademie zemědělské, jejíž ustavující valné shromáždění se konalo 28. prosince 1924. Za jeden z prvních úkolů si tato nově ustavená akademie určila instalování ústřední vědecké knihovny a čítárny. 13. ledna 1927 byla zpřístupněna čítárna a o rok později byla Ústřední slovanská zemědělská knihovna slavnostně otevřena pro veřejnost. Největší rozkvět v dosavadní historii knihovny znamenala 30. léta. Knihovna se přestěhovala do nových prostor, plnila funkci ústřední knihovny pro zemědělství, byla rozšířena mezinárodní výměna publikací a význam Ústřední slovanské zemědělské knihovny přesáhl národní úroveň. V roce 1936 byl pro knihovnu podle dobové zprávy (cituji) „opatřen přístroj na pořizování kopií stránek a obrázků starých knih, které nelze půjčovat“ (konec citátu). I v této oblasti se knihovna tehdy pohybovala v čele technického pokroku a zaváděla techniku pro kvalitnější uspokojování informačních potřeb svých čtenářů.

V době druhé světové války knihovna pokračovala ve své činnosti v omezené míře. Po osvobození byly okamžitě napravovány škody z válečného období.

Po roce 1948 pokračovala knihovna setrvačností ještě nějakou dobu ve své činnosti. V roce 1949 přislíbilo tehdejší ministerstvo zemědělství finanční podporu na přístavbu nového třípatrového skladiště Ústřední zemědělské knihovny. V plánu se počítalo s vybavením skladiště, čítárny a speciálních studoven. Byl zpracován předběžný architektonický návrh. Byl to první, nikoliv však poslední návrh na řešení prostorových problémů knihovny.

Avšak počátkem padesátých let nastal zlom v přístupu Československé akademie zemědělské k Ústřední zemědělské knihovně. Teprve později se situace počala měnit. V roce 1955 začal vycházet Přehled přírůstků knihovního

fondu, který vychází přes různé změny názvu dodnes. Od 1.1.1957 získala knihovna svůj dnešní název Ústřední zemědělská a lesnická knihovna. Plánované vybudování nových skladů, studovny a čítárny bylo zrušeno. Z hlediska problémů s růstem a ukládáním knihovního fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny v příštím období bylo toto rozhodnutí velmi nešťastné. Koncem padesátých let nastala po vydání knihovnického zákona změna. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna byla pověřena funkcí odborného ústředí sítě zemědělských knihoven. Knihovna se v dalších letech podílela na pořádání odborných knihovnických kurzů a metodické činnosti. V šedesátých letech nastal další rozvoj Ústřední zemědělské a lesnické knihovny. Knihovna získala na základě vyhlášky MŠK oborový povinný výtisk periodické a neperiodické literatury z oblasti zemědělství. V roce 1960 bylo započato s budováním fondu Národní zemědělské literatury, který měl obsáhnout veškeré zemědělské publikace, vydané v Československu od roku 1945. Tato činnost však za několik let ustala a fond tzv. Národní knihovny splynul s fondem Ústřední zemědělské a lesnické knihovny. Knihovna uspořádala v roce 1961 celostátní seminář o práci se zemědělskou literaturou a řídila budování zemědělských knihoven na zemědělských závodech a výzkumných ústavech. Její činnost byla stále více zaměřena na služby zemědělskému výzkumu. Rozšířily se poskytované služby a knihovna započala zpřístupňovat své fondy prostřednictvím mikrofilmové a fotokopirovací služby, budovala speciální knihovní fondy a rozšířila bibliografickou činnost. V roce 1963 začal být na základě informací, docházejících do Ústřední zemědělské a lesnické knihovny budován centrální katalog odborné zemědělské literatury. Budování centrálního katalogu zemědělské literatury však bylo v 70. letech zastaveno. ÚVTI MZLHV, jehož byla ÚZLK součástí, byl v r. 1963 pověřen funkcí Mezinárodního ústředí pro koordinaci vědeckotechnických informací v zemědělství a lesnictví zemí RVHP. Od roku 1964 přistoupila Ústřední zemědělská a lesnická knihovna k budování fondu firemní literatury. V roce 1966 bylo v Ústřední zemědělské a lesnické knihovně započato s poskytováním významné reprografické služby typu „Current Contents“, která trvá dosud a jejíž využívání přispívá k celorepublikovému racionálnímu využívání finančních prostředků na nákup zahraničních časopisů.

Rok 1968 přinesl oživení mezinárodních styků. Ředitel ÚZLK se zúčastnil 34. zasedání generální rady IFLA ve Frankfurtu. V tomto roce byl zaznamenán nejvyšší objem přírůstků knihovního fondu v historii Ústřední zemědělské a lesnické knihovny – přibylo 23.400 svazků a bylo získáváno 2.370 titulů časopisů. V roce 1969 bylo zahájeno hlášení do tehdejší Státní knihovny o novinách zahraniční literatury ve fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny pro celostátní evidenci zahraniční literatury. Stojí za zmínku, že celé toto období byla součástí ÚZLK i knihárna. Po roce 1969 poklesly zahraniční aktivity ÚZLK s výjimkou zemí RVHP. V 70. letech se ÚZLK podílela na

řešení státního úkolu P-18-329-056. V roce 1972 byla v rámci racionalizačních opatření založena ústřední evidence odborných literárních rešerší a tematických bibliografií z oboru zemědělství. Rokem 1976 se knihovna stala jedním z útvarů Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství. Vzhledem k nárůstu přírůstků knihovního fondu se opět začala řešit otázka jeho ukládání a v roce 1977 byla zpracována technickoekonomická studie výstavby depozita ÚZLK v Kojeticích. I tato stavba však byla po několika letech zastavena. Ze spolupráce s FAO vznikl mimo jiné Bulletin Československého výboru pro spolupráci s FAO, který byl redigován v ÚZLK a vycházel v letech 1986-1992. Tento čtvrtletník obsahoval v každém čísle v první části originální autorské články a ve druhé části bibliografický přehled přírůstků literatury FAO v ÚZLK.

Listopad 1989 znamenal zásadní předěl v životě naší společnosti. Větší zájem o naši zemi se ve svém důsledku projevil i zájmem zahraničních partnerů a zahraničních krajanů o Ústřední zemědělskou a lesnickou knihovnu, což znamenalo okamžitý nárůst kvalitních informačních pramenů. Uskutetnila se i změna na místě vedoucího ÚZLK. Ten se po konkursu v květnu 1990 zúčastnil 8. světového kongresu Mezinárodní asociace zemědělských knihovníků a informačních specialistů (IAALD) v Budapešti. Zde byla navázána řada mezinárodních kontaktů, zejména s Národní zemědělskou knihovnou USA. Tato setkání přinesla oživení a zkvalitnění mezinárodní spolupráce ÚZLK včetně mezinárodní výměny publikací. V červnu 1990 byly definovány hlavní problémové oblasti Ústřední zemědělské a lesnické knihovny a započalo se s odstraňováním restů z minulých let. Opět započaly práce na dostavbě depozita Kojetice. V září 1990 se uskutečnila prodejní výstava zemědělské literatury z produkce německého nakladatelství Paul Parey, která znamenala změnu v přístupu k akvizici zahraniční literatury, která se nadále neprováděla prostřednictvím ústředních institucí, ale prostřednictvím soukromých dodavatelských firem. V roce 1991 probíhaly práce na rozsáhlé rekonstrukci Ústřední zemědělské a lesnické knihovny a pracovníci knihovny začali pracovat v důstojnějších prostorách. Na podzim měl vedoucí ÚZLK možnost zúčastnit se 1. kulatého stolu zemědělských knihoven zemí střední a východní Evropy, který pořádala Národní zemědělská knihovna USA. Vzhledem k okamžitému pozitivnímu přínosu této akce bylo rozhodnuto, že budou tato setkání i nadále pokračovat. Tím byla započata tradice kulatých stolů, z nichž následující se konaly v Budapešti, Varšavě, Nitře, Praze a zatím poslední v roce 1997 v USA. Hlavním přínosem těchto „kulatých stolů“ je možnost seznámit se s nejnovějšími poznatky v oblasti zemědělské informatiky, zemědělského knihovnictví a služeb uživatelům. Je také zajímavé a užitečné sledovat měnící se podmínky zemědělských knihoven zemí střední a východní Evropy. Některé z nich neměly v roce 1991 ani vlastní reprografický přístroj. Vzhledem k mož-

nosti vzájemné konfrontace jsme si ale také bohužel uvědomili, že náskok Ústřední zemědělské a lesnické knihovny již není, zejména v oblasti automatizace, skutečností. V některých východoevropských zemědělských knihovnách, např. v Národní zemědělské knihovně v Budapešti, byl instalován komplexní automatizovaný knihovnický systém. Pokusy o zakoupení a instalaci podobného systému v Ústřední zemědělské a lesnické knihovně nebyly úspěšné. I počátečním snahám o dobudování depozita v Kojeticích udělal konec zákon o restitucích, a tak musely být práce v roce 1992 opět přerušeny. Naproti tomu se v roce 1991 Ústřední zemědělská a lesnická knihovna stala členem mezinárodní sítě zemědělských knihoven AGLINET. Členství v této síti znamená další zapojení a prohloubení mezinárodní spolupráce ÚZLK. V tomto období také Ústřední zemědělská a lesnická knihovna ztratila právo oborového povinného výtisku neperiodik. Novelou zákona o povinných výtiscích však získala tzv. nabídkovou povinnost české literatury.

Počátkem roku 1992 byla dokončena rekonstrukce Ústřední zemědělské a lesnické knihovny, která znamenala především vznik dvou nových studoven – všeobecné studovny a studovny časopisů. Po téměř 60 letech mohl být oddělen provoz půjčovny od studovny. Rok 1992 (podzim) je i rokem, kdy byla Ústřední zemědělská a lesnická knihovna propojena do počítačové sítě a započalo se experimentálně s katalogizováním v systému CDS/ISIS (MAKS). V důsledku uplatňování restitučního zákona musela být vyklizena dosavadní depozita ÚZLK, která byla předána původním majitelům a převážná část knihovního fondu byla umístěna v náhradních prostorách. Rok 1992 byl i rokem, který znamenal konec Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství a snižování stavu pracovních sil. Od 1.1.1993 se vznikem České republiky je Ústřední zemědělská a lesnická knihovna součástí Ústavu zemědělských a potravinářských informací. V tomto období také došlo k racionalizaci v oblasti mezinárodní výměny publikací. Byla omezena nebo zastavena výměna s nerelevantními partnery a naopak navázána a rozšířena výměna s knihovnami a informačními středisky, které jsou významné jak z hlediska odborného, tak i z hlediska potřeb transformace českého zemědělství a směřování České republiky do Evropské unie. Také byla prohloubena spolupráce s knihovnami a informačními středisky zemědělských univerzit v Praze, Brně a Českých Budějovicích. V roce 1994 získala Ústřední zemědělská a lesnická knihovna statut depozitní knihovny FAO pro Českou republiku. Po zkušebním poloprovozu je od ledna 1994 zpracováván knihovní fond ÚZLK plně v systému CDS/ISIS (MAKS). V roce 1995 se Ústřední zemědělská a lesnická knihovna podílela na organizování 5. kulatého stolu zemědělských knihoven zemí střední a východní Evropy, který se za účasti vedoucích představitelů Národní zemědělské knihovny USA konal v Praze. V tomto roce byla také ustavena knihovní rada ze zástupců Ministerstva ze-

mědělství, Ústavu zemědělských a potravinářských informací a zemědělských univerzit, která usměrňuje akviziční politiku Ústřední zemědělské a lesnické knihovny. V prosinci získala knihovna přístup k INTERNETu. Vzhledem k tomu, že je dosud umožněn přístup k INTERNETu pouze na čtyřech pracovištích knihovny, což je z hlediska jejich potřeb naprosto nedostatečné, nemůže být jeho využívání na úrovni odpovídající potřebám ÚZLK. Snahy o jeho rozšíření na další pracoviště knihovny narážejí na neochotu pracovníků odpovědných za automatizaci ÚZPI. V roce 1997 se díky pochopení ministerstva zemědělství obnovily práce na dostavbě depozita Ústřední zemědělské a lesnické knihovny v Kojeticích s plánovanou kapacitou 750 000 svazků. Byla vypsána veřejná obchodní soutěž a po výběru dodavatele a zpracování projektu se koncem roku obnovily práce. V závěru roku 1997 byl v Ústřední zemědělské a lesnické knihovně instalován vyhledávací systém IRIS, který umožňuje uživatelům knihovny mnohahlediskové vyhledávání v databázi informačních pramenů, která v současné době obsahuje 45.000 záznamů. V letošním roce získala Ústřední zemědělská a lesnická knihovna grant v rámci programu INFRA II na projekt, jehož cílem je zpřístupnění fondů ÚZLK na INTERNETu.

V současné době fondy Ústřední zemědělské a lesnické knihovny obsahují více než 1 milion svazků knih, výzkumných zpráv, cestovních zpráv, disertací, literatury FAO, svázaných ročníků časopisů, videokazet atd. ÚZLK odebírá v letošním roce 737 titulů domácích a zahraničních časopisů. Roční přírůstek knihovního fondu je 8–10 000 svazků. Významným zdrojem kvalitní periodické i neperiodické literatury zůstává mezinárodní výměna publikací. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna spolupracuje s více než 800 partnery ze 45 zemí světa. Ročně knihovnu navštíví okolo 16.000 uživatelů a realizuje se téměř 100.000 výpůjček. Knihovna poskytuje svým uživatelům výpůjční služby, reprografické služby, půjčuje videokazety. Pro informaci uživatelů o nových informačních pramenech ve fondech Ústřední zemědělské a lesnické knihovny zpracovává a vydává ÚZLK Přehled novinek ve fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny a Seznam časopisů objednaných ÚZLK. V posledních letech je kladen důraz na poskytování referenčních služeb. Uživatelům jsou poskytovány informace z databází budovaných knihovnou, a to knižních novinek ve fondu ÚZLK, časopisů odebíraných knihovnou, rešerší a tematických bibliografií z oboru zemědělství, lesnictví a potravinářství, vědeckotechnických akcí v ČR a zahraničí z oblasti zemědělství, firemní literatury ve fondu ÚZLK, databáze výrobního zaměření firem, AGROVIDEA a dále jsou poskytovány informace z databází převzatých – Celostátní evidence zahraničních časopisů, České zemědělské bibliografie a z bibliografických databází CAB a Current Contents. Cílem je podat informace nejen o informačních pramenech ve fondu ÚZLK, ale i jiné informace zajímaví

zemědělskou veřejnost.

Ústřední zemědělská a lesnická knihovna rozvinula v minulých letech spolupráci na národní a mezinárodní úrovni. Je členem Sdružení knihoven ČR, Asociace knihoven ČR, je kolektivním členem SKIPu. Pracovníci knihovny jsou zapojeni do práce celostátních odborných komisí – akviziční komise, komise služeb, komise pro aplikaci mezinárodních standardů ve jmenném popisu dokumentů. ÚZLK je členem Mezinárodní asociace zemědělských knihovníků a informačních specialistů (IAALD), plní své povinnosti vyplývající ze členství v mezinárodní síti zemědělských knihoven AGLINET a plní úkoly Společného programu spolupráce uzavřeného mezi Národní zemědělskou knihovnou USA a zemědělskými knihovnami země střední a východní Evropy. V závěru roku 1997 byla podepsána dohoda s Národní knihovnou ČR o spolupráci na souborném katalogu CASLIN. V rámci domovské stránky ÚZPI je budována i domovská stránka Ústřední zemědělské a lesnické knihovny. Internetová adresa ÚZLK je <http://www.uzpi.cz/cs/uzlk.htm>.

Mohu-li závěrem zhodnotit celý vývoj Ústřední zemědělské a lesnické knihovny, rozdělil bych jej do několika velmi rozdílných etap. Po rozvoji v letech 1926–1938, kdy se knihovna dostala na přední místo mezi českými a světovými zemědělskými knihovnami, nastal ve válečných letech útlum. Nadějný vývoj knihovny v poválečném období byl zastaven v padesátých letech. V šedesátých letech nastal opětový rozvoj, který byl však v dalších desetiletích utlumen. S rozvojem demokracie po roce 1989 nastaly zcela jiné podmínky. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna se začala profilovat jako moderní informační instituce. Rozšířila se nabídka služeb ÚZLK. Uskutečnila se rekonstrukce knihovny, díky které mohou tyto služby naši uživatelé lépe využívat. Byly položeny základy automatizace a tím se zkvalitnilo a urychlilo poskytování informací našim uživatelům. Díky pochopení ministerstva zemědělství byly zahájeny práce na dostavbě depozitního skladu v Kojeticích, takže po mnoha letech bude fond Ústřední zemědělské a lesnické knihovny umístěn v podmínkách, které umožní jeho kvalitní uložení. Na racionálních základech se rozvinula národní a mezinárodní spolupráce. Uskutečnila se i racionalizace v oblasti akvizice informačních pramenů včetně mezinárodní výměny publikací. Věřím, že v dalším období nastane změna i v přístupu ÚZPI k otázce rozvoje automatizace Ústřední zemědělské a lesnické knihovny včetně využívání INTERNETu v podmínkách informační společnosti 21. století.

MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ SLOVENSKEHO KNIHOVNÍCTVA

*Dušan Katuščák, Katedra knihovníctva a vedeckých informácií
FFUK Bratislava*

Úvod

Polstoročie, ktoré nás delí od roku prijatia prvého československého knižničného zákona v roku 1919 je vo formovaní slovenského knihovníctva príliš dlhý čas na to, aby sme si mohli trúfnuť na komplexnejší historický náčrt celého obdobia a všetkých podstatných faktov. Veľkým oblúkom prešlo knihovníctvo cez tri rozdielne zriadenia a politické režimy (prvá ČSR, Slovenská republika v rokoch 1938-1945, Československá (socialistická) republika 1948-1989). České a slovenské knihovníctvo sa od samého začiatku formovalo v európskom kultúrnom kontexte, a to aj napriek strate potrebných kontaktov s ním a so svetovým knihovníctvom v období 1948-1989. Bola to cesta, na ktorej sa knihovníctvo profilovalo ako svojbytný kultúrny a informačný systém, ako študijný a vedecký odbor. Na tejto ceste sa oddelilo knihovníctvo od osvetu a vnútorne sa diverzifikovalo, pokiaľ ide o druhy a typy knižníc, ich počty a výkony. Popri knihovníctve, žiaľ viac mimo neho než s ním, sa u nás profilovala vedecká dokumentácia, resp. oblasť vedeckých informácií. Bola to cesta od entuziazmu k profesionalite. Cesta od skromného vypožičiavania kníh k Internetu a World Wide Webu.

Slovenská knihovnícka komunita sa v posledných rokoch snaží vyrovnat s minulosťou a pokúša sa o kontinuitu v tom, čo bolo dobré, pričom sa inšpiruje aj globálnymi profesionálnymi tendenciami. Dokladom toho sú napríklad materiály z celoštátnej konferencie *Slovenské knihovníctvo v čase spoločenských premien a do roku 2000*, ktorá bola dňa 14. novembra 1994 v Bratislave, ďalej materiály z *1. slovenského knihovníckeho kongresu*, ktorý sa konal v Nitre 14.–15. mája 1996 a ktoré boli publikované v *Bulletine spolku slovenských knihovníkov za rok 1996* a naposledy materiály z celoslovenskej konferencie *Slovenské knižnice 97*, konanej v Sielnici 14.–15. októbra 1997 a publikované v *Bulletine spolku slovenských knihovníkov za rok 1997*. Nazdávam sa, že tieto dokumenty ako súbor dostatočne vyčerpávajúco a objektívne zaznamenávajú stav slovenského knihovníctva i postoje knihovníkov k minulosti. Preto svoj referát zredukujem na niektoré všeobecnejšie aspekty problematiky.

Knižnice, štát a občania, kultúra, politika

Pri hodnotení uplynulých päťdesiatich rokov nie je vhodné zjednodušujúce hodnotenie ani čierne-biele videnie. Knižnice na jednej strane vždy fungujú v nejakom spoločensko-politickom a hospodárskom prostredí, na druhej strane však majú vlastnú, imanentnú vnútornú dynamiku fungovania a rozvoja. Zdrojom tejto dynamiky je civilizačný rozvoj a požiadavky používateľov služieb knižníc. Správanie štátu voči knižniciam a aktivita občanov vo vzťahu ku knižniciam, to sú asi v našich podmienkach najdôležitejšie faktory, vplývajúce na stav knihovníctva. Objektívna tendencia *informatizácie sveta a demokratizácia výmeny informácií* v globálnom meradle je faktor, ktorý sa v zásade prenáša do národných knižničných systémov, a to v zásade bez ohľadu na spoločensko-politické a hospodárske zriadenie. To je však tendencia vonkajšia. Pred päťdesiatimi rokmi knihovníctvo v rámci osvety rástlo pod tlakom komúnit a bolo výsledkom aktivity občanov. Štát osvetovú a vzdelávaciu potrebu občanov potvrdil zákonom. Obdobiu socialistického knihovníctva možno vyčítať všeličo. Určite však nie to, že štát knižnice zanedbávalo. Čo však možno považovať za vyslovene negatívne dedičstvo socialistickej epochy je *štátom vypestovaný pasívny občan*. Občan sa nemusel starať o to, či knižnice fungujú a odkiaľ na to berú prostriedky. Knižnice boli oficiálnymi nástrojmi ideologického pôsobenia. Občania boli objektom tohto pôsobenia a v podstate si na túto príjemnú pozíciu zvykli. Po strate puncu oficiality knižnice zneisteli. Ocitli sa v postavení, v ktorom tápajú, hľadajú, usilujú sa o holú existenciu. Prestala existovať jedna línia a bývalé „istoty“ sa stratili. Niektorým knižniciam sa darí fungovať v nových podmienkach, iné sa stratili alebo sa usilujú o prinavrátenie stratených čias štátneho paternalizmu.

Otázka vzťahu štátu ku knižniciam sa nedá odbaviť v demokratickej spoločnosti mávnutím ruky. Problém je v tom, že naša ústava garantuje *právo občanov na informácie a na vzdelanie*. Na ústavu by teda logicky mala nadväzovať legislatíva, ktorá toto právo občanov takpovediac *operacionalizuje*. Zákonmi by teda bolo potrebné zabezpečiť právo na informácie a vzdelanie prostredníctvom knižníc, ktoré sú bezpochyby dôležité ako informačné a vzdelávacie inštitúcie. Žiaľ, otázka práva na informácie sa u nás zredukovala na vzťah štátu k nástrojom *masovej komunikácie* – tlače, rozhlasu a televízie, resp. na ich politické ovládanie. Knižnice sú úplne mimo záujmu politických a legislatívnych programov. Ak teda ústava garantuje právo na informácie otázka znie tak, prečo sa občan tohto práva nedomáha. Prečo občan nevyvíja tlak na štát, na orgány štátnej správy a miestne samosprávy, aby mal k dispozícii knižničné a informačné zdroje. Prečo sa u poslancov nedomáha, aby jeho knižnica mala dostatok novej literatúry, príjemné prostredie, prístup na Internet a pod? Príčiny tohto stavu vidím práve v občianskej pasivite, ktorú v nás vypestoval minulý režim.

Akékoľvek geniálne odborné iniciatívy a vízie knihovníkov vo vnútri knihovníckej komunity sú stratené bez účinnej a konkrétnej podpory a aktivity občanov.

Knížnice, knihovníctvo sa spravidla vynechávajú z úvah o *kultúre*. Informatizácia spoločnosti, ktorá je pre nás nevyhnutnou perspektívou sa dokonca za súčasť kultúry vôbec nepovažuje, hoci sama je príznakom novej podoby kultúry a novej kvality života. Daná problematika sa nedostala do volebných programov politických strán a pre súčasnú situáciu v tejto oblasti je charakteristické, že je na periférii záujmu politiky i širšej verejnosti, vydaná na pospas voluntarizmu, nezodpovedného experimentovaniu a administratívnym reformám. Vo vzťahu ku knižniciam u nás štátny paternalizmus vystriedala arogantná nekompetentnosť a klientizmus. V čase politicky motivovaných kádrových zmien vo funkciách na okresných, mestských a obecných úrovniach sa dokonca z úst vzdelaných ľudí ozývalo, že kádrové zmeny sa uskutočňujú od „prednostov okresných“ úradov až po „riaditeľov knižníc“. Teda - riaditeľov knižníc - ako predstaviteľov niečoho, čo je na „konci“, na „okrají“, čo takpovediac „nestojí za reč“. Takýto obraz knihovníctva svedčí o našej celkovej biede a má zrejme hlbšie korene. V civilizovaných a kultúrnych krajinách sú na kvalifikované riadenie a nezávislé rozhodovanie potrebné poznatky a informácie. Bránou k poznatkom a informáciám sú knižnice. Lenže, „na Slovensku je to tak“. Pre rozhodovaciú, podnikateľskú, hospodársku a najmä politickú sféru sú dôležitejšie neformálne informácie (kto, s kým, za koľko, odkiaľ vierťor fúka...), ako komplexné informácie, ktoré by umožnili lepšie riadenie a kvalifikované rozhodovanie.

Formovanie knižničného systému

Pojem knižničný systém

Knížničná a informačná veda tvorí teoretický a metodologický základ všetkých dokumentačných disciplín. Aj preto nie je vhodné, aby sa činnosť napríklad verejných knižníc redukovala na osvetové funkcie, ktoré sú z hľadiska knihovníctva len okrajové. Osveta, na rozdiel od knihovníctva, nie je ani vedecký ani študijný odbor. Prakticky je teda neprijateľné podriaďovať omnoho komplexnejší systém, ktorým je knihovníctvo, praktickej osvetovej zložke (RKC). Zdá sa, že osвета hľadá svoju náplň a nachádza ju v tom, že sa skrýva za iné odbory a činnosti, napríklad za knihovníctvo. Máme niekedy pocit, že osвета je schopná bojovať o svoju záchranu do posledného knihovníka. Treba tiež zobrať do úvahy, že knihovníctvo má životne dôležité väzby na rozvoj informačných technológií, medzinárodnú štandardizáciu a že je denodenne povinné zabezpečovať transfer informácií pre používateľov z vlastnej krajiny.

Ťažiskovým pojmom knižničnej a informačnej vedy je pojem *knižničný systém*.

Pojem *knižničný systém*, sa vzťahuje na abstraktný homomorfný model jednej knižnice alebo určitého súboru knižníc ako reálnych objektov, pričom ich dominantným globálnym cieľom je poskytovanie knižničných služieb viazúcich sa na tlačene dokumenty (monografie, seriály, hudobniny, špeciálne dokumenty a pod.) alebo iné médiá.

Medzi knižničné *služby* jednej knižnice alebo viacerých knižníc patrí napr. individuálna práca s čitateľom, propagácia literatúry a dokumentov, vypožičiavanie dokumentov zo skladov alebo fondov, ktoré sú otvorene prístupné, ďalej služby v študovniach, medziknižničná výpožičná služba, vyhotovovanie kópií dokumentov, bibliografické služby a pod.

Vzhľadom na rastúci počet dokumentov fixovaných na iných médiách, než je tradičný papier, vznikajú pomerne rýchlo tzv. médiatéky a ich zoskupenia. Pojem *mediatéka* možno z funkčného hľadiska považovať za synonymum knižnice informačného typu a za prvok knižničného systému. Ak hovoríme o *abstraktnom homomorfnom modeli*, máme na mysli zjednodušený obraz jednej knižnice alebo niekoľkých knižníc, ktoré interpretujeme ako *systémy*. V praxi sa často stáva, že jednotlivú knižnicu alebo súbor knižníc potrebujeme lepšie spoznať, aby sme v nich mohli uskutočniť nejaké zmeny. Môže ísť o situácie, keď potrebujeme zlepšiť riadenie knižnice, optimalizovať spracovateľské procesy, zlepšiť služby knižnice, zaviesť v knižnici informačnú technológiu a pod. V takýchto prípadoch spravidla musíme skúmať a popísať systémové vlastnosti knižnice alebo knižníc ako konkrétneho reálneho objektu. Toto skúmanie a popisovanie nám umožňuje najlepšie systémový prístup, ktorý predstavuje súhrn metodických prostriedkov dovoľujúci konštrukciu takého systémového modelu (obrazu) objektu, ktorý bude z hľadiska konkrétnych cieľov dostatočný.

Mali by sme rozlišovať medzi *knižnicou* ako *reálnym objektom* a *knižnicou* (knižnicami) ako systémom. Pojem knižničný systém sa môže vzťahovať na jednotlivú knižnicu (systém knižnice) alebo na určitú množinu knižníc (systém knižníc). V oboch prípadoch možno knižničný systém považovať za druh spoločenského informačného systému. Jeho vonkajším cieľom je poskytovať knižničné a informačné služby. Ide o otvorený a dynamický systém, ktorý má typické systémové väzby, vstupy, výstupy, globálne i čiastkové ciele a ktorý sa mení v čase. - Niekedy sa pojmom knižničný systém nevhodne označuje softvér používaný v automatizovanom systéme knižnice. Pojem knižničný systém možno zaradiť medzi základné pojmy knižničnej a informačnej vedy, v ktorej sa začal používať s prenikaním aplikácií systémových teórií a kybernetiky začiatkom 60. r. do rôznych disciplín.

Z hľadiska informatizácie spoločnosti patria knižničný systém do oblasti (verejných) informačných služieb. Ak sa pojem knižničný systém vzťahuje na systém knižnice, týka sa spravidla viac jej vnútornej organizačnej a funkčnej

štruktúry (knížničné fondy, knížničné katalógy, knížničné služby, organizácia a riadenie knižnice, bibliografická činnosť) ako jej spoločenských funkcií (kultúrna, osvetová a informačná funkcia).

V procese poznávania a modelovania knižnice ako objektu možno jednotlivé prvky štruktúry knižnice interpretovať pri zvolení príslušnej rozlišovacej úrovne ako relatívne samostatné subobjekty alebo subsystémy. Potom možno hovoriť o systéme knížničných fondov, systéme knížničných katalógov, systéme knížničných služieb, systéme riadenia knižnice, bibliografickom systéme a pod. Ak sa pojem knížničný systém týka systému knižníc, rozumie sa ním určitá množina knižníc, ktorý má spoločné hlavné úlohy a princípy činnosti a ktoré fungujú ako jeden viacstupňový celok v rámci krajiny, regiónu alebo oblasti ľudskej činnosti. V tomto význame je pojem knížničný systém v knihovníctve najrozšírenejší.

V našej knihovníckej literatúre bol zaužívaný na pomenovanie množiny knižníc na národnej úrovni pojem *knižničná sústava*. Rozumel sa ním súhrn knížničných objektov ako častí (zložiek), ktoré sú v určitých vzájomných vzťahoch. V odbornom kontexte je pojem *knižničná sústava* prekonaný a nepresný a vhodné je nahradiť ho pojmom *knižničný systém*. Používanie pojmu „sústava“ je intuitívne pomenovanie istého, len veľmi rámcovo určeného súboru objektov, neopiera sa o žiadnu teóriu a je preložiteľný do iných jazykov vlastne len ako systém.

Okrem toho, pojem sústava je vedľajším produktom ideologického boja dogmatických marxistov proti vedeckým metodológiám, ktoré sú u nás známe ako *vedecký štrukturalizmus* a ktoré sa rozvíjali od tridsiatych rokov v slovenskej vede. Boj proti štrukturalizmu vymazával používanie termínov *systém, štruktúra* apod. zo slovníka slovenskej vedy.

Náčrt vývoja

Slovenské knižnice prešli v priebehu svojho vývoja prirodzeným procesom diferenciacie a integrácie. Korene neskoršieho knížničného systému siahajú do obdobia začiatkov knižnej kultúry, späť u nás s christianizáciou územia, základom staroslovanského písomníctva v 9. stor. a do obdobia latinskej kultúry v 13. a 14. stor., kedy sa knižná kultúra a knižnice začali formovať pri cirkevných inštitúciách. Knižnice sa až do začiatku 20. stor. vyvíjali pomerne autonómne, živelne a podľa konkrétnych podmienok. Prvky premysleného systému riadenia knižníc sa objavujú najprv v Čechách. Tieto snahy vyjadroval knížničný zákon z r. 1919, ktorý platil aj pre nás. Na Slovensku do r. 1925 sa organizácia verejných ľudových knižníc opierala o dobrovoľnú starostlivosť dopĺňovanú štátnou pomocou. Začali sa formovať špecifické skupiny knižníc (obecné, mestské, spolkové, roľníckych besied, Sokola, Matice slovenskej, RTJ, kočovné, nemocničné väzenské a i.). Začal sa tvoriť knížničný systém Vykonávacími predpismi (z 30. jan. 1925) ku knížničnému zákonu z r.

1919 boli stanovené spoločenské ciele systému (šírenie osvety, poznania). Verejné knižnice sa mali zriadiť vo všetkých obciach Slovenska. Bol teda určený rozsah a pôsobnosť systému. Začala sa organizovaná regulácia dopĺňovania knižničných fondov (Výpravňa kníh v Matici slovenskej, Komisia pre výber čítania do slobvenských knižníc, Seznam knih, vhodných do verejné knihovny obecni).

Jednota či kompaktnosť systému sa začala zabezpečovať odbornou metodickou činnosťou (Príručka pro správu knihoven venkovských), ktorej cieľom bola unifikácia knižničných procesov so zreteľom na mnoho knižníc rovnakého typu. Knižnice boli povinné viesť miestny zoznam, prírastkový zoznam, menný zoznam, pokladničnú knihu, výpožičný poriadok tak, aby bolo možné vyhotovovať štatistické prehľady. Vznikli knižničné rady, knižničné odbory, knižniční referenti a bol zorganizovaný štátny dozor nad knižnicami. Uvedené iniciatívy a vlastnosti knižníc po r. 1919 a najmä po r. 1925 nás oprávňujú hovoriť o vzniku knižničného systému na národnej úrovni, i keď v tom čase neboli k dispozícii systémové teórie, ktoré by dovoľovali exaktné modelovanie daného sociálneho objektu a javu.

Model Jednotnej sústavy knižníc 1959–1989

Uvedomejšie a profesionálne prepracovanejšie systémové snahy o formovanie knižničný systém pozorujeme koncom 50. rokov. Vtedy sa objavuje pojem *jednotná sústava knižníc* a vyjadruje snahu o dovŕšenie formovania súboru inštitúcií do relatívne uzavretého celku s vnútorným funkčným usporiadaním. Právnou normou o jednotnej sústave knižníc je *Knižničný zákon* č. 53 z r. 1959, ktorý kodifikoval systém knižníc na štátnej resp. národnej úrovni. JSK sa považuje aj za systém systémov. Prvkami tohto systému sú knižničné siete, ktoré možno posudzovať ako relatívne samostatné systémy.

Knižničný systém v zmysle zákona z r. 1959 pozostával z týchto knižničných sietí: ľudové knižnice, štátne vedecké knižnice, školské knižnice, vysokoškolské knižnice, knižnice múzeí, galérií, archívov a ústavov pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, odborárske knižnice, knižnice zložiek Národného frontu, technické knižnice, pôdohospodárske knižnice, knižnice ústavov Slovenskej akadémie vied, knižnice ostatných vedeckých a výskumných ústavov, knižnice výskumných zdravotníckych ústavov a zariadení, administratívno-ekonomické knižnice, knižnice ozbrojených síl. Na čele jednotlivých sietí boli ústredné knižnice a na čele celej JSK bola Matica slovenská.

Pre etapu JSK bol charakteristický pokus o definovanie a realizáciu funkčných parametrov a cieľov systému. Išlo najmä o tieto funkcie: 1. medziknižničná výpožičná služba, 2. spolupráca v bibliografickej a informačnej činnosti, 3. kooperácia v dopĺňovaní fondov, 4. centralizácia v spracúvaní fondov (ústredná katalogizácia, dokumnetácia a pod.), 5. štandardizácia a normalizácia knižničnej techniky, 6. centralizácia evidencie činnosti (štatistiky, kvalitatívne rozbery, prehľady pracovníkov a materiálnych podmienok), 7. koordinácia perspektívnych plánov činnosti a rozvoja knižníc, 8. jednotný systém výchovy odborných pracovníkov pre knižnice, bibliografiu a strediská vedeckých informácií, 9. centralizácia výstavby knižníc a výroby typizovaného nábytku a technických pomôcok pre knižnice, 10. jednotný systém metodologickej pomoci a s ním súvisiaca koordinácia teoretických prác počnúc dokumentáciou a končiac uplatnením najpokrokovejších domácich i zahraničných skúseností. Základným nástrojom riadenia systému sa stal jednotný systém metodologickej pomoci.

Zo systémového hľadiska mala JSK ako reálny systém nevýrazné základné systémové vlastnosti, medzi ktoré patrí celosťnosť, zviazanosť, organizovanosť a integračné vlastnosti. Mnoho systémových prvkov a tendencií JSK však možno použiť v ďalšom dotváraní národného knižnično-informačného systému.

Knižnice JSK sa zameriavali najmä na *masové verejné informačné služby* a neboli schopné uspokojovať *potreby hospodárskej sféry a špeciálnych používateľov*. Preto, najmä v sedemdesiatych rokoch nastal rozmach tzv. sústavy VTEI. Vznikol systém *odvetvových, odborových a základných stredísk VTEI*

s ústrednými informačnými inštitúciami. Boli napojené na rezortné a odborové úlohy plánu technického a ekonomického rozvoja a základného výskumu, financovaného štátom. Bol to hierarchicky usporiadaný systém vedeckých, technických a ekonomických a celý bol financovaný štátom.

Pre obdobie JSK v menšej miere aj pre obdobie existencie sústavy VTEI bola charakteristická snaha o administratívnu centralizáciu, unifikáciu, formálnu i obsahovú jednotu ako aj výrazný ideologický nátlak ako mimoprofesionálny a determinujúci faktor, čo možno považovať za jednu z príčin rozpadu JSK po roku 1989. Vo VTEI bolo evidentné napríklad úsilie kontrolovať a regulovať prístup do zahraničných databázových centier. Zo systémového hľadiska mali JSK a sústava VTEI ako reálne systém nevýrazné základné systémové vlastnosti, medzi ktoré patrí celosťnosť, zviazanosť, organizovanosť a integračné vlastnosti.

Ďalšou etapou formovania knižničný systémna Slovensku, ktorú treba vidieť ako pokračovanie doterajšieho vývoja, bude pravdepodobne etapa *integrovaného knižnično-informačného systému*, pre ktoré je charakteristická snaha o účelnú decentralizáciu, integráciu, výkonnú kooperáciu (vznik a pôsobenie kooperačných združení knižníc), koordináciu, výrazné uplatnenie informačnej techniky a technológie, využitie komunikačných prostriedkov s cieľom zefektívniť knižnično-informačné služby.

Otvorená je pre niekoho možno otázka *paralelnosti knižničnej a informačnej sústavy*. Inými slovami ide o otázku, či sa má aj v budúcnosti tvoriť *dvojkoľajný* národný knižničný systém v ktorom bude relatívne izolovane fungovať *knižničný systém* (pokračovanie línie JSK) a *informačný systém* (pokračovanie línie sústavy VTEI). Nazdávame sa, že táto otázka už nemá opodstatnenie. Národný knižničný systém by mal mať takú organizačnú a funkčnú štruktúru, aby bol schopný efektívne uspokojovať všetky knižničné a informačné potreby čitateľov, používateľov, zákazníkov, klientov. Obidve línie sú prirodzene integrované informačnou technológiou.

Treba zdôrazniť, že knihovníctvo veľmi rýchlo mení svoju tvár a prispôbuje sa novým podmienkam pokiaľ ide o *nové druhy dokumentov*, nové *komunikačné možnosti* a požiadavky na nové služby. Dôležité je, aby si aj naše knihovníctvo čo najskôr osvojilo metódy a formy modernej knižničnej práce, ktorá sa čoraz viac *informatizuje*. Knihovníctvo je schopné zabezpečiť uspokojovanie aj tých najzložitejších informačných požiadaviek. Konvergenca *World Wide Webu* s knižnicami si vyžaduje, aby *Internet bol v každej knižnici*. Paralelnosť knihovnícko-informačnej sústavy už možno považovať za *anachronizmus*. Skôr sa treba usilovať o formovanie moderného NKS SR založeného na decentralizácii, kooperácii, intergrácii, komunikácii a riešení predmetov spoločného záujmu konsenzom všetkých zúčastnených subjektov.

Alternatívny model národného knižničného systému SR

Schéma vyjadruje decentralizovaný model usporiadania národného knižničného systému (NKS). Nepočíta sa v ňom s centrálnym riadením jednou organizáciou. Počíta sa s tým, že NKS je riadené *riadiacim grémiom*, ktoré pripravuje koncepčné a organizačné návrhy pre ústredný orgán štátnej správy, stanovuje priority a rieši podmienky *kooperácie, integrácie, štandardizácie a informatizácie* NKS. Model počíta s tým, že ústredná štátna knižnica bude zabezpečovať *operatívne* výkon odborného metodického usmerňovania s využitím potenciálu knižníc.

Návrh predpokladá, že systémy *univerzálnych vedeckých knižníc, špeciálnych vedeckých knižníc, špeciálnych knižníc, akademických knižníc a verejných knižníc budú mať svojich zástupcov v riadiacom grémiu*, ktoré bude koncepčne riadiť národný knižničný systém a so zreteľom na vzájomnú výhodnosť *formovať národnú knižnično-informačnú politiku*. Možno by bolo vhodné, aby fungovali aj *riadiace grémiá jednotlivých uvedených systémov*. V *riadiacom grémiu na národnej úrovni* by mali byť predstavitelia *hlavných systémov* a predstavitelia *veľkých podsystémov*. Napríklad v systéme špeciálnych knižníc by mali byť v riadiacom grémiu aj predstavitelia firemných knižníc.

Tento model predpokladá, že knižnice sa navzájom potrebujú, že sú odkázané na kooperáciu a že je účelné akceptovať určité spoločné zásady a štandardy, ktoré uľahčia a zefektívnia kooperáciu. Práve tieto zásadné oblasti kooperácie a konkrétne podmienky by mali byť predmetom pozornosti riadiaceho grémiu národného knižničného systému, prípadne grémií jednotlivých podsystémov. Konkrétnou úlohou by mohlo byť napríklad rozhodnúť o konkrétnych štandardoch, ktoré sa majú prijať pre národný knižnično-informačný systém zo zoznamu štandardov prijatých pre štátny informačný systém.

Modelovanie knižničného systému si vyžaduje zohľadniť aj progresívne koncepcie, ktoré na svete existujú a sú s veľkou pravdepodobnosťou perspektívne. Medzi takéto koncepcie patrí napríklad projekt *univerzálnej knižnice*. Je to projekt Carnegie Mellon University in Pittsburgh, Pennsylvania (USA). Cieľom projektu je spustiť celosvetové hnutie, ktoré je zamerané na to, aby všetky autorizované diela boli bezplatne cez *Internet a World Wide Web* dostupné každému, vždy a všade. Je to hlavná iniciatíva v tvorbe digitálnej knižnice, ktorá je technicky uskutočniteľná, realistická a ekonomicky prijateľná.

NÁRODNÍ LÉKAŘSKÁ KNIHOVNA: NA CESTĚ DO INFORMAČNÍHO VĚKU

Jiří Drbálek, Národní lékařská knihovna Praha

1840

Založena první spolková lékařská knihovna v Čechách – Čtenářské sdružení při Sboru doktorů lékařství v Praze. Její sídlo bylo v Martinské ulici, později v Celetné ulici.

1924

Pod názvem Lékařská čítárna a knihovna v Praze přechází pod státní správu.

1931

Iničiativou význačných českých lékařů jsou položeny základy k Lékařskému (nyní Zdravotnickému) muzeu jakožto kulturnímu odboru tehdejšího Sboru Lékařského domu.

1935

Vychází Bibliographia medica čechoslovaca ročník 1932, registrující články v československých lékařských časopisech. Její autor O. Hněvkovský pak postupně do r. 1939 vydává ještě ročníky 1933–1935.

1947

Vedle Ústřední (od r. 1949 Státní) lékařské knihovny začíná v Lékařském domě působit Zdravotnické dokumentační středisko (od r. 1949 Ústav zdravotnické dokumentace), zaměřené především na ediční, bibliografickou a rešeršní činnost.

1949

K. Růžička a S. Nevole vydávají ročník 1947 Bibliographia medica čechoslovaca, zahajující systematické zpracovávání naší literární produkce formou registrující národní lékařské bibliografie.

1956

Správa sbírek Zdravotnického muzea převedena z Ministerstva zdravotnictví do Ústavu pro zdravotnickou dokumentaci.

1961

Sloučení knihovny a dokumentačního ústavu pod názvem Státní ústav pro dokumentační a knihovnickou službu (od r. 1977 název změněn na Ústav vědeckých lékařských informací).

1965

Do ústavu převedena agenda odborné knihovny Ministerstva zdravotnictví. Zahájeny práce na přípravě automatizace odborných agend ústavu. Prvními významnými projekty realizovanými v 70. letech jsou automatizovaný systém BMČ a průběžné poskytování rešerší z báze Excerpta Medica.

1972

Rozhodnutím ministra zdravotnictví je ústav přejmenován na Národní lékařskou

knihovnu. Zároveň je pověřen funkcí Dokumentačního střediska WHO pro Českou republiku.

1994

Zakoupení integrovaného knihovnického systému ALEPH a zapojení do sítě Internet vytvářejí základní předpoklady pro komplexní automatizaci knihovnických a informačních agend NLK a pro přechod na poskytování odborných služeb nové kvality.

1996

Knihovna získává poprvé ve své historii vlastní objekt pro své potřeby – budovu v Sokolské 54, kam bude postupně přesunuta většina služeb veřejnosti.

1998

Počátkem roku dokončen přesun veškerých plánovaných provozů včetně správy Zdravotnického muzea do Sokolské 54, v Lékařském domě zůstává jen čítárna a výpůjční protokol časopisů.

Pro bilancování 50letého rozvoje Národní lékařské knihovny (NLK) v Praze je rok 1949 skutečně vhodným výchozím bodem: tehdy totiž dochází k převzetí knihovny Sboru Lékařského domu i Zdravotnického dokumentačního střediska do státní správy. Rozvoj zdravotnictví zákonitě přinášel i rozvoj zdravotnického knihovnictví a na jeho základě budovaných vědeckoinformačních služeb. Bylo proto nutné uvedeným aktem vytvořit podmínky pro existenci obou zařízení, odrážejících tehdejší dichotomii v pojetí informační činnosti a dosti rigorózní oddělení dvou disciplín – dokumentace a knihovnictví. Začlenění dokumentačního střediska do organizací přímo řízených Ministerstvem zdravotnictví a knihovny do sféry Ministerstva kultury umožnilo stálou finanční podporou jejich další existenci a možnost rozvoje. Ke spojení obou až dosud samostatných složek dochází pak v roce 1961, hranice mezi činnostmi informační a knihovnickou byly postupně setřeny.

Odborná činnost a rozvoj NLK v období do listopadu 1989 byly obdobně jako v ostatních českých vědeckých knihovnách neblaze poznamenány izolací od vývoje civilizované společnosti. Po politické stránce je ovšem nutno zdůraznit, že takřka po celé toto období vedení knihovny zajišťovalo životní existenci celé řadě persekovaných lidí, a to i přes neblahé důsledky, jež vplynuly z politických prověrek v 50. letech a v roce 1969.

Pozitivní odborné výsledky dosahované v období 1949–1989 lze přičíst odhodlanému úsilí pracovníků knihovny poskytovat co nejlépe své služby pro celou oblast zdravotní péče a výzkumu v tehdejší republice. Již v roce 1949 bylo vydáním ročníku 1947 Bibliographia medica čechoslovaca zahájeno systematické zpracovávání naší literární produkce formou registrující národní lékařské bibliografie. Tato složka byla postupně doplněna o značně využívanou činnost ediční a rešeršní, později pak o poskytování reprografických služeb a o činnost metodickou. Knižní a časopisecké fondy, orientované v nákupu v důsledku nedostatku valutových prostředků převážně na literární produkci států RVHP, byly intenzivní výměnou vhodně doplňovány o důle-

žité tituly z ostatního světa. Byly zavedeny souborné katalogy zahraničních biomedicínských knih a časopisů.

Přínosem bylo ustavení úseku výzkumu, který se řešením řady úkolů automatizace zapojil do tehdejších projektů Státní informační politiky. Prvními významnými projekty realizovanými v 70. letech byla automatizace systému národní lékařské bibliografie a průběžné poskytování rešerší z celosvětové báze Excerpta Medica, jež bylo provozováno ve skutečně masovém měřítku. Zapojení do systému vědeckých lékařských informací v rámci RVHP (Medinform) nepřineslo sice žádný zvláštní efekt, nicméně umožnilo mnoha pracovníkům zajímavé stáže v partnerských zahraničních organizacích.

Nové postavení knihovnických pracovišť v nových demokratických podmínkách si vyžádalo i v NLK změny ve stylu a zaměření práce. Zánik soustavy VTEI a jednotné soustavy knihoven, radikální změny v naší uživatelské sféře, dané transformací zdravotnictví a existencí nových komerčních informačních zdrojů volně přístupných lékařské veřejnosti, různé ekonomické tlaky, to vše vedlo k redukci některých činností (ale i k zavedení služeb nových) a k racionalizaci většiny agend. Zakoupení integrovaného knihovnického systému ALEPH v roce 1994 a zapojení do sítě Internet a CASLIN vytvořily základní předpoklady pro komplexní automatizaci knihovnických a informačních agend NLK a pro přechod na poskytování odborných služeb nové kvality. V roce 1996 získala knihovna poprvé ve své historii vlastní objekt pro své potřeby, kam byla postupně přesunuta většina služeb veřejnosti. Bude však třeba vynaložit velké úsilí na to, aby se tato staletá budova s nevhodnou stavební dispozicí začala přibližovat požadavkům na moderní informační centrum 21. století.

Hlavním naším cílem je postupná přeměna knihovny v elektronickou knihovnu při zachování dosavadních statutárních funkcí. Vedle klasických služeb, poskytovaných stále ještě prevažujícímu typu uživatelů, budeme v rostoucí míře nabízet své služby i prostorově vzdáleným uživatelům vybaveným počítačovou technikou v rámci sítí CESNET a Internet. V tomto smyslu chceme navázat na významné výsledky dosažené v poslední době, jako je online přístup do veřejného katalogu, samoobslužné využívání bází dat na kompaktních discích a multimédií, zpřístupňování našich informačních zdrojů na webovských stránkách a prostřednictvím CD-ROM BiblioMedica (vydávaného již od r. 1995), služba elektronické distribuce časopiseckých článků, využívání národních i zahraničních informačních zdrojů na Internetu, digitalizace vybraných dokumentů či elektronické publikování.

Kritickým problémem současnosti je nákup zahraniční literatury. Obdobně jako v NLK dochází k jeho omezení i v síti lékařských knihoven v důsledku výrazného snižování státní dotace knihovnám akreditovaným pro veřejné informační služby. Vedle úsilí o realizaci koordinace nákupu časopisů

v národním měřítku se naše pozornost nyní soustřeďuje na ověřování výhod přístupu k plnotextovým odborným časopisům s přímou návazností na vyhledávání v nejvýznamnější světové biomedicínské bázi MEDLINE, služby, kterou nabízí dnes přes Internet již řada firem. Testujeme rovněž využívání elektronických verzí těch časopisů, jejichž odběratelům nakladatelství umožňují přidělením hesla volný přístup.

Znakem moderní knihovny je to, že je článkem sítě propojené nejen komunikačními linkami, nýbrž i kooperačními vazbami. NLK již přispívá do souborného katalogu CASLIN a společně s dalšími ústředními knihovnami se připravuje na sdílenou katalogizaci. Ve vztahu ke knihovnám zdravotnických zařízení a lékařských fakult pokračujeme v postupném vytváření národní sítě lékařských knihoven. Toto úsilí je usměrňováno Ministerstvem zdravotnictví ČR. V mezinárodní oblasti aktivně pracujeme v rámci Evropské asociace zdravotnických informací a knihoven (EAHIL).

Představy o činnosti NLK v nejbližší budoucnosti vycházejí z předpokladu rozvíjení moderních informačních technologií a dále zapojení do kooperativních národních a mezinárodních informačních systémů. Splnění tohoto úkolu je podmíněno dokončením implementace knihovnického systému ALEPH v NLK a výstavbou sítě dialogových informačních služeb a služeb zajišťujících primární prameny.

Medicína je oblast dynamicky se vyvíjející a tedy produkující a vyžadující velká kvanta informací, nezatížených komerčním nebo ideologickým balastem, naopak se silným humánním nábojem. Jako trvalý náš cíl lze proto spatřovat demokratizaci přístupu pracovníků lékařské vědy a zdravotnické praxe ke všem druhům informačních zdrojů, poskytování rychlých a komplexních poznatků na základě moderních informačních technologií.

PROFILACE KNIHOVNÍCH FONDŮ JAKO ZÁKLADNÍ PŘEDPOKLAD JEJICH KOORDINOVANÉ TVORBY A VYUŽÍVÁNÍ

Anna Patočková

Úvod

Základem každého informačního systému je soubor informačních zdrojů, na jejichž bázi se odvíjejí všechny informační činnosti, jimiž daný informační systém zpřístupňuje informace svým uživatelům. Soubory těchto informačních zdrojů, charakterizované stejnými vlastnostmi, jsou informační fondy. Tyto fondy jsou definovány jako soubory informačních zdrojů různých typů, které jsou účelově vyhledávány, vybírány, tříděny a zpracovávány v souladu s funkcí, kterou plní jako součást informačního systému. Informační fondy plní svou nezastupitelnou úlohu ve všech fázích informačního procesu a proto na jejich kvalitě a úrovni výběru, zpracování a zpřístupňování do značné míry závisí úroveň výstupů z informačního systému jako celku a tím i hodnocení jeho společenské užitečnosti a efektivnosti.

Uvedená charakteristika informačních fondů platí v informačních systémech obecně, platí zajisté i pro tvorbu knihovních fondů. Knihovny jako významný prostředník při uskutečňování základního lidského práva na rovný přístup k informacím, na jejich svobodnou výměnu, na získávání vědomostí a svobodné utváření názorů, nesou mimořádnou odpovědnost za tvorbu, uchovávání a zpřístupňování informačních zdrojů obsažených ve svých fondech i za svoji schopnost zajistit informace v jiných knihovnách i v jiných organizacích, které informace a metainformace produkují a za určitých podmínek zpřístupňují.

Knihovny své poslání naplňují tím, že se jako součást informační infrastruktury sloužící k zajišťování informací pro výzkum, vývoj a vzdělávání podílejí prostřednictvím svých knihovních fondů na zprostředkování a zpřístupnění lidského poznání. Další neméně významnou funkcí je jejich podíl na zajištění celoživotního vzdělávání, uspokojování kulturních a duchovních potřeb a podpoře nezávislého rozhodování občanů. Míra plnění uvedených činností závisí na typu knihovny, informačním okolí, které ji obklopuje, jejím postavení mezi ostatními knihovnami stejného typu a postavení vůči ostatním knihovnám, její specializaci, resortní příslušnosti, složení uživatelů knihovny a jejich informačních požadavcích. Charakteristickým rysem činnosti knihoven je jejich průřezový charakter. Knihovny působí ve všech resortech a oblastech lidských aktivit vyžadujících informační zajištění. Nelze proto na ně

nahlížet a řídit je z úzce resortního hlediska, ale je třeba podporovat vytvoření knihovnického systému, který umožní účelnou kooperaci zúčastněných knihoven a koordinaci jejich činností.

Význam knihovnických fondů v informačním systému

Úroveň každého informačního systému, tedy i systému knihovnického, je dána povahou vazeb mezi jeho složkami. Tyto složky nemohou být budovány a nemohou pracovat od sebe odděleně, ale musí být navzájem těsně propojeny a musí zajišťovat komplexnost metod a forem jejich výstavby a provozu. To platí pro všechny složky informačního systému, tedy i pro jeho složku bá-zovou, jíž je tvorba knihovnických fondů. Dynamická rovnováha rozvoje knihovnických fondů musí směřovat k tomu, aby tyto dosud relativně samostatné složky systému - fondy jednotlivých knihoven na systému zúčastněných, vytvářely postupně koordinovaný, integrovaný a posléze komplexně integrovaný celek. Tento celek, jako jeden ze subsystémů knihovnického systému, při napojení na knihovnické a další informační systémy v zahraničí prostřednictvím nových informačních a komunikačních technologií, zajistí uživatelům relativně úplný přístup ke světovému fondu příslušných informačních zdrojů.

Naplnění této idey však předpokládá vyvinutí mimořádného úsilí při novelizaci forem a metod řízení a organizace dané oblasti i v optimalizaci činnosti knihoven, na jejichž bedrech především leží odpovědnost za tvorbu a rozvíjení fondů dokumentů obsahujících nejnovější informace o stavu a rozvoji vědy, vývoje, vzdělávání a všech dalších společenských aktivit doma i ve světě.

Současný stav fondů českých knihoven

Současný stav knihovnických fondů českých knihoven dokumentovaný v řadě materiálů zpracovaných v minulosti i v době nedávné nenasvědčuje tomu, že by naše knihovny v praxi uplatňovaly výše uvedené zásady tvorby knihovnických fondů ve své akviziční politice. Důvody mohou být různé, od dlouholeté absence státní informační politiky, přes hluboké meziresortní bariéry a neschopnost ústředních a dalších orgánů státní správy dohodnout se na cílevědomé a řízené kooperaci mezi knihovnami, až po upřednostňování partikulárních zájmů mezi knihovnami samými. Kombinace těchto základních problémů s dlouhodobým nedostatkem finančních prostředků ovlivňuje zejména základ knihovnické činnosti, jímž je nákup literatury a dalších informačních zdrojů. Z finančních důvodů je omezován nákup nových informačních zdrojů, což vede k redukci rozsahu a kvality knihovnických služeb. Zcela chybějí finanční prostředky na nákup nových druhů medií např. elektronických dokumentů a prostředky pro finanční zajištění přístupu k dokumentům publikovaným v síti INTERNET. Tato situace způsobuje ztrátu kontinuity fondů obecně a informačních zdrojů zahraniční proveniencí především, což je citelné zejména v oblasti periodik, která přinášejí nejaktuálnější informace. Nákup zahraničních informačních zdrojů dle dostupných statistik poklesl o celou polovinu, což je výpadek v budoucnu nenahraditelný. Současný objem zahraničních informačních zdrojů získávaných do knihoven v ČR není schopen zprostředkovat informace o stavu světového poznání pro

většinu oborů. Tato situace má za následek výrazné a stále se prohlubující zaostávání našich knihoven ve srovnání se zahraničím, což je příčinou nejen nedostatku relevantních informací pro většinu aktivit současné společnosti, ale i nedostatečné informační přípravy budoucích generací.

Koordinace tvorby knihovních fondů

Knihovny u nás i ve světě jsou již několik desítek let postaveny před problémem zvětšujících se disproporcí mezi trvalým růstem produkce informačních zdrojů a zvyšujícími se nároky uživatelů na jejich zajištění na straně jedné, a relativně omezenými možnostmi zabezpečování příslušných informačních zdrojů cestou tvorby knihovních fondů pro uspokojování uživatelských potřeb, na straně druhé. Řešení této problematiky přesahuje možnosti jedné knihovny a může být zajištěno pouze v rámci systému knihoven. Navíc je žádoucí, aby tyto knihovny spolupracovaly nejen na úrovni lokální, ale i na úrovni regionální, národní a mezinárodní. V období po druhé světové válce se v řadě zemí rozvinula spolupráce na úseku tvorby knihovních fondů zejména zahraničních informačních zdrojů a zároveň též na úseku zajištění jejich trvalého uchování v potřebném množství exemplářů. Od 70. let jsou vytvářeny a realizovány mezinárodní programy univerzální kontroly a univerzální dostupnosti informací a hledají se další možnosti k celosvětovému řešení tohoto problému.

Stav koordinace tvorby fondů českých knihoven

Základy koordinované tvorby a využívání knihovních fondů u nás byly položeny v podstatě již v době vzniku nejprve oborové a posléze i druhově specializovaných knihoven. Tato rámcová koordinace později prohloubená vznikem a konstituováním čs. soustavy VTEI spočívala na v rámci zpracovaných akvizičních programech, které na základě odvětvové nebo oborové příslušnosti vymezovaly tematické zaměření fondu daných knihoven. Avšak tato rámcová koordinace nezajišťovala koordinaci titulovou, jejíž potřeba zejména v oblasti zahraničních periodik vystoupila do popředí v souvislosti s neustálým snižováním rozpočtů knihoven a zvyšováním cen periodik v 80. letech. V této době byl ve Státní technické knihovně, tehdy ještě jedné ze složek Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, zpracován projekt „Zdokonalování celostátního systému získávání a využívání informačních zdrojů čs. soustavy VTEI“.

Cílem tohoto projektu bylo navrhnout systém komplexně řešící problematiku koordinované tvorby a využívání knihovních fondů ve vybraných čs. knihovnách bez ohledu na jejich resortní a regionální příslušnost.

Cílem tohoto systému bylo:

- zajištění relativní úplnosti a relevantnosti informačních fondů, které jsou vytvářeny v účastnických knihovnách systému v souladu s gescí určenou tematicky, druhově i provenienčně na základě jejich úlohy v daném systému
- zabezpečení podmínek včetně finančních pro potřebnou dynamiku skladby těchto fondů v souladu s vydavatelskou politikou a zajištění jejich uchování jako trvalého zdroje informací pro danou oblast

- unifikované zpracování fondů vytvářených v těchto knihovnách jako zdrojové báze tohoto systému
- vytvoření a vedení souborného informačního aparátu aktuálně a v úplnosti informujícího o uložení takto získaných informačních zdrojů (souborný katalog)
- maximální uspokojování požadavků uživatelů jak z fondů vlastních knihoven, tak i meziknihovními službami z fondů zahraničních knihoven.

Uvedený projekt, přes jeho velmi dobré hodnocení, nebyl nikdy realizován. Zda tomu tak bylo vzhledem k jeho předpokládané finanční náročnosti, nezájmu státních orgánů či ústředních orgánů knihoven a soustavy VTEI nebo k nechuti knihoven vzdát se části svých „práv“ v rámci akviziční politiky směřované ku prospěch uživatelů knihoven, už asi nezjistíme. Není to sice nutné, protože to nevyřeší současný stav českých knihoven, avšak bylo by to poučné pro řešení daného problému v budoucnosti.

S opodstatněným rozpadem čs. soustavy VTEI počátkem 90. let došlo nejen k redukci, ale v mnoha případech i k zániku knihovních fondů oborově specializovaných knihoven. Rozpad kooperačních vazeb i mimo soustavu VTEI vedl a stále vede i v současnosti k atomizaci knihoven a jejich činnosti. Doplňování a sdílení knihovních fondů je na velmi nízké úrovni. Chybějí úplné a aktuální informace o dostupnosti knihovních fondů a pohotové a spolehlivé meziknihovní služby. Rozvoj komunikačních a informačních technologií, které mohou danou oblast přiblížit úrovni zahraničních knihoven byl sice zaznamenán, avšak tyto technologie může dosud využívat jen část našich knihoven. I v této oblasti však chybí účelná kooperace, která by zajistila optimální výsledky těchto činností při efektivním a účelném vynaložení finančních prostředků.

Z uvedeného vyplývá, že koordinace tvorby a využívání knihovních fondů českých knihoven je na velmi nízké úrovni, v důsledku čehož naše knihovny nejsou schopny výše popsaným problémům v tvorbě a sdílení svých fondů účelně čelit. Vzhledem k neexistenci systémového přístupu k řešení dané problematiky a neujasněnosti svých požadavků na státní orgány knihovny dosud nepřistoupily k formování svých návrhů na příslušná řešení knihovnických problémů směrem ke státní informační politice, která by respektovala požadavky knihoven v souladu s informační politikou Evropské unie a dalšími mezinárodními normami a doporučeními. Pouze takováto informační politika však může vytvořit předpoklady pro systematickou práci na formování národního knihovnického systému, který umožní propojení a účelnou spolupráci knihoven nezávisle na resortní příslušnosti a vytvoří podmínky pro koordinovanou tvorbu a sdílení tradičních knihovních fondů i pro efektivní využívání elektronických informačních zdrojů, ať již těch, které jsou přístupny v knihovnách na hmotných informačních nosičích nebo dálkově přístupné prostřednictvím knihoven v síti INTERNET.

Profilování knihovních fondů

Základem pro koordinovanou akvizici je kromě vstřícnosti k této činnosti především sladění profilů knihovních fondů knihoven spolupracujících v daném systému.

Profil knihovního fondu je soubor parametrů, který vymezuje individualitu daného knihovního fondu ve vztahu ke globálnímu fondu ve světě existujících informačních zdrojů a to tím, že uvádí jeho podstatné strukturální a obsahové znaky. Vlastní vymezení profilu knihovního fondu a definování jeho obsahu představuje stanovení akvizičních kritérií, která se týkají tematiky získávaných informačních zdrojů, jejich druhů, úplnosti a rozsahu doplňování informačních zdrojů v jednotlivých oborech tematického vymezení, jazykového a geografického hlediska, časového hlediska, počtu exemplářů jednotlivých titulů z výše uvedených kategorií informačních zdrojů apod.

Pracovní procesy spojené se stanovením adekvátního profilu daného fondu se nazývají profilování knihovního fondu. Profilování určitého konkrétního fondu je nepřetržitý proces, při kterém je zjišťována a vyladována jeho optimální struktura a obsah jak ve vztahu k úloze a povinnostem dané knihovny, jako individuálního subjektu pověřeného určitými úkoly, tak k její úloze jako integrální součásti knihovního systému, jehož je strukturální a funkční složkou. Právě tyto i další úkoly knihovny vymezující poslání knihovny mají svůj odraz v profilujících faktorech konkrétního knihovního fondu.

Profilující faktory jsou zejména stav společnosti a její vztah k základnímu lidskému právu na rovný přístup k informacím, současný stav a vývoj lidského poznání, typ knihovny, její začlenění do národního systému knihoven a úkoly, které z toho vyplývají. Nezanedbatelnými faktory jsou úkoly regionální i začlenění knihovny do mezinárodních systémů a její členství v mezinárodních organizacích. Neposlední v řadě profilujících faktorů je složení uživatelů dané knihovny a jejich informační potřeby a požadavky.

Hlavní složku celkového profilu knihovního fondu tvoří tematický profil, který stanoví tematické hranice a strukturu knihovního fondu. Je základní a nejdůležitější charakteristikou, která vymezuje fond dané knihovny ve vztahu k existujícímu světovému fondu informačních zdrojů. Tato část profilu je tvořena seznamem vědních oborů, disciplin, specializací a tematických okruhů, které daný fond tematikou svých dokumentů pokrývá. Vytvořit a zejména naplňovat tematický profil je velmi obtížné hned z několika důvodů.

Jsou to především překrývající se oblasti lidského poznání, jejichž hranice bývají velmi nezřetelné, komplexní charakter vědeckého zkoumání problémů a integrační tendence moderní vědy vedoucí ke vzniku nových oborů syntetizujících, styčných a průřezových, které jsou již „konstituovány“ a dále „problémových“ zcela nových oborů, které nejsou ještě dostatečně informačně prezentovány. Dalším důvodem je široký rozptyl informací, vedoucí k tomu, že relevantní informace se nacházejí i v informačních zdrojích tematicky zcela odlišných. Tyto zákonitosti a tendence, které působí v oblasti vědy i v oblasti publikování vědeckých poznatků, a které se promítají do informačních potřeb a požadavků uživatelů vedou k tomu, že i poměrně úzce tematicky zaměřený knihovní fond musí mít odstupňovanou tematickou strukturu, zahrnující prioritní obory, obory preferované, obory běžně doplňované a obory okrajové.

Kromě stanovení tematiky doplňovaných informačních zdrojů má mimo-

řádný význam i diferencované vymezení typologické struktury jednotlivých tematických celků, které stanoví hranice výběru doplňovaných dokumentů podle původnosti obsahu, kontinuity publikace, zveřejnění dokumentu, fyzické formy dokumentu a jeho znakové prezentace.

Dalším podstatným hodnotícím znakem pro výběr dokumentu je geografické a jazykové hledisko. Účelem uplatnění jazykového hlediska při výběru dokumentů je snížit na minimum jazykovou bariéru při zprostředkování informací bez ohledu na oblast v níž informační zdroj vznikl. Geografické hledisko preferuje dokumenty z regionů s rozvinutými vědními disciplinami a hospodářstvím v těch oblastech odpovídajících tematickému profilu fondu dané knihovny.

Časové hledisko v profilu knihovního fondu označuje časovou hranici zastarávání informací v jednotlivých oborech. Tato hranice je pro jednotlivé obory velice individuální a pohybuje se v různém časovém rozmezí v závislosti na dynamice rozvoje příslušného oboru. Využití tohoto hlediska jednak pro retrospektivní doplňování fondu, jednak pro jeho aktualizaci a následné vyřazování zastaralých informačních zdrojů, závisí též na typu knihovny a jejích úkolech. V některých knihovnách toto hledisko není využíváno vzhledem k jejich archivačním povinnostem a zajištění relativní úplnosti budovaného knihovního fondu.

Dalšími, již méně četnými profilujícími hledisky ovlivňujícími doplňování knihovního fondu jsou např. kontinuita fondu, nesplněné požadavky uživatelů, malá četnost výpůjček určitých informačních zdrojů a pod. V neposlední řadě sem patří i stanovení počtu exemplářů jednotlivých titulů ve vztahu zejména k tematice a typu daného dokumentu.

Sebedokonaleji zpracovaný profil knihovního fondu jedné knihovny, byť by respektoval všechny výše uvedené zásady, však nezajistí optimální složení daného fondu a následné uspokojování požadavků jeho uživatelů, pokud nebude koordinován s profily knihovních fondů příslušných dalších knihoven. Pouze kooperace činnosti těchto knihoven, jak již bylo výše řečeno, může vést k optimalizaci plnění požadavků, které současná společnost na knihovny klade a profilace knihovních fondů tvoří jen základní předpoklad pro tuto kooperaci. Tato kooperace však bude mít smysl a kladný dopad na služby knihoven pouze tehdy, když bude podpořena poskytnutím účelových dotací na nákup informačních zdrojů pro koordinovaně vytvářené a zpřístupňované knihovní fondy. Pouze tak budou příslušné knihovny schopny získávat zdroje pro informační gesce, které zajišťují.

Realizace systematické práce na formování národního knihovnického systému, jehož základnou budou též tyto koordinovaně vytvářené knihovní fondy, tak předpokládá nejen maximální intelektuální i rutinní pracovní nasazení zúčastněných knihoven, ale i podporu rozvoje informační infrastruktury ze strany vlády a ústředních orgánů, která je deklarována v dokumentu Principy vědní politiky České republiky na přechodu do 21. století, schváleného usnesením vlády ČR č. 397/98 ze dne 10. června 1998.

AKVIZICE INFORMAČNÍCH DOKUMENTŮ V KNIHOVNĚ UNIVERZITY PALACKÉHO

Dana Lošťáková – Zdenka Šuldová, Univerzita Palackého Olomouc

Jak všichni dobře víme z vlastní zkušenosti, provoz knihoven není nijak laciná záležitost a také cena nakupovaných knižních titulů i časopisů trvale stoupá. Za těchto okolností nabývá na důležitosti cílevědomě promyšlené provádění akvizice informačních dokumentů, vedoucí k racionalizaci vynaložených finančních prostředků při zachování plné funkčnosti služeb knihovny.

Přestože je akvizice informačních dokumentů jednou ze základních činností každé knihovny, způsob provádění akvizice však není jednotný. Je určen velikostí knihovny, jejím zaměřením, strukturou i skladbou jejich uživatelů. Knihovna Univerzity Palackého (KUP) je součástí Informačního centra Univerzity Palackého, které je odborným akademickým pracovištěm s působností pro celou univerzitu. Základními organizačními jednotkami jsou rovněž Centrum výpočetní techniky, Audiovizuální centrum a Vydavatelství Univerzity Palackého. KUP tvoří Ústřední knihovna a knihovnicko-informační střediska na fakultách, což jsou vlastně odborné knihovny fakult. KUP je vysokoškolská knihovna, která je organizačně i funkčně jednotná, a proto je možná provádět pro všechny knihovny spadající pod KUP centrální zpracování akvizic. KUP vlastní automatizovaný knihovnický unixový systém Tinlib, ve kterém je od konce roku 1995 vytvořen souborný katalog informačních dokumentů celé univerzity. Všechny knihovny jsou k Tinlibu připojeny pomocí počítačové sítě UPONET, na všech pracovištích KUP provádějí knihovníci retrokatalogizaci informačních dokumentů on-line do souborného katalogu a současně tam probíhá elektronická výpůjčka z Tinlibu. Tinlib umožňuje současně automatizovat práce spojené s nákupem knh a časopisů. Jednotného pracovního prostředí je využito k centrálnímu provádění akvizice v oddělení tvorby fondů, které zahájilo svou činnost v Ústřední knihovně v roce 1997 a v současné době zabezpečuje kompletní servis v oblasti akvizice a odborného zpracování informačních dokumentů pro všechna pracoviště KUP. Centrální zpracování akvizice tak nahradilo původní způsob práce, to je samostatné získávání dokumentů pro jednotlivá pracoviště KUP. Získávání informačních dokumentů soustředěné v jednom místě zajišťuje oddělení akvizice, které je prvním úsekem oddělení tvorby fondů.

Důvody, které vedly k reorganizaci práce a služeb byly následující:

- koordinace a unifikace odborných knihovnických prací
- účelné a racionální využívání přidělených finančních prostředků
- úspora pracovních sil v rámci KUP oproti dřívějšímu modelu dislokovaných prací násobených příslušným počtem pracovníků v jednotlivých knihovnách
- úspora času knihovníků v jednotlivých knihovnách, kteří se mohou věnovat jiným odborným knihovnicko-bibliografickým a informačním činnostem.

Centrální provádění akvizice je však umožněno jen těsnou spoluprací s odbornými informačními pracovníky (tzv. supervizoři) z jednotlivých pracovišť KUP. Supervizoři jsou zpravidla vedoucí IS fakult. Sledují ediční plány odborné literatury z příslušných oborů, konfrontují je se specializovaným profilem fakultních pracovišť, s obsahem souborného katalogu UP, se seznamy desiderát a po konzultaci s odbornými pracovníky fakult pak požadavky zasílají na speciálních formulářích nebo e-mailem do centrální akvizice.

Centrální akvizice soustřeďuje jednotlivé požadavky a po prověření nezbytných formalit (tj.kontrola v automatizovaném knihovnickém systému Tinlib pro vyloučení omylu, kontrola finančních prostředků, doplnění identifikačních znaků – ISBN, vydavatel, atd.), objedná požadovaný dokument. Vzhledem k tomu, že akvizice je prováděna centrálně, mohou být požadavky vyřizovány souborně u jednotlivých dodavatelů nebo vydavatelů.

Přínos nového způsobu práce v akvizici je zejména v tom, že:

- odpadá několikanásobně vyplňovaná objednávka pro samostatné tituly jednotlivých knihoven
- dodavatelé u větších objednávek, které lze realizovat pouze v případě centrální akvizice, poskytují množstevní slevy
- poštovné a balné se při centrální objednávce snižuje
- u časopisů, které jsou objednány centrálně, jsou poskytovány výrazné slevy především u zahraničních časopisů, jejichž objednávky jsou ošetřeny kupní smlouvou, jejíž výhodnost se projevuje právě při centrální objednávce
- dochází k úspoře pracovních sil
- v mnoha případech odpadla duplicita informačních dokumentů
- uživatelé se mohou snadno informovat o tom, v jakém stadiu zpracování se informační dokument nachází (zda je objednán, přijat, z katalogizován, nebo už je na místě).

Tento způsob akvizice probíhá v naší knihovně již rok, postup práce byl velmi pečlivě vypracován předem, práci provádějí zkušené knihovnice, nedochází k žádným větším nebo neřešitelným problémům. Knihovnice vykonávají práci v rutinním provozu a s pomocí využívání nové techniky (připojení k WWW stránkám vydavatelů a knihkupců, zasílání objednávek e-mailem) se předem vypracovaný postup práce dále vylepšuje, zkvalitňuje a výrazně zlevňuje.

AKVIZICE ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNY REGIONU S MĚSTSKOU FUNKCÍ

Jiřina Bínová, Státní vědecká knihovna Kladno

Profilace fondu knihovny je vymezena Statutem knihovny. Mantinely jsou nabídka knižního trhu a konkrétní finanční situace knihovny. Statut určuje obrysy profilace fondu ve vazbě k zaměření knihovny, její dostupnosti, hlavní uživatelské klientele, specializaci, tradici.

Věřejné knihovny jsou univerzálními knihovnami sloužícími nejširší uživatelské veřejnosti. Rozdíly v chápání univerzálnosti fondů jsou patrné ze statutů státních vědeckých knihoven na straně jedné a statutů veřejných knihoven okresních nebo městských na straně druhé. Průsečíkem obou variant jsou ty státní vědecké knihovny, které současně plní funkci knihovnického centra pro určitý region – bývalý kraj i současný okres – a městské funkce města, ve kterém sídlí.

Knižní trh se nerozvíjí ve vzduchoprázdnu, dnes je do jisté míry limitován, ovlivňován, diktován vkusem čtenářské veřejnosti, ekonomickou situací vydavatelů, jejich počtem, koupěschopností a zájmem společnosti obecně.

Vytrvale užíváme tradičně termín knižní trh, i když profilace fondu knihovny dnes nepředstavuje jen akvizici knih. Stejná pozornost je věnována akvizici seriálů, akvizici dalších typů tištěných dokumentů – norem, map. Omezené knihovní fondy doplňují netištěné dokumenty – zvukové, audiovizuální, v posledních letech i média multimediální.

A jak vypadá současný knižní trh?

V roce 1997 v ČR (podle ročenky Českého statistického úřadu) bylo vydáno téměř 10 tisíc knih). Zhruba třetinu tvořila beletrie, druhým nejčastěji vydávaným oborem byly životopisy a historie, více než 500 titulů tvořily přírodní vědy, téměř 500 titulů bylo matematických.

Tydeník Profit a měsíčník Knihkupec a nakladatel podaly přehled knižního trhu podle jednotlivých nakladatelů, což vypovídá nejen o ekonomické síle nakladatelů, ale je současně obrazem trhu, vypovídá i o vkusu a potřebách čtenářů. Na prvních místech se umísťují vydavatelé beletrie Ivo Železný, Knižní klub, Harlequin, na dalších místech Karolinum a Masarykova univerzita – největší vydavatelé vysokoškolských učebnic a skript.

Seriózní informace o počtu vydaných dalších typů dokumentů – seriály, normy, patenty, audiální, audiovizuální, multimédia jsou velmi nesnadně a nekompletně získatelné, jsou neúplnější a nepřesnější.

Kromě statutárních funkcí, knižního trhu jsou ovlivňujícími faktory profilace fondu potřeby čtenářské klientely místa, ve kterém knihovna sídlí. Některé knihovny, všechny vědecké, ale i některé městské a okresní, mají určitou specializaci, vážící se zpravidla na přírodní a hospodářské podmínky města a regionu. Téměř každá knihovna jako přirozenou a jedinečnou specializaci buduje regionální fond.

Akces jako pracovní činnost lze charakterizovat vytypováním, objednáváním, příjmem dokumentů do fondu s tím, že vytypování přírůstků patří mezi atraktivní, oblíbené, zajímavé, ale současně velmi náročné a odpovědné zaměstnání spojené s přístupem k vydavatelským katalogům, kontaktům s vydavateli, dodavateli, výměnnými partnery, návštěvou domácích i zahraničních knižních veletrhů, knižních aukcí, knihkupeckých prodejen. V posledních měsících také návštěvou zvyšujícího se počtu elektronických katalogů a knihkupectví. Akviziční pracovníci patří mezi vysoce kvalifikované pracovníky z hlediska vzdělání, zpravidla mezi pracovníky s delší praxí v té které knihovně i pracovníky v dobrém slova smyslu zanícenými. Jejich práce rozhodně nepostrádá zajímavosti, je prací doslova detektivní. Přes zvyšující se počet akvizičních pomůcek není jednoduché zjistit informace o připravovaných a vydaných titulech dokumentů.

Každá knihovna prošla specifickým historickým vývojem, její vývoj se více či méně liší od ostatních. Historie téměř každé knihovny je unikátní.

Tomu odpovídá i dnešní Státní vědecká knihovna v Kladně. Městská knihovna od svého založení v roce 1897, okresní od roku 1952, krajská, resp. státní vědecká od roku 1960. Funkci městskou vykonává po celou dobu své existence. Její vývoj se zákonitě odrazil i na vývoji tvorby fondu a jeho profilaci. Dnešní profilace je výsledkem historie knihovny a současné funkce.

Jak vypadá profilace knižního fondu SVK plnicí obě funkce? Ideální profilace neovlivněná finančními mantinely?

Profilace fondu odborné části knihovny přes veškerou složitost je jednoznačně daná a méně proměnlivá než akvizice a profilace městské funkce.

Univerzálnost knihovního fondu velí akces všech vědních oborů jednotlivých typů dokumentů.

SVK v Kladně shromažďuje a trvale uchovává domácí knižní produkci a seriály získané povinným výtiskem. Povinným výtiskem a dalším nákupem buduje univerzální fond domácí produkce vědeckých, odborných monografií, populárně naučných knih, vysokoškolských učebnic, skript, krásné literatury (beletrie, poezie, dramata), knih pro děti, seriálů, hudebnin.

Výběrově se nákupem zajišťují normy domácí produkce, audiální dokumenty, audiovizuální dokumenty.

Specializací knihovny je kolekce map, turistických průvodců (úplná domácí produkce, výběrově zahraniční nakladatelství a edice), zvláštní důraz se

klade na oblast Alp. Druhou speciální sbírkou je fond regionálních dokumentů regionu střední Čechy.

Zahraniční dokumenty se získávají pouze z oboru specializace – knihy, mapy, seriály, audiovizuální dokumenty, multimediální nosiče. Kromě specializace se nakupují světové encyklopedie, výběrově knihy o umění.

Dlouhodobý plán doplňování je vypracován, velmi podrobně se každoročně konkretizuje podle momentální finanční situace. Plán doplňování určuje procentuální podíl financí určených na jednotlivé typy dokumentů odborným útvarům a provozům a příručním knihovnám.

Státní vědecká knihovna v Kladně je podle zákona č. 37/95 Sb. příjemcem povinného výtisku. Podle vyhlášky č. 252/95 Sb. MK ČR ze dne 6. října 1995, kterou se provádějí některá ustanovení zákona, je knihovna příjemcem bezplatného povinného výtisku knih, map, hudebnin vydaných v okresech regionu střední Čechy a na území hl. m. Prahy. Vydavatelé se sídlem v ostatních částech ČR musí plnit tzv. nabídkovou povinnost – do 30ti dnů od vydání nabídnout ke koupi všechny své tituly.

Tolik litera zákona. Jen knihovny, které jsou příjemcem nabídkové povinnosti ze zkušenosti vědí, jak daleko je k realizaci zákona a jeho prováděcí vyhlášky. Přes zjednodušení, kterým je písemný souhlas knihoven – příjemců povinného výtisku, že považují písemnou informaci uveřejněnou v časopise *Nové knihy*, splněním nabídkové písemné povinnosti. se akvizitěři mění doslova v detektivy pátrající po titulech vydaných, ale neuvedených v žádném z běžných informačních zdrojů – *Nových knihách*, *Knihách '98*, *Labyrintu*, *O.K.*, *Katalogu skladovaných knih*.

S *Novými knihami* uzavřelo smlouvu o uveřejňování informací o nově vydávaných titulech dosud cca 400 vydavatelů. Stále zůstává mnoho těch, po jejichž vydaných titulech akvizitěři usilovně pátrají, leckdy bez úspěchu. Bezpočetně bylo publikováno výzev, uskutečněno jednání se Svazem českých knihkupců a nakladatelů. Nové knihy pravidelně upozorňují vydavatele na nutnost plnění zákona.

Zákon knihovně zdaleka nezajišťuje, že získá bezplatně nebo nákupem jeden exemplář každé knihy vydané v ČR, ačkoliv toto Koncepcí doplňování předpokládá. Díkce zákona navíc není zcela jednoznačná – knihovna má eminentní zájem na získávání skript a vysokoškolských učebnic. Dle výkladu právníků jsou tímto zákonem zahrnuty, ale mnozí vydavatelé jsou odlišného názoru. Bez ohledu na zákon získává knihovna nákupem skriptu pražských vysokých škol až ve 3 exemplářích, mimopražských 1 exemplář.

Půjčovna odborné literatury – základní pracoviště absenčních služeb odborné veřejnosti města i služeb MVS – do svého fondu získává kromě neplacených a placených povinných výtisků.

1–2 exempláře vědeckých, odborných, populárně-naučných knih, všeobecné a oborové slovníky a encyklopedie (zpravidla 1 exemplář), vysoko-

školské učebnice (1–3 exempláře), skripta (1–3 exempláře), mapy domácí provenience (3 exempláře).

Výjimkou jsou pracovní sešity k učebnicím základních škol a některé další typy dokumentů: pohlednice, plakáty, jízdní řády, propagační letáky, firemní literatura, seriály (včetně ročenek).

V souladu se specializací získává zahraniční knihy (encyklopedie) a mapy v 1 exempláři. Akces se provádí z informací ve specializovaných seriálech (Novými knihami počínaje), na knižních veletrzích, veletrzích cestovního ruchu, osobním nákupem ve specializovaných prodejnách a u distributorů. Absolutní výjimkou jsou nákupy na knižních aukcích.

Nákup zahraničních dokumentů se zpravidla uskutečňuje 1x pololetně, maximálně 3x ročně v případě příznivého vývoje finanční situace. V posledních letech vždy až po uspokojení nákupů domácí produkce knižní i neknižní závěrem roku.

Do půjčovny odborné literatury se nevřazují normy (fond studovny), audiální dokumenty, hudebniny (fond hudebního oddělení), seriály (fond studovny), adresáře, katalogy firem, telefonní seznamy (fond pracoviště informačních služeb), jízdní řády (fond Infocentra regionu Kladno).

Kromě speciálního fondu map a průvodců budovaného systematicky od roku 1965 – v poslední době velmi využívaného a dle finančních možností systematicky doplňovaného nákupy i dary vystavovatelů na veletrzích cestovního ruchu – se buduje speciální fond regionálních dokumentů. I s jeho budováním se začalo v polovině 60. let, následně poté, kdy se knihovna stala ústřední knihovnou bývalého Středočeského kraje. Její excentrické umístění bylo (a dosud je) na závalu získávání regionálních dokumentů. Je nesnadné, časově náročné, a vyžaduje mnoho energie přesvědčovat vydavatele o odevzdání povinného výtisku vydaného titulu nejen místně příslušnému státnímu okresnímu archivu, Státnímu oblastnímu archivu v Praze, ale i Státní vědecké knihovně v Kladně.

Toto mnoholeté úsilí nikdy nekončí. Vydavatelé vznikají stále noví, vytvořit kompletní a ucelenou sbírku regionálních dokumentů, není snadné.

Regionální fond tvoří v každé knihovně svébytnou a samostatnou kapitolu. Kritéria pro jeho sběr nejsou jednoznačná, každá knihovna je přizpůsobuje svým potřebám a podmínkám, určuje si je sama. Vzhledem k tomu se regionální sbírky knihoven dosti výrazně liší. Účelná je těsná spolupráce místně, resp. regionálně příslušné knihovny, muzea a archivu. Duplicita je v tomto případě menší vadou než absence některých typů dokumentů. Účelnost spolupráce tkví v tom, že některé typy dokumentů nebo dokumenty, jejichž obsahem není pouze region, shromažďuje alespoň jedna z těchto tří institucí a v regionu jsou uchovány trvale. Nejširší záběr zpravidla mívají archivy.

Jaká jsou dnešní kritéria SVK v Kladně, jak se v průběhu let vyvíjela, i když změny nejsou žádoucí.

Speciální fond regionálních dokumentů je tvořen především tištěnými dokumenty, kterými jsou knihy, seriály, mapy, pohlednice, jízdní řády, telefonní seznamy, drobné brožury a letáky, katalogy výstav, programy divadel, programy akcí, firemní literatura, kalendáře, dokumenty audiální a audiovizuální. Sběrnou oblast tvoří region Bohemia Centralis v hranicích bývalého Středočeského kraje před rokem 1990 (bez území hl.m. Prahy). U historických a přírodovědných dokumentů se hranice neshodují s administrativním celkem. Za regionální dokumenty jsou považovány ty, které mají k regionu vztah obsahový, provenienční nebo autorský.

Vztah obsahový je základní. Do regionálního fondu se nezařazují dokumenty, které se regionu týkají pouze okrajově. V maximální úplnosti se shromažďuje město Kladno, do fondu Kladnensí se zařazuje i produkce tiskáren a nakladatelství před rokem 1950 (i když tisky nejsou obsahově regionální), dílo významných osobností města Kladna (i odborných publicistů bez vztahu k regionu). Kladnensia se shromažďují minimálně ve dvou exemplářích. Region Bohemia Centralis v jednom exempláři, i když samozřejmě s určitými výjimkami. Tu tvoří tištěné i jiné dokumenty místně blízkých regionů, tj. západní okolí Prahy, okres Beroun, Rakovník a Příbram.

Fond Kladnensí a fond Bohemia Centralis tvoří dokumenty obsahově regionální. Tisky a jiné typy dokumentů provenienční povahy jsou označeny sice jako regionální, nejsou však přísně konzervační a jsou řazeny do základního fondu knihovny.

Problematické je shromažďování dokumentů provenienčně regionálních. Obsahově s regionem zpravidla vůbec nesouvisejí, byly však vydány vydavateli se sídlem v regionu, tištěny v tiskárnách regionu, zvukové dokumenty lisovány v podnicích v regionu (zvukové nahrávky v Gramofonových závodech v Loděnici u Berouna).

Shromažďování některých typů dokumentů je akvizičně vděčné, zajímavé, i když komplikované (pohlednice, plakáty, letáky a pozvánky akcí v regionu, tzv. drobné tisky). Tento sběr je v Kladně momentem spolupráce a dělby mezi knihovnou, muzeem a archivem.

V posledních letech přistupuje k regionálnímu fondu kromě funkce konzervační i funkce bibliograficko-evidenční. Snaze získávat, zpracovávat a ukládat regionální dokumenty v maximální úplnosti je věnována trvale rozsáhlá pozornost a hledají se nové a netradiční možnosti získávání informací o různých titulech.

Právem povinného výtisku získává Státní vědecká knihovna v Kladně i fond domácích seriálů – vzhledem k dosud platným právním normám – z celé ČR. Získávání seriálů je stejně nesnadné jako získávání knih: chybí úplná

evidence, mnohé tituly je nutno urgovat, někteří vydavatelé je nezasílají ani po několika urgencích.

Seriály domácí provenience tvoří základ fondu odborné studovny.

Domácí seriály získané povinným výtiskem jsou doplňována nákupem zahraničních seriálů. V posledních letech se nákup silně redukoval a omezil se pouze na tituly specializace – tj. seriály se zeměpisnou a turistickou problematikou. Všechny jsou trvale uchovávány odbornou studovnou. Její knižní fond tvoří ucelené řady domácích a zahraničních encyklopedií Ottovým slovníkem počínaje a Encyclopaedia Britannica konče. Součástí studovny je fond norem.

Právem povinného výtisku získává SVK hudebniny a velmi omezeně audiální dokumenty. Povinný výtisk audiálních dokumentů je sporný. Většina vydavatelů svoji povinnost plnit odmítá se zdůvodněním, že v příslušném zákonu nejsou audiální dokumenty explicitně uvedeny.

Hudební oddělení je oddělením odboru všeobecných služeb, nemá speciální uživatele. Ve městě jsou pouze základní umělecké školy, není zde pedagogická střední nebo vysoká škola, jejíž posluchači by studovali obor hudební věda. Tematickou skladbu audiálních dokumentů (50 % CD, 50 % kazety) se daří jen velmi obtížně dodržovat: 10 % mluvené slovo, 10 % folklórní hudba, 10 % dechová hudba, 20 % vážná hudba, 15 % jazz, 5 % esoterická a relaxační hudba, 30 % populární hudba). 10 % mluveného slova tvoří především zvukové knihy pro zrakově postižené uživatele.

Velmi omezeně se nakupují audiovizuální dokumenty i když zájem uživatelů by byl podstatně vyšší. Interní směrnice Doplňování fondů určuje složení: 50 % jsou oceněné filmy (z toho alespoň 10 % podle literárních předloh), 20 % hudební tematika, 20 % naukové včetně zeměpisné specializace a 10 % pro děti (zpravidla pohádky). Vzhledem k tomu, že v absolutních číslech se jedná o nákup cca 10–20 videokazet ročně, jsou jednotlivá témata zastoupena v jednotkách. Knihovna je v Kladně jedinou půjčovnou města, která získává a půjčuje kvalitní videokazety.

Významnou sbírku fondu tvoří kartotéka cestovního ruchu, jak je ne zcela přesně pracovním nazýván rozsáhlý fond map, drobných turistických průvodců, informačních letáků o místech a lokalitách v ČR i zahraničí. SVK v Kladně je členem Asociace turistických a informačních center, část materiálů získává výměnou, event. dary, část na veletrzích cestovního ruchu. Město Kladno je zakládajícím členem Sdružení obcí Bohemia Centralis, Informační centrum regionu Kladno je informačním místem pro město a okres. V rámci Bohemia Centralis přijala SVK povinnost získávat, bibliograficky zpracovávat všechny tituly oborů cestovní ruch a turistika vydané na území Bohemia Centralis. Zajistila si tak jedinečnou možnost snazšího získání těchto dokumentů. Bibliografické zpracování dokumentů regionu střední Čechy má uloženo Statutem. Sbírkou se každoročně aktualizuje.

Pomineme-li skutečnost, že knihovna dle svého Statutu plní i okresní funkci a buduje tzv. výměnný fond pro obecní knihovny okresu – v posledních letech s velmi omezenými prostředky – jsou druhou hlavní oblastí akvizice, profilace i služeb městské služby.

Kladno je město se 75 tisíci obyvateli, jehož výhodou i nevýhodou je bezprostřední blízkost Prahy. Část odborné veřejnosti navštěvuje některé ze speciálních nebo specializovaných knihoven v Praze – i když spokojenost uživatelů knihovny se skladbou fondu půjčovny odborné literatury včetně její specializace je vysoká.

Veřejnost vyžadující služby městské knihovny navštěvuje některou ze šesti půjčoven ve městě – ústřední půjčovnu v Zámku nebo některou půjčovnu pro dětské i dospělé čtenáře v sídlištních a okrajových částech města.

Koncepce doplňování městských půjčoven je trvale v platnosti, každoročně se podle finančních podmínek upravuje. Akvizice městských služeb v posledních letech zdaleka není dostatečná.

Hlavním důvodem jsou finance. Město Kladno se na akvizici finančně zúčastňuje pravidelně jen hrazením nákupu všech časopisů, nákup knih finančně nepodporuje. Realita proto zůstává daleko za Koncepcí doplňování. Podle ní se do Ústřední půjčovny v Zámku a dalších půjčoven nakupuje beletrie, odborná a populárně naučná literatura vždy v 1–2 exemplářích. Této ideje je současná praxe velmi vzdálená. Ústřední půjčovna je doplňována dosud bez výraznějších omezení (navíc je do ní zařazován povinný výtisk beletrie, analogicky povinný výtisk knih pro děti do ústředního dětského oddělení). Ostatní půjčovny jsou doplňovány omezeně především beletrií a jen tzv. populárně naučnou literaturou, z ní především obory životopisy, cestopisy, domácí hospodářství, hobby.

Akvizitér musí volit mezi finančními možnostmi, Koncepcí doplňování, potřebou a vkusem čtenářů půjčoven a vlastním svědomím. Finanční síla knihovny je výrazným omezujícím faktorem. Akvizitér musí uvažovat, jak naplňovat Koncepci doplňování při omezených prostředcích nebo zda dát přednost nákupu jen těch titulů, které mají zajištěn vysoký čtenářský zájem. Tituly pro odbornější čtenářskou klientelu, která je početně podstatně omezenější, jsou kupovány pouze pro hlavní městskou knihovnu. Vzhledem k jednotné registraci uživatelů Státní vědecké knihovny v Kladně nemá žádný čtenář problém knihu získat v jiné půjčovně. Problémem při zhoršených finančních podmínkách je kvalita fondu.

Trnitá cesta akvizitérů prošlapávaná od roku 1989 se začíná dostávat do vyjetých kolejí. Stále platí – knižní trh je trvalým zdrojem nových a nových překvapení a akviziční pracovník je ten, který má v knihovně klíčové postavení. A toto renomé zavazuje.

STRATEGIE AKVIZIČNÍ POLITIKY VE STÁTNI VĚDECKÉ KNIHOVNĚ V OLOMOUCI

Blanka Sedláčková, SVK Olomouc

Doplňování knihovního fondu ve Státní vědecké knihovně Olomouc bylo a je ovlivňováno skutečností, že město Olomouc je městem univerzitním, sídlem mnoha středních škol a také spádovou oblastí regionu, který je orientován hlavně na zemědělství a průmyslovou výrobu. Silné zastoupení ve složení obyvatelstvemá vojsko a nutno brát v úvahu i rozrůstající se podnikatelskou sféru. Tyto faktory nutně ovlivňují zaměření knihovny a tím pádem i akvizici. Budu-li hovořit o současné akviziční politice, musím se alespoň v krátkosti zmínit o velikosti a historii našeho fondu.

Knihovní fond Státní vědecké knihovny v Olomouci činí k 31.12.1997 1 700 858 knihovních jednotek, má rozsáhlou sbírku rukopisů z 11.– 15. století, prvotisků z 15. století, starých tisků ze 16. – 18 století a tiskové produkce 19. a 20.století.

V malém ohlédnutí do historie doplňování fondů v olomoucké knihovně zjistíme, že systematické a strategické budování fondu probíhá až po roce 1945, i když knihovna vznikla jako součást jezuitského vysokého učení v roce 1566. Základ knihovních sbírek tvořily dary biskupa, kanovníků, zemských úředníků a měšťanů. Knihy se též kupovaly z peněz různých nadací a odkazů, a to latinsky psaná teologická a filozofická díla.

Velkou ztrátu zaznamenala knihovna v letech 1642–1650, kdy si Švédové odváželi z Olomouce sto vozů plně naložených uměleckými předměty, archiváliemi a knihami, které jsou dodnes ozdobou fondů knihoven ve Stockholmu a v Uppsale. Náhradou za tuto ztrátu bylo knihovně po švédské okupaci poskytnuto více finančních prostředků a také knižní dary jednotlivců byly početnější.

V této podobě působila jezuitská knihovna až do roku 1773, kdy byl řád jezuitů zrušen, univerzita i knihovna převedeny do správy státu a také se stala rozhodnutím moravského gubernia „veřejnou Univerzitní knihovnou“. Tehdejší fond tvořilo 673 rukopisů, 3 117 prvotisků a vzácnějších tisků 16. a 17. stol. a 20 305 ostatních knih. Oborově největší počet byl teologických knih, dále z oboru historie, práva, jazykovědy, filozofie. Méně zastoupeny byly publikace z oboru lékařství a matematiky.

Velkým přelomem pro systematické doplňování a velikost fondu znamenal rok 1807, kdy knihovně bylo uděleno právo povinného výtisku z území Moravy a Slezska, které nepřetržitě platilo do roku 1935.

Na vývoj knihovny měla pochopitelně velký vliv situace na univerzitě. V roce 1860 bylo úředně vyhlášeno zrušení olomoucké univerzity a knihovně byl odňat predikát „univerzitní“. Nový titul knihovny od tohoto roku až do roku 1946 byl Studijní knihovna. Knihovní fond rostl proto především z exemplářů moravského povinného výtisku. V dalších letech bylo doplňování zcela závislé na dotacích a darech, které byly velmi malé. Po roce 1918 byl přisun peněz z ministerstva školství větší, aby knihovna mohla doplnit své fondy o základní díla české literatury odborné i krásné.

Po 2.světové válce se sem shromažďovaly knihy z bývalého německého majetku, zámeckých knihoven, byla zakoupena knihovna slavisty Matyáše Murka. Tím se fond doplnil velmi potřebnými díly slovanských národů.

V roce 1946 byla v Olomouci obnovena univerzita. Po vyhlášení zákona o obnově olomouckého vysokého učení byl název opět změněn na Univerzitní knihovna v Olomouci. Knihovna však zůstala samostatnou institucí a sloužila nejen učitelům a studentům, ale i široké olomoucké veřejnosti.

V roce 1950 knihovna přejímá fondy knihoven zrušených klášterů, bohosloveckých seminářů a některých dalších institucí.

Kvantitu i kvalitu akviziční práce prohloubil zákon o povinných výtiscích z roku 1947, který stanovil, aby jeden výtisk všech publikací vydaných na území ČSR byl poslán Univerzitní knihovně v Olomouci a toto právo má nepřetržitě dodnes.

V socialistické éře se jako ve všech ostatních odvětvích dbalo o plynulé doplňování ideologické tuzemské i zahraniční literatury. Přesto se podařilo koupit, pokud bylo dostatek finančních prostředků, velmi kvalitní publikace z oboru lékařství a přírodních věd.

Změna režimu v roce 1989 přinesla do našeho oboru určité uvolnění, zpřístupnění, ale i transformaci v pojetí funkce. Není to už konvenční instituce s klasickou akvizicí a výpůjčkou, ale přechází na podobu moderního informačního centra s využíváním výpočetní techniky a též novými typy dokumentů – audiovizuální nosiče všech druhů. V naší knihovně zatím pouze pasivně evidujeme povinný výtisk AV medií, ale nutnost doplňování nákupem podle požadavku uživatelů je přede dveřmi v souvislosti se zprovozněním speciální studovny od 1.1.1999.

Základní fond se doplňuje publikacemi povinného výtisku, nákupem, mezinárodní výměnou a dary od institucí nebo jednotlivců.

Povinný výtisk

Jak jsem se již zmínila, knihovna toto právo měla od roku 1807 do roku 1935 a od roku 1947 do současnosti. O problémech, které nastaly po roce 1989, kdy lavinovitě vznikala a zanikala soukromá nakladatelství, která ne-

dbala na povinnost odevzdávání povinného výtisku si všichni dobře pamatujeme a bohužel, asi se již nikdy nepodaří vzniklé mezery zaplnit. Částečně klid a pořádek do plynulého a soustavného přísunu publikací povinného výtisku vnesl zákon č.37/1995 o neperiodických publikacích, který nabyt účinnost 1.1.1996 a přikazuje nakladatelům odevzdat do 30 dnů dva výtisky Národní knihovně, po jednom exempláři Moravské zemské knihovně v Brně, Státní vědecké knihovně v Olomouci a jeden regionální povinný výtisk místně příslušné státní vědecké knihovně podle sídla vydavatele.

Problémy se zmenšily, ale zcela nevymizely. Někteří nakladatelé stále tuto povinnost cítí jako diskriminaci a zákon se snaží obcházet. Je nutná stálá kontrola a být neustále v kontaktu s nakladateli. Dřívější systém práce nepočítal s touto nutností, proto velice operativně byl v naší knihovně vyčleněn pracovník, jehož náplní je stále sledování vycházející literatury podle dostupných pramenů a následné vymáhání povinného výtisku.

Roční přírůstek publikací docházejících jako povinný výtisk do SVK Olomouc činí průměrně 12.000 svazků, což je přibližně 60% celkového přírůstku.

U periodik je situace stále nevyjasněná, neexistuje nový zákon, který by vydavatelům nekompromisně přikazoval odevzdávat povinný výtisk. Je pravdou, že většina to činí dobrovolně, ale někteří mezery v zákoně využívají a my jsme nuceni časopisy nakupovat, abychom nepřišli o nové tituly nebo nebyla přerušena kontinua již vycházejících časopisů.

Nákup publikací

Díky povinnému výtisku se soustřeďujeme při nákupu českých knih pouze na dokupování knih jak encyklopedického a příručkového charakteru, kterými se doplňují a aktualizují příručky přístupné pro uživatele tak příručky na specializovaných knihovnických pracovištích. Multiplicitně se doplňují skripta olomoucké university a duplicitně opakovaně žádané odborné publikace.

Při nákupu zahraniční literatury se pro její finanční náročnost musí přísně dbát na profilaci fondu. Při prohlubující se specializaci vědních oborů by nebylo možné, aby akviziční pracovník sám volil při nákupu vždy správně tituly jednotlivých oborů. Nutně musí spolupracovat s odborníky, kteří doporučují ke koupi kvalitní monografie ze svých oborů. Tato praxe má v naší knihovně již tradici a stále se rozšiřuje.

Rozhodující vliv na strategii doplňování má samozřejmě složení uživatelské veřejnosti. Hlavními uživateli knihovny jsou vysokoškolští pedagogové a studenti, kteří tvoří více než 50% všech našich čtenářů. Nároky na studium rostou a zvýšila se také jazyková způsobilost, proto se tlaky na informační pracoviště neustále zvyšují. Univerzita Palackého má v současnosti 7 fakult – filozofická, pedagogická, právnická, přírodovědecká, lékařská, bohoslovecká a fakulta tělesné kultury. Tato skladba nám podává určitým způsobem směr, kterým se musí ubírat naše orientace při profilaci fondu. Při doplňování zahraniční literatury musí být na zřeteli využitelnost, finanční otázka a zda není

již publikace na území Olomouce. Velkým přínosem pro koordinaci doplňování mezi univerzitou a SVK Olomouc bude vzájemné počítačové propojení mezi fakultami a knihovnou, kdy si velmi jednoduchým způsobem budeme moci zjistit zda konkrétní kniha je v Olomouci dostupná.

U zahraničních periodik je situace jiná. Od roku 1968 vydává SVKOL za spolupráce knihoven Univerzity Palackého a některých velkých podniků Soupis zahraničních periodik objednaných na rok. . . knihovnami, ústavy a podniky v Olomouci. Nákup zahraniční periodické literatury je stále více finančně náročný. Zatím se nám daří udržet stávající stav – tj. 215 titulů. Na tomto úseku nákupu máme představu, že bude-li nutno z finančních důvodů volit mezi zrušením odběru časopisů nebo nákupem monografií, přikloníme se spíše k zabezpečení kontinuity periodik.

Mezinárodní výměna

Spolupráce Státní vědecké knihovny v Olomouci se zahraničními knihovnami a institucemi formou mezinárodní výměny publikací umožňuje doplňování knihovního fondu o další zahraniční publikace a časopisy. Tento druh kooperace má dlouhodobou tradici, již od roku 1951 se začaly navazovat kontakty a dnes máme 92 stálých zahraničních partnerů. Tímto způsobem knihovna v minulosti získala kvalitní literaturu, která byla v době minulého režimu těžko dostupná. Dnes je toto získávání literatury diskutabilní, protože náklady na výměnu díky zvýšenému poštovnému rostou a pokud máme dostatek financí, tak je nám celosvětový knižní trh přístupný. V budoucnosti se chceme orientovat hlavně na knihovny, s kterými lze vyměňovat kvalitní knihovnickou a regionální literaturu, k níž je obtížnější přístup.

Dary

Doplňování knihovního fondu touto formou představuje zařazování literatury darované od jednotlivci a institucemi.

Významným přínosem pro knihovnu bylo dlouhodobé zapůjčení kolekce německé literatury od Goethe-Institutu Mnichov. Spolupráce začala v roce 1993 a po rekonstrukci knihovny byla vyčleněna místnost pro studovnu německé literatury. K základní sbírce patří kolekce knih ze všech oborů s důrazem na moderní německou literaturu, dějiny, reálie a nejnovější učebnice němčiny. Doplnují ji audio- a videokazety, časopisy a noviny.

Doufám, že z mého stručného výkladu o strategii akvizice v Státní vědecké knihovně vplynuly nejen hlavní zásady, ale i problémy této pro knihovnu primární činnosti.

SPOLUPRÁCE PŘI DOPLŇOVÁNÍ KNIHOVNÍCH FONDŮ V REGIONU

Ivana Andrllová, Státní vědecká knihovna Plzeň

Doplňování knihovních fondů je jednou ze základních činností knihovny a akviziční oddělení je branou, kterou do knihovny prochází veškerý knihovní fond. Jeho budování má některá svá specifika. Je finančně nákladné, v nekoordinované podobě vede na malém prostoru regionu k duplicitě fondů, v neposlední řadě je v akvizičních činnostech vykonáváno mnoho rutinní a duplicitní práce.

Tyto skutečnosti donutily knihovny, aby hledaly racionální přístup k doplňování knihovních fondů. Snaha o vyprofilování knihovních fondů na určité úrovni se objevila v 50. a 60. letech ve skandinávských zemích a německých státech. Jejím cílem mělo být shromažďování domácí a zejména zahraniční literatury v maximální úplnosti na daném území.

Tyto poznatky daly pravděpodobně podnět k podobným pokusům i v našem regionu, zejména v jeho centru, v Plzni. Podmínky k tomu měla Plzeň příznivé, v čele stála konzolidovaná státní vědecká knihovna pracující na vysoké odborné úrovni se svým univerzálním fondem a působila zde hustá síť knihoven všech sítí, zastoupených těmi největšími a to Knihovnou PF, Knihovnou LF, Knihovnou VŠSE, technickou knihovnou podniku Škoda, knihovnami krajských institucí, Divadla J.K. Tyla, Západočeské galerie a dalších. Ředitel knihovny jmenoval nákupní komisi, které měla tyto úkoly:

- informovat o přírůstcích domácí i zahraniční literatury
- podávat SVK návrhy na doplňování odborné zahraniční literatury a periodik
- spolurozhodovat o realizaci těchto požadavků

Pracovnice oddělení doplňování koordinovala zařazení jednotlivých titulů s ohledem na obsahovou vyváženost a zastoupení jednotlivých oborů a finanční možnosti knihovny. Koordinovaná spolupráce se odrazila ve vydávaných Přírůstcích zahraniční literatury a Seznamu zahraničních časopisů objednaných na rok...

Velmi příznivě se na doplňování knihovního fondu regionální literatury odrazilo založení RISKU (Regionální informační středisko pro kulturu a umění), kde za spolupráce s kulturními a uměleckými institucemi bylo získáno jednak velké množství faktografických informací o regionálních osobnostech, tak

i bibliografických informací o periodických i neperiodických publikacích a příležitostných tiscích.

Počátkem 80. let byla navázána úzká spolupráce SVK s archivy, muzei a okresními knihovnami regionu při tvorbě ročenky Západočeský kraj v tisku... a tematických bibliografií, např. Průmysl Západočeského kraje, Budování socialistického zemědělství. To byla témata poplatná své době. Prameny byly důsledně excerpovány, byly uváděny veškeré hodnotící přístupy, proto jsou i dnes cenným informačním materiálem a zdrojem informací o pramenech, které mají ve svých fondech nejenom SVK, ale také archivy a muzea v celém regionu.

Po roce 1989 ovlivnily koordinaci a spolupráci v regionu tyto skutečnosti:

I. Institucionální změny:

- vzniká Západočeská univerzita v Plzni, čímž k původní pedagogické fakultě, Vysoké škole strojní a elektrotechnické přibyla ekonomický fakulta, právnická fakulta a fakulta aplikovaných věd.

Nově byla zřízena knihovna právnické fakulty

- zanikají ODISy a ZISy v souvislosti s reorganizací a privatizací závodů
- okresní knihovny se v nových podmínkách transformují tak, že se stávají zařízeními městských úřadů, v některých případech byly sloučeny s muzei nebo jinými kulturními zařízeními se značně omezeným počtem pracovníků. Některé neplní okresní působnost, zejména v doplňování a zpracování výměnných fondů pro podřízené knihovny a soustřeďují se na fond vlastní knihovny

II. Nový zákon o neperiodických publikacích, kterým SVK Plzeň zůstává povinný výtisk pouze pro publikace vydané na území bývalého Západočeského kraje

III. Postupné zhoršování ekonomických podmínek pro činnost všech knihoven

IV. Otevření zahraničních trhů pro získávání všech druhů dokumentů

V. Rychlý nástup automatizace ve všech knihovnách umožňuje automatizované zpracování všech druhů dokumentů. Nejednotná státní informační politika umožňuje každé knihovně využívat automatizovaný systém bez ohledu na vzájemnou kompatibilitu s již používanými systémy. Všechny velké knihovny jsou již připojeny na Internet

Spolupráce SVK v Plzni s ostatními knihovnami se rozvíjí v současné době v mnoha podobách:

I. V klasické formě se odvíjí z kontaktů získaných a budovaných desítky let. Díky této spolupráci získává knihovna průběžně informace o regionální literatuře a povinné výtisky periodických i neperiodických publikací, 1x ročně jsou porovnávány přírůstky archivů, muzeí a galerie s regionálními přírůstky SVK.

Ředitelé okresních knihoven byli SVK vyzváni ke spolupráci ve zpracování regionálních periodik a literatury v automatizované podobě.

1. Spolupráci při doplňování tuzemské produkce se Západočeskou univerzitou SVK získává průběžně povinné výtisky vydávaných skript a sborníků a ve 2 exemplářích skripta jako dary.

Nejvíce je v rozhodovací fázi akvizičního procesu v SVK i fakultních knihovnách ZU uplatňována:

- a) vzájemná znalost profilů fondů, oborů
- b) druhy doplňovaných dokumentů
- c) rozsah doplňování (počty exemplářů)
- d) znalost vysokých škol v ČR, podle kterých se vyučuje na ZU
- e) znalost předepsané nebo doporučené literatury
- f) počty studujících na jednotlivých fakultách

Tato hlediska ovlivňují počty doplňovaných exemplářů, preferenci některých oborů a odvětví.

2. Spolupráci a koordinaci v doplňování zahraniční literatury a periodik narušil nedostatek finančních prostředků a jistá živelnost v doplňování bez ohledu na širší souvislosti a ovlivněná nebývalými možnostmi trhu. SVK a ostatní velké knihovny investovaly především do velkých světových enyklopedií. Ve všech knihovnách pociťují nedostatek odborných monografií, ty jsou získávány převážně z darů. Zásadně byl snížen odběr zahraničních časopisů, přesto SVK stále informuje o zahraničních periodikách prostřednictvím databáze „Seznam zahraničních časopisů odebíraných plzeňskými knihovnami v letech 1993–...“ a čtvrtletně vydává pro své partnery a uživatele „Přírůstky zahraniční literatury“, které v současné době informují o získaných darech pro Rakouskou knihovnu a Německou knihovnu Goethe-Institut

II. Spolupráce s využitím moderních technologií

Nové ekonomické podmínky, kvalitativně vyšší nároky uživatelů na služby, narůstající množství rutinních a duplicitních činností na knihovny v našem regionu vyžadují zpracování komplexního projektu doplňování a využívání knihovnických fondů, jehož součástí by měla být koordinace činností jako vyšší forma spolupráce. Středem projektu by měl být spokojený uživatel, který prostřednictvím jedné knihovny bude mít přístup do všech knihoven regionu. To může umožnit Internet nebo vlastní síť.

Centrem takového projektu by mohla být rada SVK Plzeň, kde jsou zastoupeny největší a nejvýznamější knihovny (Knihovna města Plzně, fakultní knihovny ZU, Knihovna LF, Hlavní technická knihovna Škoda, Knihovna Západočeského muzea). Následně by měly být připojeny knihovny archivů a Západočeské galerie.

Součástí projektu by mělo být:

- vymezení informační gesce knihovny
- profilace fondů podle oborové specializace, druhu dokumentů, jejím cílem by mělo být shromáždění české produkce v maximální úplnosti a specifikace zahraniční literatury
- zhodnocení stavu automatizace v zapojené knihovně (které agendy jsou automatizovány, jaký rozsah fondu je automatizovaně zpracován, jaký program knihovna používá a jeho kompatibilita s dalšími systémy)
- realizace projektu souborného katalogu a postupné zapojování knihoven do sdílené katalogizace přes Internet nebo v rámci vlastní sítě
- důsledné využívání souborného katalogu pro akviziční práci

AKVIZIČNÍ POLITIKA ÚSTŘEDNÍ ZEMĚDĚLSKÉ A LESNICKÉ KNIHOVNY V PRAZE

Ivo Hoch, Ústřední zemědělská a lesnická knihovna v Praze

Akviziční politika Ústřední zemědělské a lesnické knihovny v Praze začala být formulována ihned po jejím vzniku. Profil knihovny byl rámcově stanoven Statutem knihovny z června 1926, kde je uvedeno, že jejím úkolem je shromažďovat veškerou knižní a odbornou časopiseckou literaturu, pokud se týká zemědělství v nejširším slova smyslu, tištěnou nebo vydanou na území ČSR, na území slovanských států a sledovat ve význačných dílech základního významu současnou i budoucí literární produkci zemědělskou domácí, slovanskou a světovou, zvláště evropskou a americkou. Tím byl dán základ akvizici pro další období. Vzhledem k tomu, že po 1. světové válce byl kladen důraz na slovanství (knihovna se tehdy jmenovala Ústřední slovanská zemědělská knihovna a čítárna), dominovala v akvizici slovanská literatura. Knihovna se ve třicátých letech stala ústředí knihovnou pro zemědělství. V tomto období byla také v knihovně deponována řada ucelených knižních sbírek, např. Inspektorská knihovna Ministerstva zemědělství, spolková knihovna Všezahradnického muzea, Moravská hedvábnická knihovna, Knihovna Zemského ústředí včelařských spolků, Knihovna zemědělské rady a další. Tyto knihovny nebyly zařazeny mezi tzv. hlavní fond, ale byly vedeny zvláště. Rámcový profil knihovního fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny vycházel po celé meziválečné období z výše uvedeného zadání a je vcelku dodržován (s různými dílčími změnami) dodnes.

V současné době jsou neperiodické informační prameny získávané do fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny tematicky zaměřeny na rostlinnou výrobu, ochranu rostlin, živočišnou výrobu, veterinární medicínu, mechanizaci zemědělství, lesnictví, zemědělskou ekonomiku, ochranu životního prostředí a jsou i získávány v omezené míře informační prameny zaměřené na základní vědy a potravinářství. Poslední dvě skupiny jsou získávány z hlediska toho, jak dalece jejich obsah koresponduje se zemědělstvím.

Tematické rozdělení neperiodik zpracovaných do fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny v Praze v letech 1990–1997

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Obor	%	%	%	%	%	%	%	%
Rostlinná výroba	19,89	25,45	26,91	24,38	20	20	17,56	24,3
Ochrana rostlin	5,96	2,86	8,36	4,64	5	7,8	6,7	7,06
Živočišná výroba	12,92	15,89	18,89	15,73	15	14,13	9,5	9,27
Veterinární medicína	8,85	12,22	12,93	11,66	15	9,81	10,04	8,38
Mechanizace zemědělství	12,84	11,00	4,13	5,76	5	1,53	2,65	2,06
Lesnictví	9,75	11,90	7,25	11,99	5,7	12,05	9,35	8,67
Zemědělská ekonomika	14,15	12,42	9,30	13,64	20	22,51	21,86	24,54
Potravinářství	2,28	2,27	3,46	3,45	2	2,64	4,8	2
Informatika a knihovnictví	1,38	0,97	2,44	2,87	2	1,13	2,64	1,34
Základní vědy	4,92	0,53	0,97	0,88	0,3	0,45	2,15	0,94
Ochrana životního prostředí	6,39	4,49	5,91	5,56	10	7,61	12,74	11,45
Ostatní	0,67		0,32					

Z tabulky je patrné, že dominantními tématy v knihovním fondu Ústřední zemědělské a lesnické knihovny jsou rostlinná výroba, živočišná výroba, mechanizace zemědělství a zemědělská ekonomika. V posledních letech vzrůstá podíl literatury z oblasti životního prostředí. Naopak literatura zařazená v minulosti do oddílu Ostatní v posledních letech zmizela.

Typově jsou knihovní fondy Ústřední zemědělské a lesnické knihovny zaměřeny na akvizici knih, výzkumných zpráv, cestovních zpráv, disertací, map, separátů, norem a periodik (viz dále).

Přehled přírůstků neperiodik Ústřední zemědělské a lesnické knihovny za období 1990–1997 z hlediska typové skladby:

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Počet přírůstků celkem	11200	7500	7700	7000	6450	6000	8000	8400
z toho knihy	6721	4173	4968	4492	4464	4297	5135	5527
časopisy	1970	1900	1260	980	510	780	970	1300
cestovní zprávy	320	110	60	39	10	0	17	8
výzkumné zprávy	540	300	150	70	50	120	262	40
mapy	20	2	99	218	132	63	118	52
disertační práce	662	636	721	379	242	470	491	602
separáty				790	200	230	744	795
normy				32	30	40	253	76

Z tabulky vyplývá úbytek přírůstků výzkumných a cestovních zpráv. Naopak proti tomu se Ústřední zemědělská a lesnická knihovna zaměřila na získávání separátů, zejména kapitol z odborných knih, statí ze sborníků z konferencí a časopiseckých článků. Základním zdrojem informací je automatizovaný informační systém „Curent Contents“ – řada Agriculture, Biology a Environmental Science. Tato řada obsahuje knižní a časopiseckou literaturu z odvětví agrochemie, agronomie, živočišné výroby, rybářství, biologie, biotechnologií,

mikrobiologie, ochrany rostlin, ekologie, potravinářství, rostlinné výroby, veterinární medicíny a zemědělství v nejširším slova smyslu. (Časopisy v této tabulce se rozumí svázané ročníky časopisů zařazené do knihovního fondu ÚZLK).

Přehled přírůstků neperiodik Ústřední zemědělské a lesnické knihovny za období 1990–1997 z hlediska způsobu nabytí:

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Počet přírůstků celkem	11200	7500	7700	7000	6450	6000	8000	8400
z toho koupí	1800	1592	1084	882	1144	1109	914	1723
%	16	21	14	12	17	18	11	20
mezinárodní výměnou	5787	3490	3851	2938	2511	2378	2410	2433
%	52	47	50	43	40	40	31	29
ostatními způsoby	3613	2418	2765	3180	2795	2513	4676	4244
%	32	32	36	45	43	42	58	51

Jazykově jsou kromě českých a slovenských získávána neperiodika převážně z německé a anglické jazykové oblasti. Došlo k poklesu ruské literární produkce. Z francouzských neperiodik jsou vzhledem k menšímu zájmu (jazyková bariéry) získávána především základní díla.

Akviziční plán neperiodik je v Ústřední zemědělské a lesnické knihovně zpracováván každoročně v návaznosti na tematický a typový profil. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna získala při poslední novelizaci zákona o povinném výtisku tzv. nabídkovou povinnost českých nakladatelství. Byla vytypována nakladatelství, o jejichž produkci máme vzhledem ke své specializaci zvýšený zájem. S těmi úzce spolupracujeme při výběru české zemědělské literární produkce. Zahraniční publikace jsou vybírány na základě nabídkových katalogů, edičních plánů, plánů seminářů a sympozií. Nedostatkem při této činnosti je to, že pracovnice odpovědná za akvizici neperiodik nemá vzhledem k neochotě pracovníků odpovědných za automatizaci v ÚZPI přístup k INTERNETu. Je zpracován seznam neperiodické literatury, který je po vnitřní oponentaci provedené pracovnicemi předmětové katalogizace předložen Knihovní radě ÚZPI, tvořené zástupci Ministerstva zemědělství, České zemědělské univerzity, pracovníky studijního oddělení ÚZPI a zástupci ÚZLK. Po jeho odsouhlasení (v posledních letech prakticky bez připomínek) je v návaznosti na objem finančních prostředků přikročeno k realizaci objednávek.

Objednávání periodik je v Ústřední zemědělské a lesnické knihovně prováděno obdobně v návaznosti na tematický profil. ÚZLK má právo oborového povinného výtisku českých periodik. Každoročně jsou vytypovány zahraniční časopisy k odběru do fondu na následující rok. Ani pracovnice odpovědná za objednávání časopisů nemá však z výše uvedených důvodů přístup k INTERNETu. Po vnitřní oponentaci v ÚZLK, která je prováděna z hlediska

relevance s tematickým profilem, využitelnosti ve službách a kontinuity odběru je zpracován seznam časopisů navrhovaných k odběru na další rok. Ten je předložen pracovníkům Studijního a dokumentačního oddělení ÚZPI a po jeho vyjasnění Knihovní radě.

V roce 1997 byly objednány časopisy pro Ústřední zemědělskou a lesnickou knihovnu na rok 1998 u firem PNS, AGROinfo, Bonus a Start. Nákupem bylo objednáno celkem 342 titulů, z toho z ČR 82 titulů, ze SR 17 titulů, z východních zemí 14 titulů a ze západních zemí 229 titulů.

Přehled o počtu titulů časopisů docházejících do ÚZLK v letech 1990–1998

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Celkový počet titulů	1361	952	929	744	742	737	698	722	737
z toho ČR	276	221	214	69	80	96	61	74	82
východní země	403	122	131	36	37	35	33	31	31
západní země	682	609	584	266	251	238	235	227	229
z toho koupí	772	460	368	371	368	369	329	332	342
mezinárodní výměnou	459	383	411	286	249	266	265	250	256
povinnými výtisky a dary	130	109	150	87	125	102	104	140	139

Na přehledu počtu časopisů docházejících do ÚZLK v letech 1990–1998 je patrné snížení počtu titulů zahraničních časopisů získávaných nákupem oproti výchozímu roku 1990.

Ústřední zemědělské a lesnické knihovně byl od 21.12. 1993 přiznán statut depozitní knihovny FAO OSN pro Českou republiku. V praxi to znamená, že ÚZLK dostává bezplatně z FAO 1 kopii tzv. „main documents“ s ISBN, průběžnou bibliografii FAO a všechny časopisy FAO. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna tyto materiály, které jsou zdrojem kvalitních informací z oblasti zemědělství, zprostředkovává a zpřístupňuje zemědělské veřejnosti. V tabulce je uveden přehled přírůstků literatury FAO za období 1993–1997.

Přehled přírůstků literatury FAO za období 1993–1997 (v r. 1993 neměla ÚZLK přiznán statut depozitní knihovny FAO pro ČR)

	1993	1994	1995	1996	1997
Celkem	754	1616	1511	766	571
z toho depozitní knihovna	0	271	176	113	220
oficiální kvóta	291	541	526	340	214
MZe	100	124	307	204	124
MZV + stálý zástupce ČR ve FAO	351	672	478	5	0
ostatní způsoby	12	8	24	104	13
Rozesláno spoluprac. institucím	643	1190	1097	550	253

Významným zdrojem periodické a neperiodické literatury zůstává i nadále mezinárodní výměna publikací. Ústřední zemědělská a lesnická knihovna

spolupracuje s více než 800 partnery ze 45 zemí světa. Prostřednictvím mezinárodní výměny publikací získává ÚZLK kromě knih a časopisů zejména tzv. šedou literaturu. V letech 1992–1993 došlo k racionalizaci v této oblasti a byla omezena nebo zastavena výměna s nerelevantními partnery. Navázali jsme a navazujeme kontakty se zahraničními partnery, kteří jsou pro nás zajímaví z hlediska transformace českého zemědělství a směřování České republiky do ES. Přínosy mezinárodní výměny publikací pro akvizici informačních pramenů v ÚZLK jsou ve výše uvedených tabulkách.

Základním problémem akvizice v ÚZLK zůstává (zřejmě i nadále zůstane) nedostatek finančních prostředků na nákup kvalitních, zejména zahraničních informačních pramenů. Při meziročním průměrném 8% nárůstu cen zahraničních časopisů a stejném či sníženém přidělu finančních prostředků je situace velmi vážná. ÚZLK řeší tento problém především využíváním mezinárodní výměny publikací, důsledným vyžadováním povinného výtisku periodik a objednáváním u většího počtu dodavatelů a využíváním zálohových a rozložených plateb a využitím různých slev vyplývajících ze zálohových plateb. Tímto způsobem ušetřila Ústřední zemědělská a lesnická knihovna na předplatném časopisů na rok 1998 prokazatelně téměř 190 000,- Kč. V letošním roce však dojde k výraznému snížení počtu časopisů získávaných nákupem na rok 1999.

Akviziční politika Ústřední zemědělské a lesnické knihovny je zaměřena na získávání kvalitních informačních pramenů z oblasti zemědělství a příbuzných oborů, tak, aby mohla sloužit zemědělské a ostatní veřejnosti. Oproti minulému období, které se vyznačovalo kvantitativními nárůsty (pro zajímavost – nejvyšší přírůstek v dosavadní historii Ústřední zemědělské a lesnické knihovny byl zaznamenán v roce 1968 – 23.400 svazků neperiodik a 2.370 odebíraných titulů časopisů) jsme se zaměřili na kvalitu a titulovou pestrost získávané literatury. Je bohužel smutnou skutečností, že oproti minulému období vyvstaly limity finanční, které mají dopad na naši činnost. I při využívání výše uvedených možností si uvědomujeme jejich omezení. Je to však skutečnost se kterou se musíme vyrovnat a věřím, že časem opět navážeme na předválečné tradice s jejich důrazem na význam vědeckých informací, vzdělanosti a osvěty v oblasti zemědělství.

MINULOST A SOUČASNOST AKVIZICE ČESKÝCH MONOGRAFICKÝCH DOKUMENTŮ

(s přihlédnutím ke zkušenostem ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové)

Eva Svobodová, SVK Hradec Králové

Akvizice, od výběru vhodných dokumentů pro knihovní fond až po jejich prvotní (evidenční) zpracování, byla, je a bude součástí knihovnické práce.

Až do konce osmdesátých let probíhalo získávání monografií ve všech knihovnách s právem povinného výtisku v ustálených rutinních procesech. V devadesátých letech s novou politickou a ekonomickou situací a s nástupem automatizace dochází v knihovnách, ale zejména na úsecích akvizice k velkým změnám v pracovních postupech. Někde, jako například ve Státní vědecké knihovně v Hradci Králové, se teprve v této době konstituuje akvizice jako samostatné oddělení se svým vlastním plánem práce. Do této doby se u nás nákupem monografií a mezinárodní výměnou zabývala vedoucí odboru doplňování a zpracování fondů vedle své vlastní činnosti. Další pracovníce přirůstkovala dokumenty a část pracovního úvazku byla u nás již tradičně věnována retrospektivnímu doplňování. Akvizice nebyla tou knihovnickou činností, o níž by nastupující knihovnická generace snila.

Před rokem 1989 se doplňování našich fondů z větší části rovnalo příjmu povinných výtisků, které se do knihovny hrnuly z různých stran republiky. Na adresu tehdejších nakladatelů lze říci, že až na těch pár výjimek, které vždy musí být, aby potvrzovaly pravidlo, dokumenty poctivě zasilali. A naší povinností bylo zaevidovat a zpracovat vše, co knihovna obdržela povinným výtiskem a nákupem, což byly knihy v hodnotě asi 500.000 Kč. Hlavním zdrojem informací o dokumentech domácí produkce byl vedle došlého povinného výtisku týdeník *Nové knihy*. Na konci osmdesátých let se v tomto týdeníku v rubrice *Co právě vychází* inzerovalo kolem 50–70 titulů, v současnosti je to podstatně více (120–150 titulů). Zahraniční literaturu jsme získávali z prodejen n.p. Zahraniční kniha a přes tzv. fišky. O automatizaci akviziční práce se tehdy jen snilo, a tak se mnohdy stalo, že se dokument objednal tolikrát, kolikrát byl inzerován. Nutným předpokladem pro tuto práci byla především dobrá paměť akvizitéra.

Se začátkem roku 1990 se akviziční práce v knihovnách zkomplikovala.

Chaos na knižním trhu, vydávání knih, které před rokem 1989 neměly šanci vyjít, vznik mnoha nových nakladatelství, nekázeň nakladatelů při dodávání povinného výtisku – to vše znamená velký nárůst práce v porovnání s předchozími roky. Státní vědecké knihovny v té době s automatizací teprve začínaly, a tak neměly vhodné nástroje, které by jim tak složitou situaci alespoň částečně ulehčily. Rok 1990 byl velmi hektický. Kromě týdeníku Nové knihy nebyl jiný zdroj informující o právě vycházejících publikacích. O.K., Knihy a Labyrint, později Labyrint revue začínají vycházet od začátku nebo až v průběhu roku 1991. Nakladatelé vydávali, ale neinzerovali své knihy a odmítali je poskytovat povinným výtiskem zdarma. Urgence nedodaných povinných výtisků leckde na předtištěných formulářiích, razítkování a odesílání upomínek se stalo noční můrou. Nezázivná, ale navýsost nutná práce narůstala s přibližujícím se rokem 1996 do obludných rozměrů. Personální zajištění akvizice neodpovídalo objemu práce, která se na tomto úseku musela vykonat, aby byla získána běžná česká produkce v relativní úplnosti tak, jak bylo v předešlých letech ve státních vědeckých knihovnách zvykem. Proto má úsek akvizice monografií v roce 1990 v naší knihovně 2, v roce 1993 již 4 a v současnosti 5,5 pracovních úvazků.

Rok 1996 znamená velký zlom v akviziční práci všech knihoven, které Zákonem o neperiodických publikacích č. 37/1995 Sb. byly omezeny v příjmu povinných výtisků zdarma. Knihovny sice obdržely státní dotaci na nákup knih náhradou za ztracený povinný výtisk, ale v akvizičních odděleních se zvýšil objem práce potřebné k získání dokumentů. K tomu ještě musíme připočítat administrativní práci spojenou s přesnou evidencí čerpání přidělených finančních prostředků. Teprve nyní jsme dostatečně ocenili, jak bylo výhodné, že valná část dokumentů docházela do naší knihovny bez našeho přičinění. Srovnáme-li počty přírůstků naší knihovny podle jednotlivých způsobů nabytí, před rokem 1996 vede nesporně povinný výtisk, po roce 1995 se na jeho místo dostává nákup. Uvedený přehled počtu získaných dokumentů podle způsobu nabytí za poslední čtyři roky v naší knihovně nejen potvrzuje výše uvedená slova, ale ukazuje, že v roce 1996 jsme mohli zaevidovat 4 554 duplikátů českých knih a knih zahraničních a v roce 1997 již jen 2 883. Tak jsme se fakticky dostali pod úroveň roku 1994. Důvodem byl nízký příděl financí z rozpočtu knihovny a mohutný nárůst cen knih.

Přehled počtu získaných dokumentů podle způsobu nabytí

Rok	N	PV	MV	D
1994	3 318	6 332	327	1 452
1995	3 255	6 246	471	1 805
1996	4 554+ 5 907 (PPV)	600	44	1 958
1997	2 888+4 579 (PPV)	560	267	2 655

N – nákup zahraniční literatury a duplikátů české produkce

PPV – povinný výtisk placený ze státní dotace

PV – povinný výtisk

MV – mezinárodní výměna

D – dary

- tabulka nezaznamenává všechny naše zdroje doplňování fondů

Špatná finanční situace knihoven vedla akvizitéry k využívání dalších akvizičních zdrojů. Za velmi nízkou cenu jsme několikrát nakoupili americké knihy z Centra pro demokracii a svobodné podnikání. V roce 1997 v naší knihovně prudce stoupá množství získaných darů. Až dosud jsme se tomuto způsobu nabytí dokumentů věnovali jen okrajově. V současnosti si nenecháme ujít ani jednu aktualizaci fondů menších knihoven, odkud doplňujeme zejména regionální literaturu. Zdrojem našich přírůstků jsou i fondy rušených odborných knihoven. Darem jsme také obdrželi velkou sbírku jazykových učebnic z Goethe-Institutu v Mnichově a knihy nabízené Ministerstvem kultury v loňském roce.

Skladbu fondů státních vědeckých knihoven podstatnou měrou ovlivnilo rozdělení federace. V roce 1993 přestaly docházet povinné výtisky ze Slovenska. V rozsahu bývalého povinného výtisku jsme si nákup slovenských knih dovolit nemohli. V naší knihovně se to odrazilo i na velikosti přírůstku monografií. V roce 1992 jsme zaevidovali 16 200 knihovních jednotek. Od roku 1993 se náš přírůstek trvale snížil na 12 000–13 000 knihovních jednotek za rok.

Ke zkvalitnění a k racionalizaci akviziční práce přispěla automatizace knihovnických procesů, k níž od začátku 90. let v našich knihovnách dochází. Státní vědecká knihovna HK zahajuje svou vlastní éru automatizace v roce 1992 právě zautomatizováním akvizice, tehdy ještě v systému SMARTLIB. Automatizace akvizičních agend umožňuje ihned po získání dokumentů jejich včasné zapřístupkování. Počítačová evidence zajišťuje stálý přehled o tom, co již bylo objednáno a koupeno, které knihy se pohybují ve zpracovatelské lince, popřípadě čekají na regálech ještě nezkatalogizované. Nikde již nejsou kupy knih, o kterých nikdo neví, jaké tituly obsahují. Náš čtenář v OPACu vidí, co nového knihovna koupila, a knihu si může ihned rezervovat, i když ještě není zpracována. Akvizitéri nakupují vyzbrojeni notebooky, a nosí tak katalogy knihoven s sebou. Nemusí se spoléhat jen na svou paměť, ale lehce si přímo na místě ověří, zda daný titul již nekoupili dříve. Automatizace doplňování odstranila duplicitní práci při zpracování dokumentu. Dříve pracovník u přírůstku zapsal základní identifikační údaje knihy a jeho práci už nikdo nikdy nevyužil. Katalogizátoři zpracovali dokument od základu znova. Dnes od deziderát přes objednávky, evidenci dokumentů až po katalogizaci a odpisy pracujeme s jedním záznamem, který je pouze doplňován tak, aby byl

funkční v agendě, kde se právě nachází. Automatizace umožnila velmi rychle zjistit, kdy, kde a za kolik byl titul koupen, což je důležité zejména u doobjednávek, pokud se správně neodhadl počet multiplikátů, a při stanovení náhrad v případech ztráty knihy čtenářem. Akvizice jako určitý proces vstupu dokumentu do knihovny se vždy skládala z jednotlivých agend odehrávajících se jak uvnitř knihovny, tak i mimo ni. Automatizace si však vyžádala jejich přesné definování. S tím jde ruku v ruce dělba práce v akvizičních odděleních a specializace akvizitérů na jednotlivé agendy (objednávání, urgence, mezinárodní výměna, přímý nákup a vstupní zpracování dokumentů).

V současnosti se akviziční práce uvnitř knihovny racionalizuje a nachází svůj řád, stává se znovu procesem s předem definovanými postupy, tentokrát však na mnohem vyšší kvalitativní úrovni, než jak tomu bylo před rokem 1990. Svou vlastní akviziční práci uvnitř knihovny, její metody a procesy, jsme schopni měnit. Mechanismy knižního trhu můžeme aktivně ovlivňovat jen stěží. Nezbyvá než se přizpůsobit, poznat jejich zákonitosti a využít je ve svůj prospěch. Co však bychom ovlivnit mohli, a co také zaznělo na 8. akvizičním semináři v Kladně, je skladba titulů na knižním trhu. Především knihovníci totiž vědí, které již dříve vydané tituly nebo celé tematické okruhy na knihkupeckých pultech v současnosti chybí. Knihovníci by mohli zveřejňováním seznamů žádaných titulů či oborů kvalifikovaně ovlivňovat nakladatelskou politiku v naší zemi.

Akviziční práci usnadňují nejen moderní metody, kterých používáme my sami, ale i ty, které se uplatňují v nakladatelské, vydavatelské, distribuční a knihkupecké činnosti. Také je zasáhla vlna automatizace. Internet jako informační zdroj o dokumentech, ale i způsob objednávání a nákupu dokumentů se rychle zařazuje do běžné akviziční práce. Naše knihovna využívá při objednávkách a vstupním zpracování dokumentů elektronických záznamů pořízených v redakci Nových knih. Nemusíme již sami zpracovávat základní identifikační záznamy, neboť si je importujeme z databáze Codex. Elektronický záznam pořízený mimo knihovnu se tak stává základem katalogizačního záznamu elektronického katalogu naší knihovny. V současnosti zatím ještě získáváme zvlášť záznamy a zvlášť dokumenty. Elektronická knihkupectví však dávají tušit, že nebude trvat dlouho a s knihami zde nakoupíme i jejich elektronické katalogizační záznamy.

Vývoj akviziční práce se v posledních osmi letech podepsal i na pracovním profilu samotného akvizitéra. Knihovnický nevyšškolený pracovník nemá v současné akviziční praxi místo. Odborná kvalifikace je základem, jen znalost knihovnictví však nestačí. Je zde třeba člověka, který se dovede dobře orientovat na knižním trhu, zná knihkupeckou, distributorskou a nakladatelskou síť. Naše knihovna má výhodu v tom, že vedoucí akvizičního oddělení má nejen knihovnické, ale i knihkupecké vzdělání a nějaký čas v knihkupec-

tví pracovala. Zná tedy problematiku i z druhé strany. Produktem zejména prvních tří roků devadesátých let je specializace – akvizitér detektiv. Pátrání po údajně vyšlých a nezvěstných knihách bylo denním chlebem. Pátralo se nejen po dokumentech, ale také po samotných informacích, které by existenci těchto dokumentů dávaly ve známost veřejnosti. Po ustálení knižního trhu tato specializace poněkud zapadla. I dnes jsme však v očích čtenářů a svých kolegů úspěšní až tehdy, podaří-li se nám nějaký akviziterní husarský kousek. Být diplomatem je nedílnou součástí pracovního profilu současných akvizitérů. S knihkupci a distributory se musí umět jednat. Solidní obchodní kontakty chtějí čas a spoustu taktu. Na místě je zde člověk komunikativní, s příjemným vystupováním, který si je vědom, že svým působením na knižním trhu reprezentuje knihovnu. Mapovat nakladatelskou, distributorskou a knihkupeckou síť je náročné a pracné. Nicméně dobrý akvizitér je vždy v obraze a měl by se umět chovat v tržním prostředí trzně, aby pro knihovnu získal kvalitní dokumenty za dobré ceny, případně se slevou, kterou většina knihkupců a distributorů knihovnám poskytuje. Budování dlouhodobých dodavatelských vztahů je jednou z důležitých podmínek úspěšné akvizice, ale akvizitér musí umět i riskovat a otevřít si nové dodavatelské cesty, pokud již staré nevyhovují. Někde si totiž svého stálého zákazníka cení a období, kdy je financí na nákup knih méně, prostě přetrpí s ním, například firma OPA. Jinde při nižším odběru snižují rabat nebo nejsou ochotni pokračovat v odkládání knih na týdenní ukázky. Akvizice v tržních podmínkách je pro nás nejen procesem získávání dokumentů do knihovny, ale i nikdy nekončícím procesem hledání nových výhodnějších cest jak tento dokument získat.

Akvizice monografií státních vědeckých knihoven v devadesátých letech znamená především aktivnější přístup k doplňování knihovního fondu, znamená automatizaci akviziterních agend, znamená i fakt, že je stále méně a méně finančních prostředků na nákup. Když se na akvizici dokumentů podíváme velmi zjednodušeně, můžeme říci, že akvizice minulosti a dneška je akvizicí informací na konkrétních fyzických nosičích (knihy, CD-ROMy, videokazety, zvukové dokumenty . . .). Už i dnes si však můžeme prostřednictvím Internetu koupit jen samotné informace. A akvizice budoucnosti je právě akvizicí těchto informací. Poměr tradiční a netradiční akvizice bude v každé knihovně záviset na míře její specializovanosti. Samozřejmě v univerzálních a veřejných knihovnách bude akvizice vždy převážně akvizicí dokumentů na dnes již tradičních nosičích. Pro odborné knihovny bude jediným řešením, jak uspokojit své uživatele, akvizice informací prostřednictvím Internetu či jiných informačních sítí. To už se dostáváme k akvizici jiné dimenze, kde tradiční metody budeme moci sotva uplatnit. Nebo naopak metody zůstanou stejné a změní se jen forma získávaných dokumentů?

AKVIZICE V MĚSTSKÉ KNIHOVNĚ DĚČÍN

Ladislav Zoubek, Městská knihovna Děčín

Úvod

Městská knihovna Děčín funguje již třetím rokem jako knihovna s výkonem regionální funkce pro okres Děčín, poté co byla převedena ze zřizovatelství Okresního úřadu Děčín, jako okresní knihovna, pod pravomoc Města Děčína. Výkon regionální funkce, který je zakotven v písemné smlouvě mezi okresním a městským úřadem, spočívá, vedle dalších úkolů, především v nákupu a zpracování knižních fondů pro naprostou většinu veřejných knihoven v okrese, neprofesionálních, ale i profesionálních. Mimo městské a regionální funkce plní knihovna i funkci vysokoškolské knihovny Detašovaného pracoviště ČVUT v Děčíně, fakult jaderné, fyzikálně inženýrské a dopravní. Knihovna, která je umístěna na tomto pracovišti je integrální součástí městské knihovny, stejně tak veškeré financování nákupu a zpracování knihovních fondů.

Charakteristika

Akvizice městské knihovny se dá rozdělit do pěti oblastí:

- 1) akvizice knižních fondů pro vlastní Městskou knihovnu Děčín,
- 2) akvizice pro vysokoškolskou knihovnu Detašovaného pracoviště ČVUT v Děčíně,
- 3) akvizice pro veřejné knihovny okresu Děčín a organizace výměnných souborů pro tyto knihovny,
- 4) akvizice periodik,
- 5) akvizice hudebních nosičů.

Než se budu věnovat jednotlivým oblastem, je nutné stručně charakterizovat programové vybavení, které knihovna k tomuto účelu využívá. Od r. 1996 je to program LANius, který v řadě modulů využívají všechna pracoviště knihovny. Komplexnost jednotlivých modulů vynikne zvláště v okamžiku automatizovaného půjčování prostřednictvím čárových kódů, které knihovna realizuje od září 1997 ve vysokoškolské knihovně a v dětském oddělení, další oddělení knihovny jsou k tomuto kroku připravována od 1. 1. 1999.

Nyní ke specifikům jednotlivých oblastí:

ad 1) Akvizice fondů pro vlastní knihovnu je realizována především prostřednictvím místního Knihkupectví Fous-Andrášová-Fousová, které poskytuje 7-8% slevu z maloobchodní ceny. Zde nakupujeme téměř 85% veškerých

fondů. Knihkupectví je velmi dobře zásobeno krásnou i odbornou literaturou, část titulů objednává knihkupectví přímo pro knihovnu, výjimkou nejsou ani doobjednávky pro naše potřeby. U tohoto nákupu především oceňujeme každodenní možnost provádět výběr s knihou v ruce. Výraznější slevy distribučních firem jsou sice lákavé, ale operativnost nákupu je pak podstatně zhoršená, rovněž tak řešení reklamací vadných výtisků. Dalších, cca 10% fondů nakupujeme několikrát ročně v proslulém pražském Knihkupectví Fišer. Zde provádíme výběr zvláště společensko vědní literatury (psychologie, sociologie, literární vědy, umění apod.) a z oblastí beletrie a poezie produkci malých nakladatelství, které většinou nejsou v nabídkách distribučních firem. V důsledku dlouhodobé spolupráce i zde má naše knihovna slevu 10%. Zbytek knihkupecké produkce vybíráme v dalších pražských prodejnách (Maťa, Orbis aj.), případně objednáváme přímo v nakladatelstvích. K nákupu literatury dosud nevyužíváme internetových virtuálních knihkupectví. Regionální literatura je zajišťována především díky velmi dobrým kontaktům, které udržujeme s většinou městských a obecních úřadů okresu.

Profil fondů je zaměřen především na kvalitní krásnou literaturu, veškerou populárně naučnou literaturu, rovněž tak regionální, duchovní, odbornou a vědeckou literaturu. Knihovna má záměr naplňovat své poslání v budování univerzálních knihovnických fondů vydaných v českém jazyce. Z cizojazyčné literatury doplňujeme fondy zvláště německy a anglicky psanými publikacemi. Nemalý podíl na těchto akvizicích má asi 12 velvyslanectví vyspělých států v Praze, s nimiž již třetím rokem spolupracujeme.

Informace o vydávané produkci získávají pracovníce příslušného úseku z periodik *Nové knihy*, *Knihy 98* a z mnoha edičních plánů, které zasílají jednotlivá nakladatelství, případně i z Internetu. Tyto soupisy desiderát se ukládají do 1. modulu LANia a slouží výhradně k výběru literatury. I když programové vybavení umožňuje tyto záznamy využít při zpracování, tuto alternativu nepoužíváme, protože využíváme výhod sdílené katalogizace prostřednictvím Internetu (opět produkt LANia), kde přebíráme až 80% záznamů.

V loňském roce jsme nakoupili přes 8 tis. nových knihovnických jednotek, v letošním roce bude realizován nákup všech knihovnických fondů za 1,6 mil. Kč.

ad 2) Akvizice pro vysokoškolskou knihovnu probíhá obdobným způsobem, ale specifikem je výrazný podíl nákupu speciální odborné literatury, především skript, v pražských knihkupectvích: Knihkupectví ČVUT v Praze – Dejvicích, Knihkupectví VŠE v Praze na Žižkově a Knihkupectví Nadatur v Hyberské ul. Řada titulů je dále objednávána na vysokých školách v Liberci, Olomouci, Brně, Ostravě a Č. Budějovicích. Další tituly jsou přímo objednávány ve vydavatelstvích Grada, Ekopress, G-Comp, Management Press aj.

Těžištěm těchto speciálních fondů je literatura z oblasti přírodních věd (zvl. matematiky), ekonomiky, managementu, práva a výpočetní techniky. Problémem je získávání (resp. vydávání) publikací z oblasti dopravy, výrazně též chybí technický výkladový slovník.

ad 3) Akvizice pro veřejné knihovny okresu je v naprosté většině realizována osobním výběrem v uvedeném děčínském knihkupectví. Především je získávána krásná a rekreativní literatura, stoupá podíl populárně naučné literatury, která je zařazena nejčastěji do výměnných souborů.

Výměnné soubory jsou realizovány pro všechny veřejné knihovny, pro které zajišťujeme nákup a zpracování. Jak bylo uvedeno, zařazeny sem jsou dražší publikace populárně naučné (zvl. pro mládež), ale i tituly z oblasti krásné literatury, které by ve stálém fondu jednotlivých knihoven našly jen omezené uplatnění. Soubory jsou organizovány ze dvou akvizičních středisek, z Děčína a z detašovaného pracoviště naší městské knihovny – z Varnsdorfu. Jsou pravidelně distribuovány, společně se stálými fondy, při rozvozu služebním automobilem. Při těchto návštěvách knihoven odborní pracovníci soustavně konzultují výběr titulů do stálých fondů i požadavky na výměnné soubory s jednotlivými knihovníky.

Složitá agenda, kterou nákup a zpracování, ale zvláště organizace výměnných fondů pro veřejné knihovny okresu vyžaduje, je odděleně v obou akvizičních střediscích realizována v příslušných modulech knihovního systému LANius. V r. 1997 bylo nově získáno pro tyto knihovny přes 7 tis. svazků knihovních jednotek, bylo realizováno 577 výměnných souborů, které celkem obsahovaly 18 969 knih.

ad 4) Akvizice periodik je realizována jen pro vlastní Městskou knihovnu Děčín, včetně poboček. Ostatní veřejné knihovny si periodika zajišťují samy. Kolem 80% titulů novin a časopisů získáváme osobním odběrem v místní trafice. Ukončili jsme před několika lety spolupráci s PNS a tento způsob se nám jeví jako operativnější, zvláště při řešení nedostatků při pravidelném dodávání jednotlivých čísel objednaných periodik. Zbylé tituly objednávané u distribučních firem (např. SEND, All Production, Vogel Publ.) a jednotlivých vydavatelů (Economia, Moravia Press aj.).

V současné době získáváme přes 200 titulů periodik v 341 exemplářích. V porovnání s jinými knihovnami této oblasti knihovních fondů věnujeme menší pozornost.

ad 5) Hudební nosiče získáváme osobním výběrem ve dvou děčínských obchodech, kde získáváme slevy 5% a 10 % z maloobchodní ceny. V letošním roce jsme zahájili úspěšnou spolupráci se dvěma internetovými virtuálními obchody: Reax (<http://www.reax.cz>) a iShop (<http://ishop.seznam.cz>), kde jsme získali obdobné slevy. Podíl nákupu v internetových obchodech odhadujeme na 25% a do budoucna očekáváme, že se ještě zvýší.

Akvizice je téměř výhradně zaměřena na CD nosiče. Magnetofonové ka-

zety a videokazety kupujeme jen ojediněle pro studijní potřeby a pro kulturně výchovnou činnost. Ze širokého spektra audiomateriálů na našem trhu se specializujeme na progresivní rockovou, jazzovou a tzv. vážnou hudbu, příp. mluvené slovo. Ostatní hudební žánry, zvláště ty, které jsou módně komerčně zaměřené, doplňujeme jen u výjimečných hudebních osobností a skupin. Pravidelný roční přírůstek činí 400 - 450 CD nosičů.

Závěr

Akvizice knihovních fondů Městské knihovny Děčín prošla v posledním desetiletí bouřlivým vývojem. Po počátečních zmatcích počátkem devadesátých let, kdy jsme byli na jedné straně zaskočeni záplavou publikovaných nových titulů a na druhé straně jsme se o jejich vydávání dozvídali s velkým zpožděním, kdy již nebyly k dispozici, se situace značně ustálila a zpřehlednila. Ještě dnes se stává, že o vydání některých publikací se dozvídáme opožděně, jindy nemůžeme získat včas požadovaný titul. V zásadě však lze říci, že jsme se s vážnými problémy již vyrovnali. V posledních letech spíše řešíme otázku jak profilovat fond naší knihovny při tak velkém počtu vydávaných titulů na jejichž nákup máme sice vyhovující, ale přeci jen omezené finanční prostředky. Zvláště je tato situace obtížná na trhu audiovizuálních nosičů, kde je možné získat téměř celou světovou produkci za posledních několik desetiletí. Zodpovědnost a kvalifikovanost při profilování fondů v knihovně našeho typu je nezbytností.

ELEKTRONICKÉ PUBLIKOVÁNÍ A JEHO VLIV NA AKVIZIČNÍ ČINNOST KNIHOVEN

Daniela Tkačiková, Ústřední knihovna Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

Úvod

Rozvoj Internetu a služby World Wide Web v posledních 5 – 6 letech je doprovázen významnými změnami ve způsobu zpřístupňování a využívání informací. Objevují se nové modely pro šíření, sdílení, propojování i marketing informačních zdrojů. Tyto změny ovlivňují nejen vydavatelskou sféru a přístup koncových uživatelů k dokumentům, ale dotýkají se v mnoha směrech velmi výrazně i dosavadního postavení knihoven v oblasti zpřístupňování a uchovávání informací.

Změny způsobené vlivy moderních informačních technologií zasahují v současnosti nejvíce oblast publikování odborných periodik. Ta jsou sice stále vydávána i v tradičních papírových verzích, ale naprostá většina významných nakladatelů již zpřístupňuje i online verze svých časopiseckých titulů, případně publikuje některé nově vzniklé tituly jen elektronicky v prostředí Internetu.

Základní problémy spojené s elektronickým publikováním

S rozvojem elektronického publikování je spojeno množství problémů a doposud nedoručených otázek, ale také očekávání knihovníků, že tento způsob publikování vyřeší alespoň částečně tzv. seriálovou krizi a zároveň usnadní a urychlí přístup k informacím v celosvětovém měřítku. Pomineme-li otázku archivování a trvalé dostupnosti elektronických informačních zdrojů (patřící k hlavním problémům, jež se v nové podobě vynořily s elektronickým publikováním), je třeba si uvědomit, že pracovníci knihoven při rozhodování o předplatném periodik pro další rok – zda „papír nebo bity“, nestojí pouze před touto volbou. Nejde totiž ani zdaleka „jen“ o problematiku akvizice, ale je mnohem více zapotřebí (oproti doplňování tradičních zdrojů) zvažovat také uživatelská hlediska. Uživatelé totiž stále dávají přednost tradičním papírovým verzím a na využívání elektronických periodik nejsou dostatečně připraveni, dokonce ani v akademické sféře.

Rovněž očekávání, že elektronické informace budou levnější než ty tradiční papírové, se nesplnilo. Rozhodně ne v této přechodové fázi, kdy je navíc

nezbytné vkládat finanční prostředky do technologického vybavení a financovat obě formy periodik, a to na obou stranách – ve vydavatelské i uživatelské sféře.

Přechod od tradičního publikování k elektronické formě tedy přináší knihovnám další finanční výdaje i nové úkoly, které je nutné vyřešit. Především je však zapotřebí, aby se na práci s novými zdroji připravili samotní pracovníci knihoven. Jejich tradiční znalosti musí být doplněny dovednostmi, bez nichž není možné pracovat s moderními technologiemi. Zároveň by knihovníci měli být schopni tyto nové znalosti předávat uživatelům. Dále je zapotřebí vybavit knihovny technickým a programovým vybavením a nalézt technologické prostředky k tomu, jak co nevhodněji integrovat elektronické informační zdroje mezi další služby knihoven (tradiční i elektronické) způsobem, který usnadní orientaci a přístup k informacím uživatelům těchto služeb.

Elektronické publikování a změny v komunikaci odborných informací

Elektronické síťové prostředí nabízí možnost dramaticky změnit vydávání (ale také šíření a využívání) vědeckých periodik. To má již sice za sebou 300letou historii, ale současná praxe vydávání a šíření tradičních papírových časopisů je de facto až výsledkem vývoje po 2. světové válce. Do značné míry je tato činnost ovlivněna i tím, že se v tomto období naprostá většina předplatného přesunula od individuálních předplatitelů na instituce, především na knihovny (zhruba 80%). Vydavateli periodik jsou dnes hlavně komerční nakladatelé, vědecké společnosti a univerzity. Součástí komunikace vědeckých informací se postupně staly také agentury zajišťující předplatné periodik a služby poskytující sekundární informace o publikovaných informačních zdrojích.

Všichni účastníci procesu vědecké komunikace, samozřejmě včetně autorů a čtenářů, začali ve svých činnostech využívat výpočetní techniku. Objevily se tak nové možnosti pro publikování (elektronické verze tištěných periodik nebo elektronická periodika bez tištěné alternativy) i v oblasti využívání časopisů („electronic document delivery services“). Naprostá většina nejnovějších aktivit využívá pro komunikaci síť Internet a její technologické možnosti.

Všechny tyto změny doprovázející publikační činnost v oblasti komunikace vědeckých informací se projevují i v tom, jakým způsobem knihovny rozdělují své finanční prostředky na nákup informačních zdrojů tak, aby uspokojily maximum informačních potřeb svých uživatelů. Značná část finančních prostředků je dnes knihovnami vynakládána např. na zajištění sekundárních informačních zdrojů a na meziknihovní výpůjční služby, případně na zajišťování dokumentů komerčními službami typu „document delivery“. Současně jsou rozpočty knihoven snižovány nebo stagnují, což vede k poměrně radikálnímu rušení předplatného finančně náročných nebo méně využívaných titulů periodik.

Ceny periodik každoročně rostou, což vede k dalšímu rušení předplatného knihovnamí – a to opět ovlivňuje určitým způsobem nárůst cen. Jde proto o začarovaný kruh. S novými publikačními nástroji na Internetu a síťovou komunikací se vynořila otázka, zda je právě vydávání a distribuce tištěných dokumentů (časopisů) stále tím nejhodnějším nástrojem pro šíření informací. Proto jsou také s rozvojem elektronického publikování spojovány naděje, že tato forma může určitým způsobem pomoci řešit finanční problémy omezující ve svém důsledku dostupnost informací.

Kdo bude producentem elektronických dokumentů?

Vynořila se však i další otázka. Kdo by měl publikovat elektronické časopisy? Současní nakladatelé – komerční nakladatelství a vědecké společnosti? Zprostředkovatelé – dosavadní producenti sekundárních informací, organizace zabývající se dodáváním dokumentů a distributorské firmy zajišťující předplatné? Nebo vědeckovýzkumní pracovníci „vlastním nákladem“ a akademická (univerzitní) sféra? Vědeckovýzkumní pracovníci se domnívají, že elektronické publikování bude levné a snadné, nakladatelská sféra vychází naopak z předpokladu, že elektronické informace budou mnohem dražší, než kdy bylo publikování v tradiční podobě.

Publikování elektronických časopisů je spojováno se dvěma hlavními představami o možném vývoji. První je založena na tom, že půjde o elektronické verze tištěných periodik, druhý koncept vychází z myšlenky, že prvotní bude publikování elektronické, nezávislé na tradiční formě publikování periodik, využívající všech dalších možností spojených s rozvojem moderních informačních a komunikačních technologií, navíc bez účasti současných komerčních nakladatelství. Zatímco první koncepce sleduje i formálně dosavadní tradici, neboť předpokládá, že elektronická verze zachová vzhled tištěného papírového periodika, přičemž hlavní výhodou takového periodika bude především jeho okamžitá dostupnost na síti, druhá je vlastně jakousi vzpourou proti současným, především komerčním, nakladatelstvím a neustále rostoucím cenám jejich produktů.

Jestliže se i při přípravě časopisu využije v maximální možné míře výhoda elektronické komunikace (od přípravy textu autorem, přes recenzní proces až po závěrečnou redakční činnost), pak spolu s novými způsoby šíření i archivace bude elektronické publikování v dlouhodobé perspektivě vykazovat významné úspory oproti dosavadní papírové komunikaci. To by se – teoreticky – mohlo odrazit i v cenách periodik.

V akademické sféře, která je nejvíce postihována růstem nákladů na předplatné a následným rušením odběru periodik (a která také nejvíce potřebuje publikovat, na to je nutné nezapomenout), se s novými informačními a komunikačními technologiemi objevují celkem přirozeně myšlenky na to, že se proces zveřejňování nových poznatků elektronickou cestou může obejít bez

komerčních nakladatelství, která jsou podle mínění mnohých při své činnosti vedena hlavní myšlenkou – maximalizovat své zisky (navíc na úkor autorů). Ukazuje se však, že tento způsob není, z mnoha důvodů, nejvhodnějším řešením. Je možné jej využít jen v poměrně malé vědecké komunitě (viz preprint servery, např. **CERN Preprint Server** <http://preprints.cern.ch/>, **Los Alamos National Laboratory e-Print archive** <http://xxx.lanl.gov/> nebo **AMS Preprint Server** <http://130.44.194.100/preprints/preprints-home.html>), jež zaručuje odpovídající kvalitu zveřejněných informací i jejich snadnou dostupnost pro zúčastněné odborníky.

Neustálý nárůst počtu časopisů dostupných v elektronické podobě potvrzuje, že skutečně dochází k významné změně v procesu vědecké komunikace. Nový komunikační kanál existuje a jen budoucnost potvrdí, zda je skutečně o generální změnu. Vzhledem k tomu, že nové publikační nástroje nejsou omezeny jen na tradiční vydavatelskou sféru, nýbrž jsou využitelné prakticky kýmkoliv, kdo má přístup k Internetu, vynořují se rovněž problémy spojené s kvalitou publikovaných informací a také s archivací elektronických zdrojů. Problém archivace jistě bude vyřešen, ale přináší otázky dotýkající se dosavadních významných funkcí knihoven. S archivací je navíc spojena i potřeba trvalé dostupnosti uchovávaných informačních zdrojů zajišťovaná výpůjčními službami knihoven, včetně služeb meziknihovních.

Kdo bude zodpovídat za archivaci a dostupnost elektronických periodik?

Jak budou archivovány digitální dokumenty? Kdo je bude archivovat, jakým způsobem a jak bude zajištěna budoucí dostupnost informací v trvalé kvalitě. Budou tuto službu zajišťovat nakladatelé nebo knihovny? U papírových verzí dokumentů doposud nakladatelé spoléhají na to, že vzhledem k tomu, že jde o „veřejné statky“, plní tyto funkce knihovny. Pokud jde o elektronické dokumenty, jsou do této role v současnosti tlačeni právě nakladatelé, ačkoliv je stále jejich hlavní činností vytváření a distribuce dokumentů. Náklady na ukládání, uchovávání a přesun nevyužívaných informací je samozřejmě finančně zatěžují. Nekomerční vědecké společnosti, které slouží určité odborné komunitě, často financují ze ziskových publikačních aktivit jiné činnosti a iniciativy, proto pro ně náklady na archivaci a trvalé zpřístupňování elektronických dokumentů rovněž znamenají velkou zátěž. Při úvahách o cenách periodik je proto nutné vzít v potaz i tyto nové skutečnosti a neodsuzovat nakladatele za to, že se ceny elektronických periodik neliší od cen těch papírových. Elektronické publikování však přináší řadu nových možností, a tak jsou tradiční periodika ve svých online verzích doplňována o řadu dalších informací – jde o materiály a informace, které nemohou být součástí tištěného periodika (aktivní odkazy na citovanou literaturu, diskusní fóra, služby autorům, např. softwarové nástroje usnadňující přípravu „rukopisů“ apod.). To jsou pochopitelně také služby, které nakladatele také něco stojí.

Výhody a nevýhody elektronického publikování pro knihovny a jejich uživatele

Elektronická forma publikování je velmi výhodná pro koncové uživatele, neboť jim usnadňuje a urychluje přístup k obrovskému množství informačních zdrojů způsobem v tradiční podobě neuskutečnitelným (mj. i možnost propojení se sekundárními informačními zdroji a online katalogy knihoven nebo s citovanými dokumenty apod.), knihovnám však přináší řadu problémů, administrativních i technologických: jednání s nakladateli o způsobu zpřístupnění uživatelům a licenčních schématech, získávání a udržování autorského oprávnění apod. Elektronické časopisy vykazují řadu odlišných vlastností oproti tradičním tištěným verzím, pro práci s nimi je nutné mít potřebné technologické vybavení a také jisté znalosti. Nakladatelé vyžadují dodržování určitých pravidel při jejich využívání, aby si zajistili kontrolu autorských práv a jistotu, že k nim nebudou mít přístup neautorizovaní uživatelé. Jestliže si knihovna zaplatí přístup k elektronickým verzím periodik, znamená to také např. nutnost zodpovězení otázky, zda jde jen o dočasný nebo trvalý přístup k danému ročníku, tj. zda knihovna opravdu získá titul do svého fondu nebo zda tím získá pouze časově omezenou možnost jej využívat.

V tomto kontextu je rychlost, s jakou mohou být digitální informace přenášeny, i další výhody elektronického publikování, relativně bez významu. Má-li knihovna informace uloženy ve svém fondu a je-li tato knihovna schopna je poskytnout okamžitě, jakmile jsou uživatelem žádaný, je to mnohem výhodnější pro ni i pro její uživatele. Samozřejmě, knihovna může být rovněž součástí systému kooperujících knihoven, které sdílejí své fondy, což rozšiřuje významně rozsah informačních pramenů dostupných uživatelům v průměrném čase. S neustále rostoucími cenami dokumentů, zvláště časopisů, i s jejich rostoucím počtem, se ovšem stává pro knihovny stále obtížnějším něco podobného spolehlivě zajistit.

Na druhé straně, v digitálním prostředí, knihovna nepotřebuje žádné vlastní fondy. Potřebuje mít pouze k dispozici spolehlivé komunikační cesty, technické vybavení a povolení (licenční smlouvy) umožňující přístup k informačním zdrojům, jež její uživatelé požadují. Tato situace svým způsobem vyhovuje nakladatelům, kteří tak snadněji získávají kontrolu nad tím, jakým způsobem nakládají knihovny s jejich produkty (což u papírových dokumentů prakticky není možné). Souvisí s tím ovšem výše zmiňovaný problém. Jestliže knihovna zruší předplatné papírového časopisu, zůstanou v jejích fondech alespoň předchozí ročníky. Jestliže knihovna zruší licenční smlouvu, ztratí práva přístupu k informacím, které do té doby poskytovala svým uživatelům. Také sdílení informačních zdrojů, na něž řada knihoven v posledních letech vzhledem k seriálové krizi začala spoléhat, přestává být vzhledem k obsahu licenčních smluv na přístup k elektronickým zdrojům možným řešením situace, kdy klesající nebo stagnující rozpočty knihoven nestačí tempu růstu

cen periodik. Vznikají tím rovněž problémy s poskytováním meziknihovních výpůjčních služeb.

Licenční a cenová politika

Knihovny tedy zpravidla nevlastní elektronické zdroje, za něž platí (pro-najímají si je na předem určenou dobu). Jestliže po uplynutí této doby zruší předplatné, předchozí finanční výdaje se stávají zbytečnými. V tom je rozdíl mezi nákupem tradičních zdrojů a elektronickými dokumenty (s výjimkou určitých typů víceméně jednorázových publikací, příp. příloh tradičních dokumentů, na CD-ROM nebo jiných nosičích). Licenční omezení způsobují, že knihovny mohou zpřístupnit elektronické zdroje jen předem vymezenému relativně úzkému okruhu uživatelů. Vyjednávání výhodných licenčních podmínek znamená vynakládání dalšího pracovního času (a tedy také něco stojí), proto i pro nakladatele je výhodné konsorciální předplatné nebo přístup k jejich elektronickým zdrojům prostřednictvím subskripčních agentur.

Většina nakladatelů v současnosti nabízí elektronické verze svých periodik na bázi ročního předplatného často jako kombinaci tištěné a elektronické verze, přičemž kombinované předplatné představuje navýšení ceny od nuly po 40%, zpravidla však o 25%. Jinak je samozřejmě možné vyjednat individuální cenové podmínky na „site licences“ pro konsorcia knihoven nebo pro jednotlivé instituce. Doposud je však stále většina předplatného vázána na současný odběr tištěné verze.

Pokud jde o licenční politiku, ta prochází v současnosti experimentálním obdobím, během něhož jsou ověřována možná schémata, viz např. projekt **PEAK – Pricing Electronic Access to Knowledge** <http://www.lib.umich.edu/libhome/peak/>. V souvislosti s elektronickými verzemi periodik se objevují nové modely financování předplatného (pay-per-view, konsorcia apod.). Jak pro knihovny, tak pro nakladatele je přitom výhodné přenechat některé administrativní činnosti zprostředkovateli – distributorské firmě. To se týká např. i možnosti využívat elektronické zdroje na základě platebního schématu „**pay-per-view**“. Jde o úhradu poplatků za vybrané články, což je výhodné i pro individuálního koncového uživatele, který si nemůže dovolit nebo pro něhož je zbytečné předplatné celého ročníku periodika. Je to samozřejmě výhodné i pro knihovny v případě méně využívaných titulů.

Konsorciální licence bývají předmětem jednání především v prostředí universitních knihoven. Finanční prostředky přidělované knihovnám managementem universit nejsou přímo úměrné nárokům uživatelů na rozsah zpřístupňovaných informací. Akademické knihovny jsou proto, ve snaze zajistit uživatelům maximální dostupnost potřebných informací, nuceny díky redukovaným rozpočtům sdílet informační zdroje. To se týká samozřejmě i sdílení přístupu k elektronickým zdrojům, nejen k elektronickým časopisům. Konsorciální úhrada a licence informačních zdrojů má svého předchůdce při

využívání klasických dokumentů i elektronických zdrojů (bázi dat) v rámci knihovnických sítí a sdružení, a tak existuje určitý základ, z něhož je možné vyjít i v jednáních o přístupu k elektronickým verzím periodik. Konsorcia však redukuje informační trh, což vede opět ke zvyšování cen nebo k tomu, že nakladatelé prodávají časopisy v tzv. balíčcích (požadovaný titul je možné objednat jen spolu s jinými tituly, méně žádanými, tituly).

Problematika licencí na digitální zdroje je v současnosti jedním z významných témat, jež zajímají pracovníky knihoven. Byla předmětem i jednoho z workshopů na letošní konferenci IFLA v Amsterdamu (**64th IFLA General Conference**, August 16 – August 21, 1998 <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla64/64intro.htm>), bude jí věnována i konference, která se bude konat v listopadu 1998 v Římě (**Electronic copyright and digital licensing: Where are the pitfalls?** <http://www.kapeli.fi/~eblida/conferences/rome/program.htm>). Zájemci o tuto problematiku získají užitečné informace na serveru **Liblicense** <http://www.library.yale.edu/~llicense/index.shtml>.

Elektronické licence a meziknihovní výpůjční služby

Zajímavé je, jakým způsobem ovlivňuje elektronické publikování možnosti knihoven v rámci poskytování meziknihovních výpůjčních služeb. Zpočátku se zdálo, že tyto služby nebude možné při práci s elektronickými zdroji používat. Nakladatelství **Elsevier Science**, které velmi významně ovlivňuje svými rozhodnutími i další nakladatelství, však nedávno oznámilo změnu své politiky v oblasti týkající se poskytování meziknihovních výpůjčních služeb z elektronických zdrojů. V současnosti tak mohou knihovny, které sjednaly s Elsevierem licenční podmínky pro přístup k elektronickým zdrojům, zhotovit tištěnou kopii článku z časopisu a poskytnout ji v rámci MVS žádající knihovně buď poštou nebo faxem. Ani v rámci nových licenčních podmínek však není možné předat požadovaný článek v elektronické podobě. Doposud bylo možné poskytnout kopii v rámci MVS jen z tištěné verze periodika, což je politika, kterou uplatňoval nejen Elsevier, nýbrž i většina ostatních nakladatelství. Změny korespondují s požadavky knihoven na uživatelsky vstřícnou politiku umožňující zachovat dosavadní MVS i v podmínkách, kdy akademické knihovny přecházejí od tradičních tištěných fondů k fondům elektronickým. Knihovny, které mají přístup k elektronickým verzím periodik nakladatelství Elsevier Science, musejí ovšem při vyřizování požadavků na MVS respektovat určitá omezení: poskytnout kopii z elektronické verze mohou pouze knihovnám akademickým, případně jiným knihovnám neziskového typu. Tímto způsobem tedy nelze poskytnout kopie komerčním subjektům nebo individuálním žadatelům. Knihovna navíc může poskytnout kopii pouze knihovně ze stejného státu, kopie nesmějí být „exportovány“ bez zvláštní dohody o dalších poplatcích. Zároveň jsou knihovny povinny uchovávat údaje o transakcích v rámci MVS, tak aby mohly obě strany (tj.

i nakladatelství) vyhodnotit, jakým způsobem jsou tyto služby poskytovány. Problematika MVS se objevuje v dalších jednáních o licenčních smlouvách vedených mezi nakladateli a institucemi (viz např. **WPU/IWI covenant** <http://www.surfbureau.nl/iwicovenant.htm>).

V současnosti dává většina uživatelů přednost tisku elektronického dokumentu před jeho studiem na obrazovce. Zatím zůstává nevyřešeno, jak zjistit, zda byl dokument stažen ze serveru pro tisk nebo pro zobrazení (to souvisí i s nemožností kontrolovat dodržování smluvních ustanovení týkajících se meziknihovnických výpůjčních služeb). Nakladatelé si v této souvislosti slibují hodně od systému **DOI – Digital Object Identifier** <http://www.doi.org/>, jenž umožní získat detailnější statistické údaje o tom, jak je nakládáno s jejich produkty.

Další vývoj v oblasti elektronického publikování

Hlavní směry vývoje v nejbližší budoucnosti, jež lze vysledovat z dosavadních výsledků v oblasti vydávání a zpřístupňování elektronických periodik:

- elektronické časopisy budou převážně zpřístupňovány online v prostředí služby WWW na serverech nakladatelů,
- významnou roli v zajištění přístupu k těmto zdrojům však zřejmě budou hrát zprostředkovatelské firmy, což mj. ovlivňují i předplatitelé periodik – naprostou většinu předplatitelů totiž tvoří institucionální předplatné vysokoškolských a vědeckých knihoven, jež si přístup k tradičním časopisům zajišťují prostřednictvím služeb velkých mezinárodních distributorských firem,
- ekonomické modely jsou zatím nejisté, ale dá se předpokládat, že elektronická periodika nebudou významně levnější než jejich papírová forma, je preferován přístup formou „site licence“,
- jako producenti budou převládat dosavadní nakladatelé, universitní elektronické časopisy nepředstavují v dlouhodobější perspektivě životaschopnou konkurenci, stejně jako nově vznikající pouze elektronické časopisy, jež jsou většinou volně dostupné nebo směřované jen na velmi úzkou skupinu uživatelů, důvodů pro to je řada, ale jedním z nejdůležitějších je schopnost komerčních nakladatelů zajišťovat řízení kvality (i pro autory je výhodné publikovat v časopise uznávané kvality a autority v daném oboru),
- pokud jde o dodržování autorských práv, bude převažovat technologické řešení jejich ochrany,
- zatím není jisté, kdo bude hrát hlavní roli v oblasti archivace elektronických periodik,
- elektronické časopisy jako primární zdroj nahradí papírové verze, především v oblasti komunikace vědeckých informací, přesto se dá zatím předpokládat, že bude existovat i v budoucnu určitý – menší – trh pro papírová

periodika, v současnosti však není jasné, jak dlouho bude pokračovat dosavadní praxe vydávání periodik v obou verzích.

Z dosavadního vývoje vyplývá, že nakladatelé byli spíše dotlačeni řadou faktorů k tomu, aby publikovali elektronicky. Sami dávají přednost tištěné formě vzhledem k tomu, že pro ně elektronické publikování zatím nepřináší výhody, rozhodně ne, pokud jde o náklady na jejich činnost. V současnosti je k dispozici asi 3.000 titulů periodik v elektronické podobě. Navzdory tomu, že ani uživatelé zatím nespatřují mnoho výhod v elektronickém přístupu k informacím, protože setrvávají často v zajetí svých stereotypních návyků, je nárůst elektronických titulů tak významný, že to i pro menší nakladatele znamená nutnost poskytovat elektronický přístup ke svým časopisům. Další vývoj bude ovlivněn rychlostí technologických změn a s nimi spojenými očekáváními uživatelů, jež vyplynou až ze zkušeností s využíváním elektronických zdrojů ve větším měřítku, než je tomu dosud.

Vlivy elektronického publikování na činnost knihoven

Základní problémy spojené s přechodem na zpřístupňování elektronických zdrojů se projevují především v následujících oblastech:

- zajištění trvalého přístupu a uchovávání zdrojů,
- licenční politika,
- otázky spojené s autorskými právy k elektronickým informacím,
- spolupráce knihoven a sdílení zdrojů formou konsorcií,
- poskytování meziknihovních výpůjčních služeb,
- integrace elektronických informačních zdrojů do elektronických služeb knihoven (viz např. Stanford University Libraries' **HighWire Press** <http://www.highwire.org/> jako jedna z možných cest),
- zajištění finančních zdrojů nejen na přístup k periodikům, ale také na pravidelnou aktualizaci technického vybavení.

Závěr

Problematika vydávání i zpřístupňování elektronických periodik je velmi širokým tématem, které pochopitelně nelze vyčerpat v jednom článku. Zájemci, kteří se chtějí seznámit s různými názory na toto téma, mají možnost využít literaturu uvedenou v závěru příspěvku. Výběr nabízí pohled nakladatelů, knihovníků i zprostředkovatelů informací. Následující informace jsou pak stručným přehledem umožňujícím letmé seznámení s danou problematikou prostřednictvím konkrétních produktů a služeb některých vybraných (významných) nakladatelství, distribučních firem a specializovaných služeb. Zdá se, že pro knihovny, s výjimkou možných jednání o konsorciálních licencích s nakladateli, je výhodné využít služeb některé ze subskripčních agentur (stejně jako je tomu u tradičních dokumentů). Výhodou jejich nabídky je

kromě jiného jednoduchá správa přístupových práv, oproti individuálním licencím u nakladatelů, neboť poskytují jediný přístupový bod k časopisům mnoha nakladatelství.

Nakladatelé a jejich způsoby zpřístupňování elektronických verzí periodik

Academic Press – služba **IDEAL** (**I**nternational **D**igital **E**lectronic **A**ccess **L**ibrary) <http://www.europe.idealibrary.com/> zahrnuje 175 titulů periodik vydávaných nakladatelstvím. Abstrakty a obsahy jsou prezentovány ve formátu HTML, plné texty článků ve formátu PDF. Nakladatelství se soustřeďuje na zpřístupňování svých elektronických časopisů formou licencí pro konsorcia knihoven, protože tento způsob minimalizuje počet obchodních vztahů a přináší maximum výhod pro koncové uživatele. Zkušenosti s tímto přístupem k licenční politice podle tvrzení nakladatelství zvyšuje počet čtenářů časopisů AP.

ACM (Association for Computing Machinery) Digital Library

<http://www.acm.org/dl/> je zdrojem bibliografických informací (obsahy časopisů od r. 1985, obsahy sborníků z konferencí od r. 1985 do r. 1996), citací, abstraktů (jen u vybraných článků) a plných textů článků (cca 9.000, od r. 1991 do současnosti). Přístup k plným textům ve formátu PDF je možný pouze na základě předplatného, buď k celému obsahu digitální knihovny nebo jen k předplaceným titulům periodik. Volný přístup k obsahům a abstraktům (a některým dalším službám) je umožněn všem uživatelům. Neautorizovaným uživatelům je nabízena také možnost objednání jednotlivých článků prostřednictvím služby „document delivery“ (University of Washington Libraries Resource Sharing Service). Institucionální předplatné na přístup ke kompletní DL se liší podle typu organizace a zahrnuje jak tištěnou, tak elektronickou verzi (včetně online archivu od r. 1991), pro neziskové organizace činí 2.975 \$.

Blackwell Science Online Journals

<http://www.blacksci.co.uk/online/> – k dispozici je zdarma prohledávání všech časopisů a prohlížení abstraktů, přístup k plným textům mají pouze předplatitelé, přičemž online verze je k dispozici za 90% ceny papírového periodika, kombinované předplatné pak za 130% obou. Cenová politika je stejná pro individuální i institucionální předplatitele. Přístup k online verzím periodik i k volně dostupným časopiseckým informacím je v současnosti prostřednictvím služby JournalsOnline.

Cambridge University Press Journals Online

<http://www.journals.cup.org/> – obsahy časopisů s abstrakty článků a jejich prohledávání je k dispozici zdarma všem uživatelům (na základě registrace), k plným textům ve formátu PDF mají od května 1998 přístup pouze autorizovaní uživatelé, kterými jsou předplatitelé tištěných verzí. Uživatelé mohou prohledávat a zobrazovat články a zhotovit jednu tištěnou kopii článku pro osobní potřebu.

Elsevier Science nabízí komplexní služby umožňující přístup k elektronickým verzím časopiseckých titulů nakladatelství dvojím způsobem – lokální uchovávání i využívání prostřednictvím **EES** a vzdáleným přístupem na server **ScienceDirect**. Budoucí vývoj předpokládá možnost propojení obou služeb podle potřeb uživatelů.

Služba **Elsevier Electronic Subscriptions (EES)** <http://www.elsevier.com/homepage/about/ees/start.htm> poskytující přístup k elektronickým vydáním zhruba 1.100 titulů periodik nakladatelství Elsevier Science byla zavedena roce 1995. Pro službu je využíván **ScienceServer** <http://scienceserver.orionsci.com/>, což je komplexní softwarové řešení firmy ORION Scientific Systems, Inc. (USA) pro knihovny a organizace, které chtějí svým uživatelům zpřístupnit elektronické časopisy. Umožňuje správu, údržbu, archivaci a zpřístupnění obrovského množství titulů periodik zároveň, nabízí širokou škálu nástrojů pro vyhledávání a prohlížení s využitím běžného prohlížeče Webu a integraci elektronických zdrojů do poskytovaných elektronických služeb instituce v prostředí WWW. 22. července 1998 ohlásily obě firmy vytvoření společného podniku, **ScienceServer, LLC**. Informace o tom, co je součástí souborů získaných prostřednictvím EES a jaké jsou možnosti jejich využívání, lze najít v dokumentu **Deliverables** <http://www.elsevier.com/homepage/about/ees/deliverables.htm>.

ScienceDirect

<http://www.sciencedirect.com/> poskytuje od roku 1997 možnost přístupu k více než 890 elektronickým titulům nakladatelství prostřednictvím Internetu. Obě služby nabízejí elektronické předplatné jako doplněk tradičního tištěného předplatného. Neautorizovaní uživatelé mají přístup k rozsáhlým časopiseckým informacím (obsahům) prostřednictvím serveru nakladatelství <http://www.elsevier.nl/>, někdy kupodivu až po plné texty zdarma (viz namátkou např. **ECONbase** <http://www.elsevier.nl/homepage/sae/econbase/menu.sht> nebo časopis **Tectonophysics** http://www.elsevier.nl/cgi-bin/cas/tree/store/tecto/cas_free/brow_se/browse.cgi). **Elsevier Science je jednoznačně se svou nabídkou technologií i informací pro „digitální knihovnu budoucnosti“ nejdále ze všech nakladatelství.**

IEEE Computer Society Digital Library (DL)

<http://computer.org/epub/> obsahuje všechna čísla 18 titulů periodik od roku 1995 do současnosti, plné texty jsou k dispozici v prostředí služby WWW všem členům společnosti, kteří mají online nebo kombinované předplatné a platné uživatelské oprávnění (obsahy a abstrakty jsou k dispozici zdarma). Pro rok 1999 nabízí IEEE Computer Society předplatné pro knihovny za 7.995\$ (CSLSP-e – Computer Society full digital library subscription plan), kombinované předplatné pro knihovny je k dispozici za 11.595\$.

MCB University Press

<http://www.mcb.co.uk/> vydává v současnosti více než 100 titulů periodik a využívá jak tištěné, tak elektronické verze. Jde o jedno z prvních nakladatelství, které zahrnuje do své publikační činnosti CD-ROM, elektronické konference a diskusní fóra. Přístup k elektronickým verzím svých periodik online nabízí prostřednictvím **Emerald Intelligence & Fulltext electronic library** <http://www.emerald-library.com/EMR/>, je však možné časopisy získat i na CD-ROM a provozovat je ve vlastní síti. Neautorizovaní uživatelé mají přístup jen k obsahům periodik s různou hloubkou retrospektivy (zpravidla pokrývající 90. léta, někdy i rok 1989). Plnotextové verze zpřístupňují ročníky periodik vydávané od roku 1994 do současnosti (zhruba 20.000 článků). Přístup je možný prostřednictvím **portfolia časopisů** <http://www.mcb.co.uk/portfolio.htm> zařazených do služby **Emerald** <http://www.mcb.co.uk/emrld/nethome.htm>.

The Royal Society of Chemistry Electronic Journals

<http://www.rsc.org/is/journals/current/ejs.htm> – přístup k elektronickým verzím všech periodik je v roce 1998 poskytován bez dalšího poplatku pro instituce, které mají předplatné na tištěné verze. Pravidla pro využívání elektronických periodik umožňují uživatelům přístup k dokumentům i jejich kopírování a uchování v elektronické podobě pro vlastní potřebu, totéž je de facto povoleno i uživatelům, kteří platí pouze za vybrané články, časopisy jsou dostupné buď přímo na serveru RSC nebo prostřednictvím služeb těchto distributorů: Blackwell's Electronic Journal Navigator, CatchWord, CAS – ChemPort, Dawsons – Information Quest, Ebsco Online, OCLC – Electronic Collections Online a SwetsNet. Přístup na server RSC je řízen prostřednictvím přístupových práv, jež obdrží každý předplatitel tištěné verze.

Springer Verlag

<http://link.springer.de/> umožňuje přístup k elektronickým verzím svých periodik službou LINK (jde o více než 260 titulů časopisů vydávaných **Springer Group of Companies**). Volně dostupné jsou informace o časopisech, obsahy a abstrakty článků, plné texty (převážně ve formátu PDF, případně ve formátech Postscript, TeX a HTML v závislosti na obsahu článků) a doplňující informace jsou pouze pro předplatitele tištěných verzí. Nakladatelství spolupracuje s distributory (L@SER, SwetsNet), neautorizovaní uživatelé mohou využít služeb typu **Document Delivery Services** <http://link.springer.de/helpdesk/docdel.htm>, u nichž lze objednat kopie jednotlivých vybraných článků.

Taylor & Francis Journals Online

<http://www.tandf.co.uk/E-pub/CWONLINE.HTM> – elektronické verze periodik jsou dostupné prostřednictvím systému **RealPage**, který umožňuje nejen rychlý přístup k časopisům, ale také jejich rychlé a účinné prohledávání, články jsou doplněny aktivními odkazy umožňujícími přechod na citované nebo citující dokumenty. **RealPage** je software firmy **CatchWord Ltd.** <http://www.catchword.com/> umožňující zpřístupnění elektronických verzí časopisů jiným způsobem než je nejrozšířenější formát PDF. Na adrese <http://147.188.128.34/titlist.htm> je k dispozici seznam všech dostupných časopisů ve formátu RealPage, který v současnosti využívají pro zpřístupnění elektronických verzí svých periodik např. nakladatelství Carfax Publishing, Plenum Publishing, Royal Society of Chemistry nebo Taylor and Francis, některé tituly jsou k dispozici zpětně až od r. 1995, většinou však od roku 1997 nebo 1998.

Wiley – všem registrovaným návštěvníkům služby Wiley InterScience

<http://www.interscience.wiley.com/> jsou zatím nabízeny v rámci pilotní fáze zdarma plné texty 150 periodik od roku 1997, obsahy a abstrakty článků od roku 1996 (u dalších 250 titulů jsou k dispozici informace), je možné prohledávání (v současnosti ve stádiu vyhodnocování kvality a úprav této služby), zájemci mohou personalizovat některé nabídky.

Zprostředkovatelské firmy a jejich služby a další formy zpřístupňování elektronických periodik

Služby distributorských firem (agentur zajišťujících předplatné), případně některé specializované služby orientované na zpřístupňování elektronických verzí tištěných periodik, jsou vybudovány tak, aby institucionálním předplatitelům (především

knihovnám) usnadnily správu a jejich uživatelům přístup k elektronickým zdrojům – z jednoho místa, jedním uživatelským oprávněním, prostřednictvím jednotného rozhraní v prostředí služby WWW s možností prohledávání všech dostupných titulů periodik bez ohledu na to, že jde o tituly velkého množství různých nakladatelství. Centralizovaný přístup šetří finanční prostředky spojené s přístupem k časopisům i s jejich uchováváním.

Blackwell's Electronic Subscription Services for Libraries

http://www.blackwell.co.uk/services/library/info_services/index.html – tato komplexní služba poskytuje knihovnám možnost získání informací o časopisech, realizaci předplatného i přístup k elektronickým verzím předplacených periodik prostřednictvím služby **Blackwell's Electronic Journal Navigator (EJN)** <http://navigator.blackwell.co.uk/>, je doplněná o další produkty využitelné knihovnami při získávání, správě a údržbě elektronických zdrojů (např. bází dat na CD-ROM). Kromě služby Electronic Journal Navigator sem patří především služby Serials CONNECT, Serials Information Management a Electronic Subscription Provider (služba zajišťující předplatné bází dat na CD-ROM i online přístup). Prostřednictvím EJN mají registrovaní uživatelé jednoduchý a jednotný přístup k elektronickým verzím periodik všech nakladatelů, jejichž časopisecká produkce je tímto způsobem dostupná. Pro knihovny je výhodná zjednodušená správa přístupových práv, získávání statistických ukazatelů o využitelnosti předplacených titulů i pomoc při archivaci a při elektronickém dodávání dokumentů. Pro jejich uživatele je pak výhodné, že mají jediný přístupový bod k mnoha periodikům různých nakladatelství, s jediným uživatelským oprávněním a s jednotným rozhraním pro vyhledávání i prohlížení časopisů. Zájemci o tuto službu mohou požádat o přidělení přístupových práv a vyzkoušet si ji bezplatně po dobu dvou týdnů.

EBSCO Subscription Services

<http://www.ebsco.com/ess/Services/default.htm> připravuje službu **EBSCO OnlineTM** <http://www.ebsco.com/ess/Services/bropage1.htm>, která knihovnám umožní zjistit informace o časopiseckých titulech dostupných v elektronické podobě, získat je do svých fondů, zpřístupnit je svým uživatelům prostřednictvím jednoho bezpečného serveru a zajišťovat veškeré záležitosti spojené s předplatným i využíváním periodik (finanční záležitosti, statistické ukazatele apod.).

Information Quest (IQ)

<http://www.informationquest.com/> je služba vlastněná a provozovaná společností **Dawson Holdings, PLC** a její sesterskou firmou **Faxon Company**. Softwarově se na ní podílí firma **EOS International** <http://www.eosintl.com/> (což může být zajímavé pro české akademické knihovny, které využívají **T Series**, neboť produkt této firmy **Q Series** bude integrován se systémem IQ). IQ nabízí přístup k obsahům periodik (12.000 titulů s retrospektivou od roku 1990) s možností prohlížení nebo prohledávání, součástí je i dodávání vybraných článků a samozřejmě také přístup k plným textům periodik (zatím jsou zapojena např. tato nakladatelství: American Institute of Physics, Carfax, IChemE, Kluwer, Marcel Dekker, MCB University Press, MIT Press, Plenum, Springer, Taylor & Francis aj.)

Faxon's E-Journal Services

http://www.faxon.com/html/it_ejsvc.html umožňuje realizaci předplatného prostřednictvím služeb **Faxon Source Online** nebo **WebAcquire**. Díky **Faxon's**

Links to Licensing Resources http://www.faxon.com/html/ind_lr.html je možné se rychle seznámit s licenčními podmínkami jednotlivých nakladatelství. Informace v seznamu elektronických periodik (http://www.faxon.com/html/it_ej.html), k nimž lze prostřednictvím firmy získat přístup, lze využít pro získání představy o cenových relacích tištěných i elektronických verzí dostupných titulů.

L@SER – Lange & Springer Electronic Resources

<http://laser.lange.springer.de> – zatím nabízí přístup k elektronickým verzím periodik nakladatelství Academic Press a Springer Group of Companies (viz Springer LINK).

SwetsNet

<http://www.swetsnet.nl/> poskytuje autorizovaným uživatelům přístup k plným textům elektronických periodik, katalog všech časopisů dostupných prostřednictvím této služby, prohledávání obsahů a abstraktů, pravidelné informace o využívání předplacených titulů, přístup ke starším ročníkům periodik, jednoduchou správu přístupových práv, technickou podporu a další informace o elektronických časopisech. Knihovny mohou prostřednictvím této služby získat nejen přístup k periodikům, ale samozřejmě také realizovat vše nezbytné pro zajištění předplatného, služba může být integrována do online katalogu knihovny a propojena s informací o předplatném tištěných periodik.

Obdobné možnosti přístupu k elektronickým verzím periodik jako distributorské firmy poskytují také některé specializované služby. Patří mezi ně například:

JournalsOnline

<http://www.journalsonline.bids.ac.uk/JournalsOnline/> je pilotním projektem (**PSLI – Pilot Site Licence Initiative**) čtyř institucí podporujících vysoké školství ve Velké Británii (Higher Education Funding Councils). Jejím provozovatelem je Bath Information and Data Services (BIDS). Cílem projektu bylo vyzkoušet, zda je možné prostřednictvím „site license“ zpřístupňovat elektronické dokumenty akademické komunitě v dostatečné flexibilitě a různých formátech a zajistit zároveň určitou úsporu finančních prostředků vynakládaných na předplatné periodik jednotlivými univerzitami. Za tímto účelem byla v roce 1995 zahájena jednání se čtyřmi vybranými nakladateli (Academic Press, Blackwell Publishers, Blackwell Science a Institute of Physics Publishing) o licenčních ujednáních umožňujících realizaci záměru. Výsledkem jednání bylo mj. i to, že nakladatelé nabídli univerzitám papírové předplatné pro roky 1996 a 1997 za nižší ceny, poskytli širší rozsah povolení ke zhotovování kopií ze svých publikací a zpřístupnili elektronické verze svých periodik [blíže viz 16, 17]. (Podobná myšlenka jako u PSLI doprovázela také vznik další iniciativy – **NESLI – National Electronic Site Licensing Initiative** <http://www.nesli.ac.uk/>.) V současnosti poskytuje služba **JournalsOnline** přístup k elektronickým verzím časopisů vydávaných nakladatelstvími Academic Press, Arnold, Gordon and Breach/harwood academic, Blackwell Publishers, Blackwell Science a Portland Press. Brzy by se tato nabídka měla rozšířit i o časopiseckou produkci dalších nakladatelství (Professional Engineering Publications, BMJ Publishing Group, Oxford University Press a White Horse Press). Uživatelé mají nyní přístup k 85.000 článkům ve formátu PDF, které vyšly ve více než 500 významných vědeckých časopisech. Přístup k plným textům všech článků je ovšem umožněn jen předplatitelům na základě (institucionálního) uživatelského oprávnění. Každý zájemce však může prohledávat

online katalog JournalsOnline bezplatně jako „guest user“ a má rovněž možnost získat i plné texty jednotlivých vybraných článků na základě přiděleného konta.

OCLC FirstSearch Electronic Collections Online

<http://www.oclc.org/oclc/menu/eco.htm> umožňuje v současnosti přístup k 1.200 titulů periodik od **32 nakladatelů** (<http://www2.oclc.org/oclc/fseco/publish.htm>), včetně např. kompletní produkce nakladatelství Academic Press dostupné jinak také službou IDEAL nebo přes JournalsOnline, nabízí rovněž možnost realizace předplatného (díky spolupráci s distributorskými firmami). Výhodou je, že nakladatelé, jejichž časopisecká produkce je prostřednictvím této služby k dispozici, dali souhlas k archivaci elektronických periodik v OCLC, takže je zajištěno, že knihovna jako předplatitel této služby bude mít stálý přístup k ročníkům periodik, jež si zaplatila. Dostupnost periodik v prostředí služby WWW je 24 hodin denně 7 dní v týdnu. Uživatelé mají přístup ke všem periodikům prostřednictvím rozhraní, které podporuje prohledávání periodik i prohlížení čísel podle různých kritérií, přičemž prohledávání a prohlížení citací je k dispozici pro všechny časopisy zpřístupňované touto službou, přístup k abstraktům článků a plným textům mají uživatelé jen u těch titulů, které si jejich knihovny předplatily. Knihovnám jsou k dispozici informace o využívání elektronických periodik uživateli. Služba podporuje konsorciální přístup, včetně bezproblémového přístupu kombinovaného (tj. individuální předplatné knihovny na některé tituly plus další předplatné na jiná periodika sdílené v rámci konsorcia).

Jinou z možností zpřístupňování úplných verzí elektronických periodik jsou **produkty a služby producentů bází dat a databázových center**. Namátkou lze uvést např. **Ovid Full Text** <http://www.ovid.com/db/fulltext.htm> umožňující přístup ke zhruba 300 titulům periodik dvojím způsobem – pro lokální zpřístupnění je k dispozici v 6 samostatných kolekcích, brzy by měl být umožněn i online přístup, buď prostřednictvím předplatného na kompletní verzi nebo metodou placení „pay-as-you-go“. Jinou nabídku představuje služba **InfoTrac SearchBank** <http://international.iacnet.com/products/searchbank.html> firmy **Information Access Company**, která kromě jiného umožňuje přístup k plným textům periodik, jak na CD-ROM, tak v prostředí služby WWW.

Literatura:

1. BATES, Mary Ellen. How to implement electronic subscriptions. Online [online]. 1998, no. 5 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.onlineinc.com/onlinemag/OL1998/bates5.html>».
2. BINDER, Michael B. Information as a commodity. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.press.umich.edu/jep/03-03/binder.html>». ISSN 1080-2711.
3. CHODOROW, Stanley. The faculty, the university, and intellectual property. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
«URL:<http://www.press.umich.edu/jep/03-03/chodorow.html>». ISSN 1080-2711.
4. GRENIER, Gerry. Creating Wiley InterScience : moving from ink molecules to computer bits. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 4 [cit.

- 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.press.umich.edu/jep/03-04/grenier.html>>. ISSN 1080-2711.
5. HAYNES, David, STREATFIELD, David. A national co-ordinating body for digital archiving? Ariadne [online]. 1998, issue 15 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.ariadne.ac.uk/issue15/digital/>>. ISSN 1361-3200
 6. HAJDUKIEWICZ, Linda. Critical issues facing lis journals : a publisher's view [online]. 1998 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla64/013-118e.htm>>
 7. HUNTER, Karen. Adding value by adding links. Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.press.umich.edu/jep/03-03/hunter.html>>. ISSN 1080-2711.
 8. HUNTER, Karen. Electronic journal publishing : observations from inside. D-Lib Magazine [online]. 1998, July/August [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.dlib.org/dlib/july98/07hunter.html>>. ISSN 1082-9873
 9. JOG, Vijay. Cost and revenue structure of academic journals : paper-based versus e-journals [online]. Ottawa, June 20, 1995 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://schoolnet2.carleton.ca/english/biz/economics/vijayjog .html>>.
 10. MACKIE-MASON, Jeffrey K., RIVEROS, Juan, F. Economics and electronic access to scholarly information [online]. 19 May 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www-personal.umich.edu/~jmm/papers/peak-harvard97/>>.
 11. OKERSON, Ann. The electronic journal : what, whence, and when? The Public-Access Computer Systems Review [online]. 1991, vol. 2, no. 1 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.enssib.fr/miroir/okerson/pacs.html>>. ISSN 1048-6542.
 12. OKERSON, Ann. A librarian's view of some economic issues in electronic scientific publishing [online]. 1996 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.library.yale.edu/~okerson/unesco.html>>.
 13. PRIOR, Albert. Intermediaries and electronic information – what role for the subscription agent? [online]. 1997 [cit. 1997-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.nlc-bnc.ca/ifla/IV/ifla63/63pria.htm>>.
 14. ROHE, Terry Ann. How does electronic publishing affect the scholarly communication process? Journal of Electronic Publishing [online]. 1998, vol. 3, no. 3 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.press.umich.edu/jep/03-03/rohe.html>>. ISSN 1080-2711.
 15. SOETE, George. Licensing electronic resources : state of the evolving art. ARL: A Bimonthly Newsletter of Research Library Issues and Actions [online]. 1997, Issue 190 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://www.arl.org/newsltr/190/licensing.html>>.
 16. TKAČÍKOVÁ, Daniela. Knihovny versus nakladatelé aneb Jak zajistit přístup k elektronickým verzím periodik. Ikaros [online]. 1997, roč. 1, č. 8 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z:
 <<URL:http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1997/c08/tkacik.htm.CP1250>>.

17. UK pilot site licence initiative : report on phase I of the evaluation of the UK pilot science initiative [online]. April 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.niss.ac.uk/education/hefce/pub97/m3_97.html>>.
18. Evaluation of the UK Pilot Site Licence Initiative – Phase II [online]. May 1998 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<http://www.niss.ac.uk/education/hefce/pub98/98_22.html>>.
19. VARIAN, Hal R. Pricing electronic journals. D-Lib Magazine [online]. June 1996 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.dlib.org/dlib/june96/06varian.html>>. ISSN 1082-9873
20. WHISLER, Sandra, ROSENBLATT, Susan F. The library and the university press : two views of the costs and problems of the current system of scholarly publishing [online]. Washington : Association of Research Libraries, 1997 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: <<URL:http://www.arl.org/scomm/scat/rosenblatt.html>>.

PLACENÉ INFORMAČNÍ ZDROJE A JEJICH MÍSTO V NABÍDCE KNIHOVEN

Vladimír Karen, Albertina icome Praha s.r.o.

Možná se ptáte: Proč nám v dnešní době bude někdo vyprávět o placených informačních zdrojích, když nemáme pomalu ani na knížky? Jak bychom si je mohli vůbec dovolit? Rád bych se pokusil právě na tyto otázky odpovědět a nabídl Vám trochu neobyklé zamyšlení nad knihovnami současnosti.

Zeptáte-li se knihovníka, jaký je největší problém našich dnešních knihoven, odpoví pravděpodobně bez zaváhání, že je to nedostatek peněz. Dovolím si zde vyslovit kacířský názor: nemyslím si, že by peníze byly skutečně tím nejpodstatnějším problémem. Tím nechci říci, že by peněz v knihovnách bylo nadbytek! Situace jistě není růžová, ale beznadějná rozhodně také ne. Všichni známe řadu případů, kdy šikovní knihovníci získali různými cestami značné prostředky, zatímco jiné knihovny srovnatelné nebo větší doslova živoří. Proč je tomu tak?

Myslím, že vynikající knihovny se od ostatních liší především tím, že si uvědomily, že svou situaci mohou změnit pouze a jedině tím, že změni svůj klasický „knihovnický“ pohled na věc. Představa, že přeci nikdo z „vládců“ nemůže být tak zanedbný, aby šetřil na kultuře, již vzala za své poměrně dávno. Co se dá proti tomu dělat?

Cíl: Změna společenského vnímání knihoven

Současné společenské vnímání knihoven a potažmo jejich celková malá „viditelnost“ patří ke zcela základním problémům většiny knihoven, ačkoli asi nejmarkantnější je u knihoven veřejných. Ať se nám to líbí nebo ne, pro řadu potenciálních uživatelů, kteří by mohli mít značný užitek i z již dnes existujících služeb, zůstává knihovna místem, kde se práší na zažloutlé staré knihy a časopisy a kde si může čtenář tak nanejvýš přečíst noviny nebo půjčit detektivky! A proč tomu tak je, když taková představa již dávno neodpovídá skutečnosti? Odpovědět lze opět otázkou: co dělají sami knihovníci proto, aby tomu tak nebylo?

Vedení nejúspěšnějších knihoven se již přestávají vyhýbat oblastem jako je **marketing a public relations**. Naši kolegové na Západě již dávno přišli na to, že tyto pojmy nejsou vyhrazeny zdaleka jen obchodním firmám, ale že se jedná o principy, které stejně dobře fungují i ve prospěch „neprofitních“ organizací. Fungují dokonce lépe – protože reklamní prostor, za který sou-

kromé firmy musejí draze platit, je v řadě případů knihovnám k dispozici zadarmo nebo za zcela zanedbatelné protihodnoty.

Marketing mohou knihovny dělat jak vůči odběratelům (služeb) tak vůči dodavatelům (peněz). S medializací Internetu a s ní souvisejícím nárůstem povědomí o informatice a s osvětovou činností knihoven (k té se ještě vrátíme dále) lze očekávat větší zájem o skutečně profesionální informační služby. Jejich odběrateli nemusí být jen běžní čtenáři, ale především významnější firmy v regionu. Pro řadu z nich bude jistě zajímavější, když jim takové služby zajistí knihovníci, než aby si sami museli vychovávat a platit vlastní odborníky. Rozumný podnikatel pak rád poskytne knihovně peníze na nákup informací, které potřebuje – a knihovna je může poskytnout i ostatním. Tato myšlenka jistě stojí za úvahu.

Důležitým aspektem marketingu je schopnost zjistit, jaké služby vlastně odběratelé-čtenáři chtějí a očekávají. Výsledkem marketingového procesu je vždy snaha o přiblížení se uživateli. Knihovníci se často scházejí a diskutují o tom, co všechno dělají pro své uživatele. V řadě případů však pracují na věcech, které považují za důležité pro čtenáře ze svého odborného hlediska – aniž by se kdy svých uživatelů skutečně zeptali. Zkušenosti ze zahraničí (viz. např. referát Barbary Buckley na Infomedia 98) ukazují, že čtenáři ve skutečnosti často považují za důležité jiné aspekty, než sami knihovníci. Knihovny jsou tak v situaci výrobního podniku, který vyrábí produkty, které jsou sice pro některé zákazníky zajímavé, ale ne zase příliš. Takové výrobky se v konkurenčním prostředí (kterým je pro knihovny např. Internet) uplatňují s velkými potížemi.

Již dnes se setkáváme s lidmi, kteří jsou přesvědčeni, že to, **co nenajdou na Webu, to prostě neexistuje** – a to nás nástup skutečné „internetové generace“ teprve čeká! Jaká obrovská příležitost pro knihovníky, kteří přece vědí, jak uspořádat a zpřístupňovat informace! Kolik knihoven však zatím nevyužívá WWW ani pro zpřístupnění svého katalogu, natož jiných důležitých služeb.

Internet se bude v blízké budoucnosti stávat zcela základním způsobem existence knihovny. Valná většina služeb, které dnes knihovny poskytují, lze již dnes realizovat elektronicky, na dálku. Stále větší podíl fondů však bude existovat již přímo v elektronické podobě. Na druhou stranu nelze předpokládat, že tyto zdroje budou i v budoucnu zdarma – již dnes se za skutečně hodnotné informace a služby na Internetu začíná platit, a je jisté, že tento trend bude do budoucna pokračovat. Řada zdrojů samozřejmě zůstane bezplatných i v budoucnu, ale již dnes víme, že u těchto zdrojů je velmi obtížné ověřit jejich pravdivost, aktuálnost a spolehlivost.

Zde opět vidím velkou šanci pro knihovny, které mohou veřejnosti velmi dobře posloužit jako filtr informací z Internetu a také jako místo přístupu k placeným informačním zdrojům. V minulosti vznikly knihovny jako místa shromažďující a zpřístupňující informace – v budoucnu bude důležitost této

zpřístupňovací funkce jistě dále vzrůstat. Tak se dostáváme k velmi důležité problematice tzv. přidané hodnoty, kterou knihovny mohou poskytovat.

Služby s přidanou hodnotou

S rozšiřující se dostupností informačních zdrojů tzv. „koncovým uživatelům“ roste v některých knihovnicích strach z toho, že by se mohli stát zbytečnými, že už je ostatní nebudou potřebovat. Paradoxně se proto často brání „otevřít“ svou knihovnu, začít poskytovat na Síti zdroje, pro které dosud uživatelé museli vážit cestu do knihovny. Přitom právě takové „otevření“ knihovny znamená pro čtenáře podstatně lepší službu, za kterou knihovna může být po právu oceněna!

Vedle služeb typu OPAC, elektronických výpůjček s dodávkou separátů, WWW stránek, zpřístupňování placených informačních zdrojů ap. se nabízí celá řada dalších možností, jak realizovat přidanou hodnotu:

- **vyhledávání a zpřístupňování „volných“ zdrojů** z Internetu, například zaměřených na určitou zájmovou oblast důležitou pro daný region
- **vypracovávání precizních rešeršních strategií** (informační specialista je, na rozdíl od „obyčejných“ uživatelů, v této oblasti vyškolen a proto má předpoklad dosáhnout podstatně lepších výsledků). Zde bych opět zmínil technologii **ProQuest SiteBuilder**, která například umožňuje uživateli využívat „dynamické“ rešeršní strategie na nejaktuálnější témata předpřipravené knihovnou – t.j. takové, kdy výsledky rešerše jsou v každém okamžiku nejaktuálnější, jak je vůbec možné (na rozdíl od „statických“ výsledků rešerši rozesílaných z knihovny na objednávku).
- **zpracovávání rešerši** ze zdrojů, které nelze z finančních důvodů široce zpřístupnit čtenářům (typicky rešerše z průběžně účtovaných online služeb, např. **Dialog** nebo **DataStar**)

Samozřejmým předpokladem poskytování služeb s vysokou přidanou hodnotou je vysoká úroveň kvalifikace pro jejich vytváření a poskytování. Bohužel dnes již nestačí vynikající znalosti v oblastech tradičních knihovnických disciplín (např. katalogizace), je třeba, aby knihovníci zdokonalili a rozšířili své rešeršní a analytické schopnosti a znalosti.

Informační výchova

Nezbytnou součástí strategie knihoven pro 21. století je osvěta a informační výchova. Dnešní přední manažeři a odborníci v našich zemích vyrůstali v době, kdy získávání znalostí o přístupu a zpracování informací bylo nejen komplikované, ale v řadě případů vyloženě nežádoucí. Proto také naše školství dodnes jen obtížně nalézá způsoby, jak překonat tuto „mezery“ v naší kultuře a vzdělanosti – ostatně vliv této mezery se projevuje m.j. právě oním „zaprášeným“ pohledem na knihovny.

Proto se domnívám, že je (téměř sebezáchovným) úkolem knihoven podílet se na rekvalifikaci veřejnosti směrem ke zvýšení jejího „informačního povědomí“. Aby knihovny mohly být úspěšné, potřebují si samy pěstovat

vzdělané a informované odborníky. Toho jsme si v naší firmě dostatečně vědomi a snažíme se proto již několik let přispět prostřednictvím organizování odborných akcí, jako např. INFOMEDIA, a vydáváním Novinek/Webovinek a Informací na dlani.

Společná budoucnost pro knihovny i AiP

Budoucnost pro naši společnost vidím právě v nových rovinách naší spolupráce s knihovnami. Stále se snažíme rozšiřovat rozsah našich služeb a nabídku produktů pro knihovny. Již dnes nabízíme řadu produktů, které lze okamžitě začít využívat ke zlepšení knihovnických služeb a tím i ke zlepšení postavení knihoven ve společnosti. Chceme také být knihovnám pomocníkem v jejich snahách o nalezení alternativních zdrojů financování.

Obr. 1. – ukázka použití produktu ProQuest SiteBuilder pro obohacení www stránek fiktivní univerzitní knihovny. Rešerše proběhne online na serveru služby ProQuest Direct.

Vedle široké nabídky informačních zdrojů bych rád zmínil několik technických pomůcek, které lze s výhodou využít pro rozšíření nabídky elektronických služeb:

- **Virtuální Albertina** je naše iniciativa směrem k vývoji softwarových prostředků pro zpracování a zpřístupňování informací prostředky Internetu a intranetu. Patří sem i projekt **INVIK*Net** určený pro elektronické poskytování kopií tradičních dokumentů v prostředí WWW.

- **Ultra*Net 3.x** – u nás již poměrně rozšířená profesionální technologie pro intranetový přístup k libovolným titulům na CD-ROM – je poměrně nákladná, ale zato univerzální, t.j. pracuje s tituly různých vydavatelů. Verze Ultra*Net Light je určena pro menší uživatele a je k dispozici za zvýhodněnou cenu.
- **Dialog@Site** – software pro práci s databázemi Dialog OnDisc v prostředí intranetu (zdarma v rámci předplatného databáze)
- **ProQuest SiteBuilder** – technologie umožňující vytváření „virtuální knihovny“ s využitím online přístupu k abstraktovým a plnotextovým zdrojům poskytovaných firmou UMI prostřednictvím služby ProQuest Direct (zdarma s předplatným)
- **SilverPlatter ERL** (Electronic Reference Library) verze 4 – umožňuje m.j. propojení bibliografických databází s plnými texty – tzv. e-časopisy (SilverLinker) a automatizované napojení na webový OPAC, takže u bibliografických záznamů se zobrazuje příznak, že daný titul je k dispozici ve fondech knihovny nebo online (software je zdarma v rámci předplatného)

Závěr

Závěrem vyslovím další kacířský názor: jsem přesvědčen, že pokud se knihovně podaří začít se věnovat vedle řešení svých vnitřních problémů také tomu, jak co nejvíce zlepšit svou společenskou pozici, peníze se už najdou.

Domnívám se, že existuje mnoho dobrých způsobů, jak rehabilitovat slovo „knihovna“ a začít poskytovat uživatelům/čtenářům zcela novou kvalitu služeb. Nelze však čekat, až bude příznivější doba, až bude více peněz, až . . . – knihovníci by měli začít ihned, a to především s prací na sobě samých. Bude to však vyžadovat změnit postoje, mít ochotu rekvalifikovat se pro poskytování služeb nové generace a změnit způsob nazírání na tradiční smysl existence knihoven. Vedle dosud běžné sebereflexe je třeba začít průběžně monitorovat skutečná přání a potřeby uživatelů a zavést profesionální marketing knihovnických služeb. Tímto způsobem lze nejen překonat stávající skepsi a obavy z budoucnosti knihoven, ale především zajistit do budoucna zvýšení počtu spokojených uživatelů tradičních služeb i služeb nové generace. Tak dojde nepochybně ke zlepšení vnímání knihoven veřejností, a tím v důsledku i ke zlepšení společenského a finančního ohodnocení samotných knihoven a knihovníků.

Elektronická média, Internet a intranet považuji v této souvislosti za nezměrnou příležitost pro uplatnění tvořivosti a invence našich knihovníků. Jsem velmi rád, že se v našich společnostech můžeme na tomto „generačním skoku“ podílet a být tak nápomocni knihovně na jejich cestě do 21. století.

Albertina icome Praha s.r.o. (AiP)

je česká soukromá společnost zaměřená na profesionální informační zdroje v elektronické formě a jejich využití v praxi. Na Slovensku zajišťuje stejné služby Albertina icome Bratislava s.r.o. (AiB).

AiP/AiB nabízejí na českém trhu přes 1000 elektronických titulů předních světových vydavatelství jako jsou SilverPlatter Information, UMI, Information Access Company, a je m.j. zástupcem největší světové společnosti poskytující online služby – firmy The Dialog Corporation.

Elektronické vydavatelství AiP/AiB spolupracuje s předními českými organizacemi na vydávání tuzemských titulů na CD-ROM - např. České národní bibliografie, Slovenská národná bibliografia, BiblioMedica, Ochranné známky ČR a další. Vyhledávací software WiniFreT z produkce AiP/AiB využívají pro vydávání titulů i další organizace – např. Edit (katalog Edit na CD-ROM), Adore (RF Data – Registr firem na CD-ROM).

Protože k informačním zdrojům patří neodmyslitelně i technologie usnadňující jejich využití v sítích, nabízí AiP/AiB vysoce výkonné CD-ROM servery Ultra*Nett, technologie pro provoz informačních zdrojů v intranetu (např. Dialog@Site a SilverPlatter ERL) a nově také technologie pro dodávání kopií originálních dokumentů po Internetu – Invik*Net.

Významnou část práce AiP představuje také její podíl na projektu digitalizace vzácných rukopisů a starých tisků v Národní knihovně ČR, známý pod názvem Paměť světa.

AiP/AiB se snaží přispívat informovanosti o elektronických informačních zdrojích účastí na předních odborných akcích v ČR i SR, pořádáním seminářů a školení a v neposlední řadě také konference s mezinárodní účastí INFOMEDIA.

Podrobné informace o činnosti a produktech v nabídce AiP/AiB jsou k dispozici v tištěné podobě na níže uvedených adresách nebo je naleznete na domovské stránce AiP/AiB na URL <http://www.aip.cz>.

Albertina icome Praha s.r.o.
Revoluční 13, 110 00 Praha 1
tel. (02) 2480 3303,
fax (02) 2480 3296
e-mail: aip@aip.cz

Albertina icome Bratislava s.r.o.
Michalská 1, 811 03 Bratislava
tel./fax: (07) 5333 613
e-mail: bratislava@aip.cz

TVORBA PROFILU KNIHOVNÍHO FONDU VE STÁTNI TECHNICKÉ KNIHOVNĚ

Jindra Andrašová, Státní technická knihovna v Praze

STK a její fond

Státní technická knihovna je v současné době přímo řízenou organizací ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, do budoucna se však uvažuje o její transformaci na ústřední knihovnu vysokých škol technických. Toto poslání má kodifikováno ve statutu od r.1991, zároveň však poskytuje knihovnické a informační služby také pro vědu, výzkum i odborné veřejnosti. Pro tento účel vytváří fond domácí a zahraniční literatury z oblasti techniky a aplikovaných přírodních věd, případně i věd společenských s technikou souvisejících.

Ve vztahu ke knihovnám vysokých škol má STK doposud autonomní postavení a tedy ani spolupráce probíhající v oblasti tvorby fondu není právně definována. Základní fond je budován jako fond národní technické knihovny s přihlédnutím k povinnostem ústřední technické knihovny resortu MŠMT. Současná spolupráce s vysokoškolskými knihovnami, zejména s ČVUT a VŠCHT spočívá především v konzultacích k aktualizaci profilu knihovního fondu a v rámcové koordinaci, která občas přechází v koordinaci doplňování vybraných titulů.

Tematický profil je rámcově určen statutem knihovny a budoucí transformace STK bude mít tudíž za následek patrně těsnější vazby s vysokoškolskými knihovnami a v souvislosti s tím i novou úpravu profilu, která bude více vycházet ze studijních plánů jednotlivých fakult.

Profil knihovního fondu

Profil knihovního fondu je obecně definován jako soubor kritérií pro výběr literatury do fondu. Tato kritéria jsou navzájem provázána a případně se podmiňují. Čím více kritérií je v profilu použito, tím přesnější je vymezení akviziční politiky knihovny. Profil knihovního fondu vychází ze statutu a postavení knihovny, tj. z úkolů uložených zřizovatelem a z vazeb na informační okolí.

Profil knihovního fondu slouží jako:

- pracovní pomůcka pro akviziční pracovníky při získávání literatury nákupem dary nebo výměnou nebo i při rozhodování o náhradách za ztráty

- pracovní pomůcka při vyřazování neprofilové nebo zastaralé literatury
- informativní materiál pro zřizovatele knihovny, který knihovnu financuje, pro uživatele knihovny a další odbornou veřejnost
- podklad pro referenční služby a pro koordinaci činnosti knihovny se spolupracujícími organizacemi.

Profil knihovního fondu může být zpracován v různé formě, obvykle ve formě přehledných tabulek, ale může být i popisem nebo seznamem uspořádaným podle sledovaných oborů i dalších hledisek. **Základem profilu je obvykle tematika shromažďované literatury** uspořádaná podle oborů a jejich priorit. V závislosti na oborech se pak uvádí

- druhy získávaných informačních pramenů a nosičů
- úplnost a rozsah jejich doplňování v závislosti na prioritách
- jazykové a geografické oblasti, z nichž se informační prameny shromažďují
- instituce a vydavatelé, od nichž se přednostně informační prameny získávají
- časové hledisko zastarávání jednotlivých oborů (pro účely doplňování starší literatury a pro vyřazování).

Profil je zpracováván obvykle jako maximalistický plán, ačkoli jeho realizace je pak závislá na nabídce trhu a možnostech poptávky, tj. zejména rozpočtu knihovny. Omezení těchto faktorů má za následek omezení úplnosti a případně rozsahu doplňování.

Jednotlivá kritéria se v průběhu doby mění, ať již v důsledku měnící se funkce knihovny nebo vývoje ve sledovaných vědních oborech, nových druhů informačních materiálů a nosičů nebo změn uživatelských potřeb. Proto je nutné profil knihovního fondu v určitých intervalech korigovat a aktualizovat.

Vývoj STK a doplňování jejího knihovního fondu

V roce 1998 slaví STK 280 let od svého založení. Fond knihovny prošel tedy dlouhým vývojem, avšak vždy byl tematicky zaměřen na odbornou technickou literaturu. Historická část fondu do roku 1913 tvoří speciální sbírku, která je samostatně zpracovávána a uchovávána. V knihovně existují i další specializované fondy, např. firemní literatury a po převzetí agendy dizertačních prací od Národní knihovny bude vytvářen fond dizertačních a habilitačních prací, a to bez ohledu na profil knihovny.

Základní knihovní fond, pro nějž je profil zpracováván, je vytvářen z knih, seriálů, časopisů a českých norem ČSN z oblasti techniky a aplikovaných přírodních věd od r. 1913. Organizační změny, jimiž knihovna v průběhu let procházela, se projeví v přednostním doplňování některých tematických oblastí nebo druhů literatury. V současné době je do základního fondu doplňována literatura i z dalších oborů s technikou souvisejících a výběrově

i literatura společenskovední, zejména ekonomická a do příruček jazykovědná. Informační prameny jsou získávány v širokém spektru současně dostupných nosičů informací, přičemž v poslední době z netištěných verzí převažují disky 3,5 a CD-ROMy. Při doplňování základního knihovního fondu využívá STK všech dostupných akvizičních metod, zejména nákupu, mezinárodní výměny publikací, darů a členství v národních a mezinárodních organizacích.

Do r. 1991 se doplňování základního knihovního fondu řídilo Plánem doplňování zpracovávaným na pětiletá období, který obsahoval výběr tematik, hodnocení jejich důležitosti a z toho vyplývající úplnost výběru literatury, případně i množství exemplářů. Po zpracování nové koncepce fondu STK byla vypracována v r. 1992 první verze profilu, která byla aktualizována v r.1996. Další aktualizace se předpokládá v rámci transformace knihovny na ústřední knihovnu vysokých škol technických.

Kritéria profilu knihovního fondu STK

Základem profilu knihovního fondu STK je tematika shromažďované literatury. Profil je zpracován ve formě tabulek uspořádaných podle oborů – jejich slovního vyjádření i třídníků MDT. V závislosti na oborech a jejich prioritních směrech se pak uvádí:

- druhy získávaných informačních pramenů
- úplnost a rozsah jejich doplňování
- geografické (jazykové) oblasti
- časové hledisko zastarávání jednotlivých oborů (pro účely doplňování starší literatury a vyřazování)

Tematické vymezení

Obecně je tematické vymezení dáno statutem jako oblast techniky a aplikovaných přírodních věd. Při stanovení oborů, které jsou do profilu zařazeny a jejich prioritních směrů je nutné vycházet z vývoje vědy, techniky národního hopodářství a společnosti jako celku. Ve výčtu technických oborů je zahrnuta i řada styčných nebo průřezových oblastí, např. techniky s biologickými vědami, se společenskými vědami (ekonomika výroby, management), s uměním (průmyslový design, architektura, fotografie). Pro tyto styčné obory, v nichž STK sleduje literaturu o technické stránce oboru existují v Praze větší specializované knihovny, s nimiž se STK snaží svůj profil doplňování koordinovat tak, aby nedocházelo ke zbytečným duplicitám.Některé knihovny, např. Národní lékařská knihovna nebo Ústřední potravinářská knihovna, nesledují technické oblasti svých oborů téměř vůbec a proto je podchycení tematických oblastí jako je lékařská přístrojová technika nebo potravinářské stroje a zařízení v profilu STK důležité, i když nepatří mezi prioritní.

Ze společenských věd je nejdůležitější ekonomika, která je s dalšími ekonomickými knihovnami koordinována tak, že STK shromažďuje literaturu

v užším výběru, zaměřuje se spíše na podnikovou ekonomiku a finanční řízení podniku, hospodářsko-právní předpisy a ekonomiku životního prostředí. Ostatní oblasti ekonomiky jako finance, obchod a hospodářská politika patří do okrajových oborů a doplňují se pouze příručková díla. Pro ekonomiku, která je jako tematická oblast pro doplňování fondu Státní technické knihovny poněkud sporná, byl vypracován dílčí podrobnější výčet jejich jednotlivých oborů.

Z aplikovaných přírodních věd knihovna získává literaturu z matematiky, fyziky a chemie, a to díla spíše obecného charakteru a příručková. Užší oborovou specializací knihovna doplňuje v koordinaci s příslušnými vysokoškolskými knihovnami.

Druhy informačních pramenů

Druhová struktura informačních pramenů získávaných pro STK je členěna takto:

- knihy
 - díla vědecká, odborná a populárně naučná
 - příručková díla – slovníky výkladové a jazykové, encyklopedie, adresáře, sazebníky, katalogy ap.
 - učebnice vysokoškolské, skripta, příp. učebnice středoškolské z technických oborů a přírodních věd
 - výzkumné zprávy, disertace, zprávy z konferencí
- časopisy – primární
 - referátové
- normy – ČSN

Všechny uvedené druhy informačních pramenů získává knihovna na libovolných nosičích, tištěné verze jsou však zatím v převaze. Zatímco mikromédia se téměř již přestávají vyskytovat, nastává éra elektronických dokumentů – disket, CD-ROMů a plných textů na Internetu. Získávání elektronických dokumentů, zejména časopisů, vyžaduje poněkud jinou strategii zejména s ohledem na naprosto rozdílné a rozporuplné podmínky poskytované při nákupu jednotlivými světovými vydavateli. Koncepte získávání a využívání dokumentů na elektronických nosičích a vyhledávání a zpřístupňování informačních zdrojů z Internetu se v STK zpracovává.

Úplnost a rozsah doplňování

Úplnost a rozsah doplňování se úzce váže na priority v jednotlivých oborech tematického vymezení profilu. Pro potřeby STK byla stanovena orientační 4 bodová stupnice hloubky doplňování:

1. **prioritní doplňování** – reprezentativní výběr literatury z oboru včetně časopisů a referátových periodik, větší počty exemplářů

2. **preferenční doplňování** – studijní publikace a učebnice i ve větším počtu výtisků, náročnější publikace, novinky z oboru, publikace o přesahujících tématech
3. **běžné doplňování** – základní vědecká díla i ve světových jazycích, základní časopisy
4. **okrajové doplňování** – pouze všeobecné příručky nebo úvody do problematiky, a to buď jen v češtině nebo základních světových jazycích.

Jazykové a geografické hledisko

Tato hlediska vymezují jazykové a geografické oblasti, z nichž se přednostně informační prameny doplňují do fondu. Účelem jazykového hlediska je pokud možno snížit na minimum jazykovou bariéru při zprostředkování informací a proto se při doplňování cizojazyčné literatury dává přednost světovým jazykům, o nichž se předpokládá, že je ovládá co nejvíce uživatelů – pro STK je to především angličtina, pak němčina, francouzština a ruština. Doplňování informačních pramenů v dalších evropských jazycích se předpokládá ve velmi omezeném rozsahu a v mimoevropských jazycích se nedoplňují vůbec.

Zatímco jazykové hledisko stanoví prioritu jazyků bez ohledu na oblast, z níž informační zdroj pochází, geografické hledisko souvisí více s tematikou, neboť dává přednost těm geografickým oblastem, v nichž jsou příslušné obory nejvíce rozvinuty a dá se tedy předpokládat, že informační pramen bude obsahovat nejaktuálnější informace. Z tohoto hlediska přicházejí v úvahu pro doplňování fondu STK zejména technicky a hospodářsky vyspělé státy západní Evropy a Ameriky, východní a jihovýchodní Asie, pokud jsou prameny v angličtině, významné jsou však i další státy střední a východní Evropy.

Pokud se týká České republiky, měla by STK získávat tuzemskou produkci profilové vědecké a technické literatury pokud možno v úplnosti a zároveň ve větším počtu exemplářů v závislosti na tematice.

Časové hledisko

Poslední časové hledisko je v profilu STK velmi důležité, protože označuje časovou hranici zastarávání informací v informačních pramenech jednotlivých oborů. Jelikož v technických oborech je na rozdíl od společenských věd tato hranice velmi krátká a pohybuje se od 5 do 25 let v závislosti na dynamice rozvoje příslušného oboru, doplňují se pokud možno knižní tituly vyšlé v posledních několika měsících, nejvýše půl roku. Nejrychleji se vyvíjí elektronika a všechny oblasti výpočetní techniky i chemie, jejíž poznatky zase tak rychle nezastarávají, relativně nejpomaleji se vyvíjí stavebnictví. Proto profil u jednotlivých oborů uvádí dva časové údaje:

- nejzazší časovou hranici, která je ještě únosná pro doplňování starší literatury, případně pro náhrady za ztráty

- nejbližší časovou hranici pro vyřazování zastaralé literatury.

Další hlediska při doplňování fondu

Kromě hledisek uvedených v profilu knihovního fondu je třeba při rozhodování o doplňování fondu brát v úvahu i další hlediska, např. kontinuitu fondu, nesplněné požadavky uživatelů a nebo malou četnost výpůjček. Tato hlediska pomáhají upravovat tematický profil do větších podrobností a přizpůsobovat jej aktuálním potřebám uživatelů.

KNIHOVNY A DIGITÁLNÍ VĚK

Několik poznámek o vlivu Internetu na postavení knihovníků a knihoven

Daniela Tkačiková, Ústřední knihovna Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava

Změny v oblasti šíření informací vyplývající z rozvoje Internetu a moderních informačních a komunikačních technologií ovlivňují výrazně nejen vydavatelskou sféru a přístup koncových uživatelů k dokumentům, ale mění v mnoha směrech velmi výrazně i dosavadní postavení knihoven v oblasti šíření a uchovávání informací. Je však nezbytné položit si otázku, zda jsou si skutečné závažnosti těchto změn vědomi právě ti, jichž se nejvíce dotýkají – pracovníci knihoven.

Ze známých důvodů začaly české knihovny v převážné většině pracovat aktivně s výpočetní technikou až před několika lety. Proto se většina knihovníků ve své praxi setkává teprve s první fází jejího využívání v knihovnách – v oblasti automatizace tradičních knihovnických procesů. Jen velmi pomalu se využívání informačních technologií přesouvá směrem k možnostem, jaké představuje dodávání elektronických informací přímo do počítače na pracovním stole knihovníka nebo uživatele knihovny. I v tomto případě stále převažuje využívání sekundárních informací. Buď těch, jež jsou výsledkem zpracovatelských činností v knihovně (vlastní online katalog nebo katalogy jiných knihoven), nebo bází dat (na CD-ROM nebo dostupných online v datábázových centrech nebo na serverech jejich producentů). Přitom využívání bází dat zůstává omezeno na poměrně úzkou skupinu knihovníků poskytujících rešeršní služby (nejspíše také v omezeném počtu knihoven).

Řada českých knihoven je ovšem již dnes připojena k síti Internet a jejich pracovníci tedy mají možnost využívat dostupné informační zdroje. Mají také možnost prezentovat své knihovny na Webu nebo jinak aktivně využívat moderních informačních a komunikačních technologií pro zajišťování nejrůznějších činností souvisejících s poskytováním knihovnicko-informačních služeb (akviziční činnost, meziknihovní výpůjční služby apod.).

I když Internet dávno není pro knihovníky velkou neznámou, přesto má jeho rozšíření a využívání na většinu pracovníků knihoven jen okrajový vliv. Řada z nich si neuvědomuje, že bez získání nových dovedností souvisejících s využíváním informačních technologií, zůstanou nepřipraveni na svoji novou roli. Je nezbytné zdůraznit, že změny v životě knihovníka nezůstanou

v dlouhodobě perspektivně omezeny jen na oblast knihovnicko-informačních služeb poskytovaných v akademické nebo odborné sféře, ale že se dotknou všech typů knihoven.

Těm, kdo se starají o provoz knihovnického software i technického vybavení (a jsou na tom lépe, než běžní knihovníci) chybí čas na osobní rozvoj v dalších oblastech týkajících se využívání informačních technologií. Ostatní pracovníci knihoven pak zpravidla vystačí se základními znalostmi práce s počítači, jež jim umožňují používat lokální knihovnický systém při zajišťování tradičních činností.

Není možné vyjmenovat všechno, co by měli znát knihovníci pracující v prostředí „elektronické knihovny“, ale jedno je jisté a dotýká se to všech pracovníků knihoven, že současné znalosti jsou naprosto nedostačující. Přitom je nezbytné, aby **každý knihovník** uměl tolik, aby se mohl adaptovat na elektronické prostředí. Pochopitelně část knihovníků by měla disponovat znalostmi na úrovni ještě vyšší. Je stále ještě nezbytné zbavit lidi určitých obav z informačních technologií a získat jejich důvěru pro práci s nimi. To vyžaduje základní porozumění problematice výpočetní techniky, odpovídající znalosti terminologické i pochopení toho, jakým způsobem funguje síťové informační prostředí. Není přitom nutné klást důraz na výuku práce s konkrétním programovým vybavením, nýbrž vytvořit předpoklady pro adaptaci na elektronické prostředí obecně. Bez těchto předpokladů bude vždy pro pracovníky knihoven představovat přechod na vyšší verzi software nebo jiné programové vybavení spíše „noční můru“ nežli samozřejmou součást jejich práce.

Každý vedoucí pracovník knihovny si musí být vědom potřebnosti důkladného a trvalého vzdělávání pracovníků v oblasti práce s informačními technologiemi. Je přitom nutné klást důraz na to, aby **skutečně každý pracovník knihovny** vykazoval nezbytné znalostmi související s využíváním technického a programového vybavení, jež je používáno v dané knihovně, případně v širším prostředí, jehož je knihovna součástí. To zahrnuje také ovládnání nezbytného programového vybavení pro práci se službami Internetu. Určité pracovní funkce v knihovně vyžadují vyšší úroveň znalostí a v řadě případů není možné se obejít bez kvalifikovaných specialistů z oblasti výpočetní techniky. Spolupráce s „počítačnými“ vyžaduje, aby knihovníci byli schopni s nimi komunikovat způsobem, který povede k optimálnímu využívání informačních technologií při řešení úkolů souvisejících s knihovnicko-informačními službami. Zatím se často ukazuje, že nedostatečné znalosti možností výpočetní techniky na straně knihovníků a neznalost problematiky knihovnických procesů ze strany počítačových specialistů vedou ke zbytečnému vynakládání finančních prostředků i lidských sil.

Technologické změny v knihovnách a možnosti, které přinesl Internet, nemění jen způsob, jakým knihovny poskytují své služby, ale ovlivňují i vnitřní

chod a režim práce knihoven. Je třeba rozlišovat mezi kvalifikací knihovníků. U řady rutinních činností není nezbytné, aby je vykonávali lidé, kteří jsou schopni samostatných odborných činností. Tito odborníci by se v knihovnách měli orientovat právě na nové možnosti v práci knihoven a činností, které se objevily spolu s elektronickým prostředím. Patří mezi ně příprava uživatelů pro práci s informacemi, využívání elektronických zdrojů v práci s uživateli i pro vlastní profesní rozvoj, budování a vývoj elektronických služeb v prostředí Internetu na skutečně profesionální úrovni, včetně možností které toto multimediální prostředí přináší i pro výuku uživatelů.

K tomu, aby byli knihovníci schopni plnit svoji roli informačních profesionálů pracujících v elektronickém prostředí, je nezbytná vyvážená kombinace znalostí a dovedností zahrnujících důkladné teoretické i praktické základy v oblasti organizace, vyhledávání i správy informací ve všech dostupných formátech a „digitální gramotnost“ umožňující využívat informace ze široké škály zdrojů dostupných v elektronickém síťovém prostředí. Tato digitální gramotnost spočívá ve schopnosti:

- porozumět prostředí Internetu a tomu, co jej odlišuje od jiných médií,
- účinně pracovat se všemi nejdůležitějšími typy vyhledávacích nástrojů,
- kriticky hodnotit zdroje dostupné na Internetu,
- identifikovat vhodné zdroje a systematicky přistupovat k různým typům služeb a informačních zdrojů v závislosti na konkrétních potřebách,
- vytvářet kvalitní informační služby v prostředí WWW, přičemž důležitou roli zde nehrají jen nezbytné „technické“ znalosti – vedle schopností umět rozlišit způsob prezentace dokumentu podle toho, jaký je jeho účel, jde především o zvládnutí techniky vytváření hypertextových dokumentů, znalost principů komunikace člověk-počítač, typografických zásad a určité základní znalosti práce s grafikou, nezanedbatelnou stránkou spojenou s publikováním je pak oblast autorských práv,
- plně využívat všech možností, které nabízí elektronická pošta, včetně využívání elektronických konferencí a diskusních skupin.

Velký význam nabývají v elektronickém prostředí také další obecné vlastnosti jako je např. schopnost komunikovat, umět předávat své znalosti a dovednosti jiným (kolegům knihovníkům i uživatelům knihoven), flexibilita, schopnost přizpůsobit se změnám, kritické myšlení, schopnost řešit problémy a porozumět dobře prostředí, ve kterém knihovna plní svoji funkci. Velmi důležité jsou i ty osobnostní vlastnosti, které umožňují bezkonfliktní komunikaci a dobré interpersonální vztahy, jejichž nedostatek je v elektronickém prostředí mnohem viditelnější (viz např. komunikace v elektronických konferencích a skupinách). Významná je také schopnost komunikovat a pracovat

v týmovém prostředí, neboť řada úkolů knihoven spojených s elektronickým prostředím vyžaduje spolupráci s odborníky z různých oborů.

Důležitá je rovněž znalost uživatelů knihovny a jejich potřeb a schopnost posoudit, co z těchto potřeb lze a jak uspokojit s využitím nového prostředí „virtuální elektronické knihovny“ a kdy jsou naopak vhodnější klasické zdroje. Při práci s Internetem přitom samozřejmě nejde jen o „technické znalosti“, ale mnohem důležitější jsou znalosti, které lze získat jen pravidelným využíváním jeho služeb, dnes – pokud jde o využívání informačních zdrojů, jež jsou na něm zpřístupňovány – především služby World Wide Web.

Jak jsou české knihovny na tyto změny připraveny? Odpověď není jednoduchá. Je zřejmé, že rozhodně nestačí jen to, že je knihovna vybavena několika počítači, připojena na Internet a má možnost poskytnout svým uživatelům přístup k němu ve studovně. Technologické změny – zatím patrně především v oblasti komunikace odborných informací – postupně zasáhnou nejen všechny činnosti knihoven, ale také všechny typy knihoven. Pracovníci knihoven by proto ve svém vlastním zájmu měli být na tyto změny připraveni a měli by v tomto procesu vystupovat aktivně. Je třeba vytvořit nezbytné předpoklady. Přejít k aktivnímu využívání možností, které přinesl Internet, je finančně náročný, nejen pokud jde o technologie, hardware, software, ale vyžaduje i kvalifikované pracovníky. Nezbytná je také podpora a zájem státu, umožňující řešení problémů spojených s přechodem knihoven na elektronické prostředí financováním kvalitních projektů. Stát by měl rovněž podporovat spolupráci knihoven a přípravu kvalifikovaných odborníků obdobným způsobem, jako je tomu ve vyspělých zemích.

V současném českém prostředí má jakákoliv centralizace negativní nádechy, přitom se lze inspirovat v zahraničí, kde je řada aktivit řízena centrálně. Třeba i pro vytvoření podmínek k tomu, aby se knihovny k Internetu nepřipojovaly chaoticky, jako je tomu dosud. Současná situace patrně vyhovuje poskytovatelům služeb Internetu, dále i firmám zabývajícím se prodejem technického a programového vybavení, případně dalších technických zařízení nezbytných pro provoz moderní knihovny. Obdobná situace je i v oblasti prezentací knihoven v prostředí WWW. Na přípravě prezentací se podílejí různé profesionální firmy specializované na vytváření webovských prezentací, ale výsledkem zpravidla není kvalitní elektronická služba, která by odpovídala vloženým finančním prostředkům.

Využívání elektronických informací předpokládá převzetí odpovědnosti za pravidelnou obnovu a údržbu technického i programového vybavení, včetně každodenní péče o tuto techniku (zvláště je-li k dispozici koncovým uživatelům). Nejde tedy jen o zabezpečení finančních prostředků na nákup technologií a zahájení provozu nějaké služby, nýbrž o trvalé náklady, jež lze stěží financovat z rozvojových projektů. Rutinní využívání elektronických zdrojů

a služeb vyžaduje nejen kvalifikované pracovníky, ale také skutečně kvalitní technické vybavení.

Knihovníci budou hrát významnou roli i v budoucí (digitální) informační společnosti. Je třeba přijmout fakt, že tato role se bude značně lišit od té, na kterou jsme dosud zvyklí. Budoucnost znamená především přechod k referenčním službám, k větší spolupráci s uživateli, k poskytování informací všech typů. Knihovník se stane prostředníkem, informačním specialistou, který přidává k těmto informacím určitou hodnotu – je průvodcem uživatelů ohromným množstvím informací dostupných v tištěné i elektronické podobě. S trochou nadsázky lze říct, že knihovník bude branou k budoucnosti i minulosti [1]. Je nejvyšší čas začít se na tuto roli připravovat.

Literatura:

1. ABBAS, June. The library profession and the Internet : implications and scenarios for change. Katharine Sharp Review [online] 1997, No. 5, Summer [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: [URL: <http://edfu.lis.uiuc.edu/review/5/abbas.html>]. ISSN 1083-5261
2. ENSOR, Pat. The cybrarians manual. Chicago : American Library Association, 1997. vii, 446 s. ISBN 0-8389-0693-1.
3. GILSTER, Paul. Digital literacy. New York, Wiley, 1997. xii, 276 s. ISBN 0-471-16520-4
4. PORS, Niels Ole, SCHREIBER, Trine. Librarian training in information and communication technologies : a typology of needs and deliverables. December 1996 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL: <http://www2.echo.lu/libraries/en/libtrain.html>>>.
5. SLOAN, Bernie. Service perspectives for the digital library: remote reference services [online]. Urbana-Champaign : Graduate School of Library and Information Science University of Illinois at Urbana-Champaign, 1997 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL:<http://alexia.lis.uiuc.edu/~sloan/e-ref.html>>>.
6. TENNANT, Roy. The most important management decision : hiring staff for the new millennium. Library Journal Digital [online]. Feb 15, 1998 [cit. 1998-08-27]. Dostupný z: <<URL:[http://www.bookwire.com/ljdigital/diglibs.article\\$6126](http://www.bookwire.com/ljdigital/diglibs.article$6126)>>.
7. TKACÍKOVÁ, Daniela. WWW není jen HTML aneb Co by měl také umět autor domovských stránek. Ikaros [online]. 1997, roč. 1, č. 4 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: << URL:<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1997/c04/tkacik.htm>.CP1250>>.
8. -. WWW není jen HTML aneb Co by měl také umět autor domovských stránek II. Ikaros [online]. 1998, roč. 2, č. 6 [cit. 1998-08-25]. Dostupný z: << URL:<http://ikaros.ff.cuni.cz/ikaros/1998/c06/www2.htm>.CP1250>>.

INTERNET POSTUPUJE DO VEŘEJNÝCH KNIHOVEN

Miluše Faitová – Zuzana Hájková, SVK České Budějovice

Západočeský regionální výbor Svazu knihovníků a informačních pracovníků začal v roce 1997 pořádat školení k práci s Internetem, nazvané Internet pro knihovníky veřejných knihoven. Důvodů, proč se tak rozhodl, bylo několik. Druhá polovina 90. let byla a je obdobím, kdy automatizace knihoven včetně přístupu k Internetu postoupila také do menších, to znamená okresních, městských a místních knihoven. V knihovnické obci tak vznikl naléhavý požadavek dalšího vzdělávání pracovníků. Dále bylo důležité, že v té době Ministerstvo kultury ČR připravovalo vypsání grantových programů, za jejichž pomoci bylo jednak možné získat prostředky na uspořádání školení i prostředky na připojení knihovny k Internetu (RISK). Spoluprací s plzeňskými vysokými školami se podařilo získat jednak odborné lektory a zkvalitnit technické vybavení – školení probíhalo v počítačové učebně, kde mohl každý účastník kursu pracovat na svém vlastním počítači. Zanedbatelný nebyl ani fakt, že se v západočeské organizaci SKIPu pod novým vedením sešli lidé, kteří měli chuť dělat něco nového pro sebe a pro své kolegy.

Zkušebním kamenem bylo uspořádání školení již v roce 1995, které se týkalo základů práce s počítačem. Jeho ohlas byl poměrně velký a proto jsme v roce 1996 podali žádost o grant Internet pro knihovníky veřejných knihoven, na základě které jsme získali 10.000 tisíc Kč. Další finanční příspěvek přidal regionální výbor a výsledkem bylo uspořádání tří vždy dvoudenních školení na jaře roku 1997. Na podzim jsme opakovali žádost o grant a další dvě dvoudenní školení se uskutečnila na jaře letošního roku. Celkem se tedy konalo 5 kurzů, kterých se zúčastnilo 49 osob.

Složení účastníků vypadalo následovně:

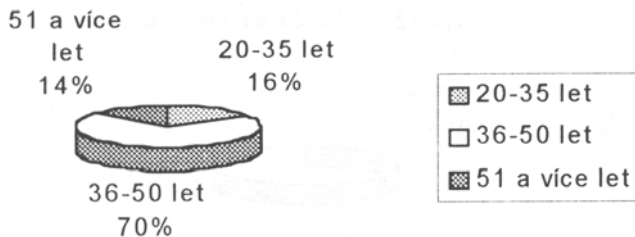
– podle věku

20–35let 8 osob

36–50 let 34 osob

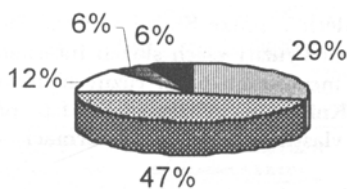
51 a více let 7 osob

Složení účastníků podle věku

– podle typu knihovny
 místní a městské 14 osob
 okresní nebo městské s regionální funkcí 23
 státní vědecké knihovny 6 osob
 vysokoškolské knihovny 3 osoby
 jiné sítě knihoven 3 osoby

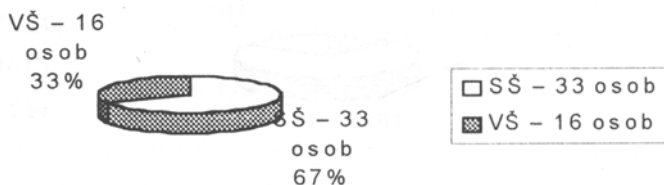
Složení podle typu knihoven

- Místní a městské – 14 osob
- ▣ Okresní nebo městské s regionální funkcí – 23 osob
- Státní vědecké knihovny – 6 osob
- Vysokoškolské knihovny – 3 osoby
- Jiné sítě knihoven – 3 osoby

– podle vzdělání
3 SŠ
16 VŠ

Složení účastníků podle vzdělání

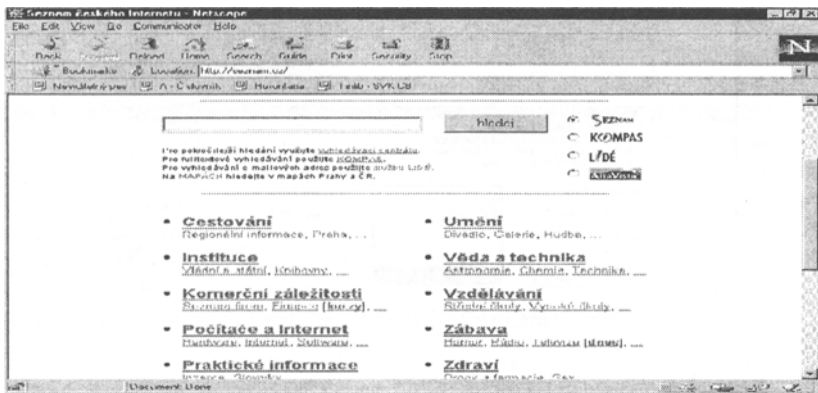
– podle členství ve SKIPu
členové SKIP 38 osob, tj. 27 procent všech individuálních členů SKIP ze západních Čech
nečlenové SKIP 11 osob

Obsahová náplň seminářů se ustálila na osvědčené podobě – první den je věnován základům Internetu, jeho základním službám (telnet, e-mail, ftp, gopher, www). Účastníci se dále naučili základní obsluhu hlavních prohlížečů www stránek – Netscape Navigator, popř. Internet Explorer a zároveň se seznámili s hlavními vyhledávacími službami, a to jak českými, tak světovými. Druhý den již mohli účastníci získané poznatky prohloubit a vyzkoušet si vyhledávání informací užitečných právě pro knihovníky, knihovny a jejich uživatele.

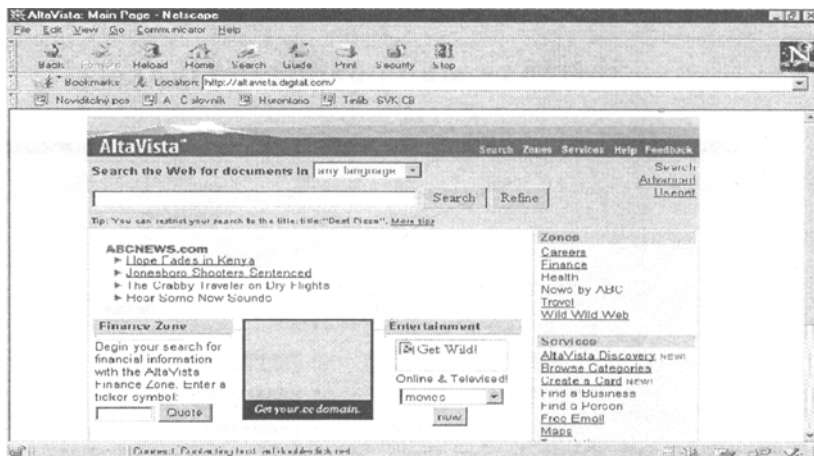
Na konkrétních příkladech z praxe Státní vědecké knihovny v Českých Budějovicích účastníci viděli využití všech služeb Internetu – mailová pošta v rámci jedné knihovny i mezi knihovnami různých úrovní a typů, ukázky z elektronické konference Knihovna, využití služby ftp (příklad přenosu dat z SVK do NK) a konečně vlastní vyhledávání informací – tedy služeb www, popř. gopheru.

Na počátku bylo nutné seznámení se základními postupy při vyhledávání informací – od jednoduchých seznamů zdrojů přes služby katalogového typu až po složité vyhledávání pomocí klíčových slov ve vyhledávacích nástrojích databázového typu. Byly ukázány i poslední vývojové trendy, které umožňují vyhledávání v několika databázích najednou.

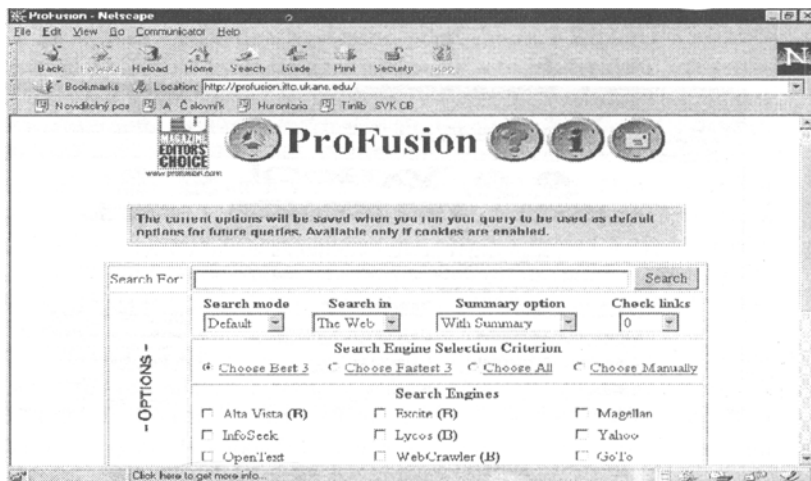
Příklad vyhledávací služby katalogového typu

Příklad vyhledávací služby databázového typu

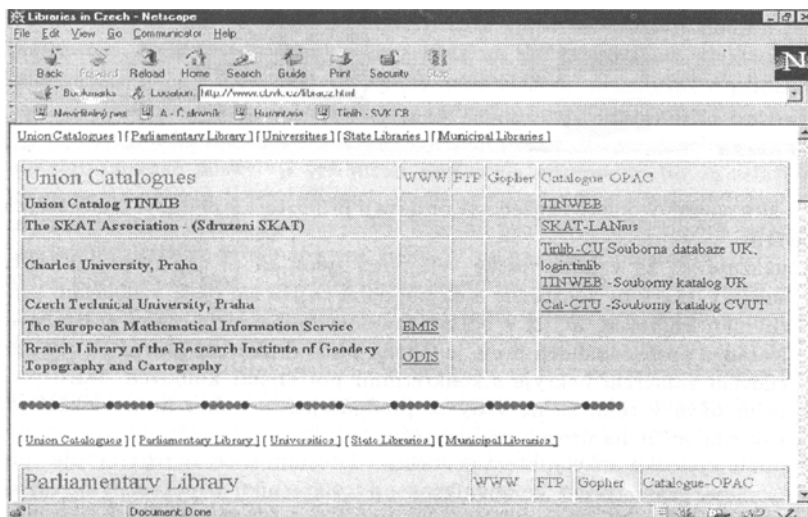

Příklad metavyhledávání

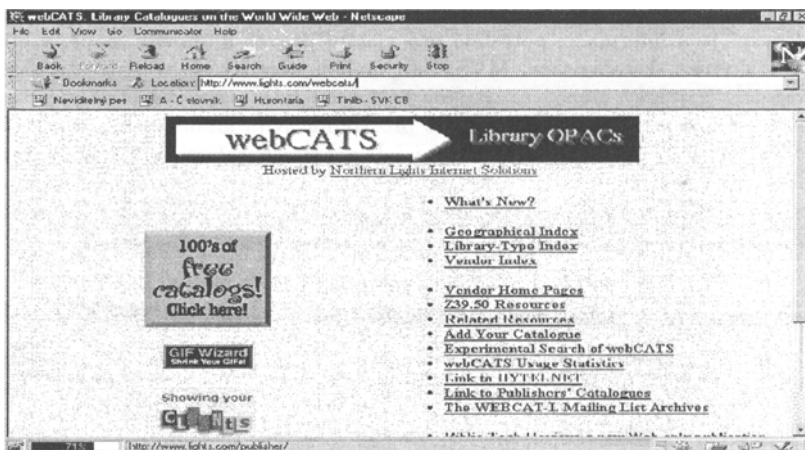
Knihovnické informace na Internetu lze obecně rozdělit do dvou úrovní. V první jsou informace, potřebné pro vlastní provoz knihovny, např. v oblasti akvizice, katalogizace, MVS. Zde mohou pomoci různé nakladatelské seznamy, katalogy knihoven. Druhou část tvoří informace potřebné pro čtenáře – ten si je vyhledává sám, nebo prostřednictvím knihovníka.

Výchozí stránkou při vyhledávání informací z katalogů našich knihoven byla jedna ze stránek SVK České Budějovice. Ta soustřeďuje obsáhlý seznam všech typů knihoven, prezentujících se v prostředí Internetu – ať se jedná o souborné katalogy, knihovny univerzitní, státní vědecké či městské.

Zároveň se účastníci kursu seznámili s domácími stránkami našich nejdůležitějších knihoven – Národní knihovny a Státní technické knihovny a službami, které poskytují prostřednictvím Internetu. Vyzkoušeli si i vyhledávání v katalogích dalších vybraných českých knihoven.

Závěrem školení jsme nezapomněli ani na světové knihovny, jedna z adres umožňuje přístup k mnoha světovým knihovnám, jejichž katalog je přístupný přes www:

Dosavadní dvouleté zkušenosti již dávají příležitost k definování některých závěrů:

- a) ukazuje se, že v knihovnické veřejnosti (alespoň té západočeské) chybí subjekt, který by soustavně a dlouhodobě zajišťoval další vzdělávání pracovníků knihoven, ať již v oblasti tradiční knihovnické nebo počítačové. Nabídka profesionálních firem je jednak příliš drahá, ale hlavně se ve svém cílovém zaměření nekryje s konkrétními potřebami knihoven. Další problém bývá v tom, že ne vždy se přednášející z těchto firem dokáží při výkladu snížit na úroveň posluchačů.
- b) podle výsledků ankety, která proběhla v letošním roce, se rozvrstvue „počítačová gramotnost“ knihovníků – od začátečníků k pokročilým, což se bude muset odrazit v další náplni kursů – ještě v tomto roce předpokládáme pořádání dvou školení k základům práce s Windows a s textovými editory. V roce 1999 bychom rádi pokračovali s Internetem a zároveň pro dosavadní absolventy připravili něco nového – pravděpodobně základy tvorby WWW stránek.
- c) potvrzuje se rychlé zastarávání informací na Internetu a zároveň neustálý vývoj nových technologií při vyhledávání. Náplň kursů se neustále měnila a vyvíjela, takže účastníci posledního kursu si odnášeli zcela jiné poznatky než účastníci kursů v roce 1996
- d) došli jsme k závěru, že vzdělání knihovníků je prospěšné. I když většina z nich se nestane „super odborníky“, získali základní znalosti, které jim umožní využívat Internet pro svoji práci, pomáhat čtenářům v základních směrech jeho užívání a zároveň definovat svoje požadavky profesionálům spolupracujícím s knihovnou.

ZÁJEM VEŘEJNOSTI O INTERNET V KNIHOVNÁCH: ROZVOJ NEBO ÚPADEK?

Libuše Pavlicová, Knihovna Bedřicha Beneše Buchlova Uherské Hradiště

Žijeme v trochu euforické fázi internetové epochy. Každý je nadšen jeho možnostmi, organizace a firmy se prezentují na Webu o sto šest, elektronická komunikace kvete. Pro knihovny nemít nebo alespoň neusilovat o připojení na Internet znamená ztratit image dynamické moderní informační instituce.

Připojením na Internet knihovny nejenom prezentují samy sebe navenek, ale zároveň také poskytují veřejnosti buď zcela zdarma, nebo za relativně levný peníz přístup k této síti sítí. Podle dosavadních zkušeností toho naši uživatelé houfně a rádi využívají. Při šikovně zvolené marketingové strategii tak knihovna může minimalizovat náklady na zavedení Internetu, nebo dokonce mírně vydělávat. Ale bude to tak napořád? Nastal už rovnovážný stav, vyrovnala se nabídka s poptávkou? Jaké trendy v zájmu o veřejně přístupné internetové terminály můžeme očekávat?

Neulpívat na aktuální realitě, ale zamyslet se nad pravděpodobnou blízkou budoucností nám může pomoci při současném rozhodování o počtu a vybavení internetových studoven, nákupu počítačů, kvalitě připojení atd.

Zřejmě jsme už překonali fázi, kdy lidé nevěděli, co to Internet je, a přišli se na něj do knihovny ze zvědavosti jenom podívat, obhlédnout, zkonkretizovat svou silně abstraktní představu. Uživatelé, kteří přicházejí nyní, obvykle už přesně vědí, co chtějí. I pokud u Internetu ještě nikdy neseděli, přicházejí s adresou napsanou na papírku, nebo s přesným přáním využít určitou službu. Vágní potřeba - jen tak se podívat - vymizela.

Jistě k tomu přispělo i široké rozšíření Internetu do středních a základních škol. Nejmladší generace je s tímto médiem obeznámena již ze školy a považuje ho za samozřejmou součást svého života. Právě zavedením Internetu do škol hrozí knihovnám paradoxně odliv částí uživatelů veřejných internetových terminálů. Je-li ve škole zdarma přístupná počítačová učebna dlouho do odpoledne, proč chodit do knihovny a platit za to, co mohu dostat zdarma ve škole. (Podle našich zkušeností ovšem studenti často raději zvolí placenou, ale rychlejší a kvalitnější linku u nás v knihovně, než aby u pomalé školní strávili své mládí.)

Střední generace, vypadá to, nemá čas na knihovny vůbec a tudíž často ani nezaregistrovala, že v knihovně je k dispozici i Internet. Firmy a organizace volí cestu vlastního připojení na Internet, neboť jim nabízí možnost vlastní obchodní prezentace. Jejich zaměstnanci se tak v případě zájmu k Internetu dostanou na pracovišti, a důvod navštívit knihovnu tak opět odpadá. Lidé z profese, pro které je Internet pracovním nástrojem nebo výraznou pomůckou, se rozhodují pro připojení z domu.

Čekat, že nejstarší generace bude okupovat veřejně přístupné internetové terminály, je poněkud iluzorní. Ač se najdou i duševně svěží senioři, pro které je Internet výzvou, rozhodně netvoří většinu našich uživatelů.

Pro koho tedy zřizovat veřejně přístupné internetové terminály? Nebudou po opadnutí prvotního zájmu zívát prázdnotou? Nebude pro knihovnu nákup tohoto počítače mrtvou investicí?

Domnívám se, že nikoliv. Je jen třeba rozeznat roli, kterou budou hrát knihovny v současné i budoucí informační společnosti.

Suše ekonomicky vzato, většinou je hodina strávená na Internetu v knihovně pořád ještě tou nejlevnější hodinou na Internetu. Poplatky za přístup k počítači jsou více méně symbolické, zdaleka nedosahují výše obvyklé v internetových kavárnách a už vůbec nedosahují výše, kterou by si naučtoval loupežnický klan provider + Telecom za připojení z domu. Tržně se chovající občan si to tedy za Internetem logicky namíří do knihovny. Často je takovým občanem čerstvý absolvent vysoké školy, který si na přístup k Internetu zvykl za studií a jeho nový zaměstnavatel zatím neprojevil dostatečné moderního ducha, aby se k Internetu připojil. Stejně tak často přicházejí zahraniční lektori různých škol, komunikující prostřednictvím e-mailu s domovem. Pro ně je dostupnost Internetu v knihovně samozřejmá.

Výši poplatků dnes v knihovnách obvykle vybíraných za Internet považují za „výchovnou“, připomínající, že informace má svoji hodnotu, nikoliv za výraz reálné komerční snahy. Podle mého názoru v knihovnách časem tyto poplatky zmizí úplně.

S postupným rozšířením Internetu u nás se totiž zvýrazní úloha knihoven jako nástroje demokratického přístupu k informacím. Knihovny zajišťují onu proklamovanou rovnost možností, která je základem demokracie. Ten, kdo na to má, ať si zařídí připojku Internetu domů. Kdo není tak šťastný, musí mít možnost veřejně přístupného terminálu. Ideálním místem pro takový terminál je skutečně knihovna. Z této úvahy logicky vyplývá, že za použití takového veřejného terminálu by se nemělo platit, stejně jako by se (snad) nemělo platit za použití veřejné knihovny. Splnění takové podmínky ovšem vyžaduje kvalitní legislativní zázemí a celkovou ustálenou situaci v oboru i ve společnosti, což je stav, který je nám stále vzdálený.

Knihovny si často vymínají ještě jednu podmínku. Typickým českým pří-

kladem je znovuotevřená Městská knihovna v Praze. Internet je zde přístupný zdarma, ovšem pouze registrovaným čtenářům této knihovny, tedy těm, kteří zaplatili roční poplatek. V pozadí této taktiky, která je ve světě naprosto běžná, vidím malou knihovnickou pověru o tom, že když někdo přijde do knihovny za Internetem a musí se stát registrovaným čtenářem, třeba ho časem zaujmou i knihy a hned máme v tenatech lapenou dušičku příštího čtenáře. Takové malé, sympatické handlování „něco za něco“.

Jak to tedy je s budoucím zájmem veřejnosti o internetové terminály v knihovnách? Máme se těšit, nebo bát?

Internet má v knihovně bez diskuse své místo. Pro prezentaci knihovny, pro knihovníky i pro uživatele. Veřejně přístupný internetový terminál je krásnou praktickou ukázkou role, kterou by knihovny měly sehrát v této společnosti, má-li snahy nazývat se demokratickou. Tuto roli pojistky svobodného přístupu k informacím by ovšem měl svou informační politikou knihovnám garantovat stát. Knihovny pak musí vzít tuto roli jako své poslání a ospravedlnění své činnosti. Musí se ale zároveň smířit s tím, že na službách tohoto druhu nelze vydělávat, tedy alespoň na jejich standardním, garantovaném rozsahu. Přinese jim to soustavný přiměřený zájem uživatelů a efektivní využití investovaných nákladů, a to nejenom v případě uživatelských počítačů připojených na Internet.

Veřejně přístupný internetový terminál v knihovně by měl být časem tak samozřejmý jako telefonní budka. A už jste viděli rušit telefonní budku, protože všichni obyvatelé ulice mají telefon doma? Co kdyby šel někdo kolem. . .

MAJÍ ČESKÉ KNIHOVNY ZDAŘILÉ DOMÁCÍ STRÁNKY?

Aleš Brožek, SVK Ústí nad Labem

Myšlenka pečlivě prohlédnout domácí stránky českých a moravských knihoven, upozornit na jejich zajímavé nápady a ohodnotit jejich úroveň mne napadla právě před rokem. Chystal jsem tehdy přednášku o odlišnostech při vyhledávání v katalozích českých knihoven na Internetu. Všiml jsem si, jak rozdílný přístup ke struktuře a obsahu domácích stránek řada knihoven zvolila, a zdálo se mi, že by pojednání o tom mohlo být dost poutavé. V té době však měly některé knihovny přístup do knihovních katalogů pouze pomocí telnetu a nepociťovaly nutnost vytvořit si domácí stránky v prostředí www. Některé menší knihovny získávaly teprve první zkušenosti s tvorbou domácích stránek a v porovnání s většími knihovnami, které domácí stránky vytvářely delší dobu, byly v nevýhodě. Navíc až koncem loňského roku dostala řada veřejných knihoven finanční prostředky na vytvoření domácích stránek z programu Rozvoje informačních sítí veřejných knihoven, takže by v rozboru chyběla.

Na zhodnocení úrovně domácích stránek českých knihoven jsem se tedy zaměřil až v srpnu 1998. Ve dnech 19. až 24. srpna jsem navštívil domácí stránky 45 českých a moravských knihoven a posoudil jejich stránky podle sedmi kritérií, jež jsem si dopředu stanovil a jež vysvětlím v dalších odstavcích. Podle toho, jak knihovny kritérium splnily, ohodnotil jsem je jedním až pěti body, přičemž pět bodů byl nejlepší výsledek.

Prvním kritériem jsem hodnotil kompletnost adresních údajů o knihovně. Název knihovny, její poštovní adresa, telefonní i faxové číslo by na některém místě domácí stránky nemělo chybět. Zatím ještě u nás nevznikly dokonalé virtuální knihovny, které by odstranily nutnost fyzické návštěvy knihovny nebo potřeby zatelefonovat či napsat do knihovny. K těmto činnostem jsou tedy adresní údaje stále nepostradatelné. Bylo proto zarážející, když takové údaje na domácí stránce chyběly (trutnovská knihovna zapoměla uvést svůj název, břevclavská svou adresu) nebo se snadno přehlédly. Naštěstí si mnohé knihovny potřebnost těchto údajů uvědomují, a tak umístily na webu dokonce i telefonní seznam či organizační strukturu s telefonními čísly a e-mailovými adresami všech zaměstnanců. Znojemská knihovna myslela i na potřeby eko-

nomických útvarů a doplnila stránku údajem o IČO a spojením na svou banku.

Pokud je knihovna v malém městě, asi adresní údaj k navštívení knihovny postačí. Žijete-li však ve větším městě nebo zavítáte-li do malého města jako cizinec, pak určitě oceníte mapku s vyznačením místa, kde je knihovna. V současné době ji najdete např. na domácí stránce Národní knihovny ČR, Státní technické knihovny v Praze nebo Národní lékařské knihovny. Nápaditá byla knihovna v Mladé Boleslavi, která knihovnu na plánu vyznačila blikajícím písmenem K. Na některých domácích stránkách byla menší a méně přehledná mapka, z níž se dal zobrazit její zvětšený výřez po kliknutí myši (OK Tábor). Českobudějovická knihovna ukazuje na své stránce letecký snímek Budějovic, umístění knihovny železnicí není vyznačeno. Strakoničtí knihovníci nakreslili plánek, který počítá s cestou do knihovny autem, a proto jej doplnili dopravními značkami. Některé knihovny naopak předpokládají, že se do jejich knihovny vypravíme veřejným dopravním prostředkem, a proto uvádějí čísla autobusů, či trolejbusů, trasy metra a název zastávky, kde se má vystoupit (SVK Liberec, NK ČR, NLK). Zlínští pro jistotu kromě plánu centra města připojili i plán okresu pro ty, kteří pojedou zdaleka. Nejvíce mapek najdete na domácí stránce pražské městské knihovny. Jsou tu totiž mapky umístění jednotlivých poboček. Snadno je však přehlédnete, objeví se totiž až po kliknutí myši na jménu pobočky.

Skoro každá knihovna na svých domácích stránkách popisuje služby, které čtenářům nabízí v jednotlivých odděleních. Některé zde umísťují text knihovního a výpůjčního řádu, pravidla užívání Internetu či ceník služeb. Ne každá však využije možností, které domácí stránka umožňuje, umístit fotografii knihovny. Ta mnohé o knihovně vypoví bez dlouhého popisování. Snad nejvíce fotografií si můžete prohlédnout na domácích stránkách pražské městské knihovny, Knihovny České akademie věd a SVK v Ústí n.L. Je však třeba počítat s tím, že zobrazování obrázků a fotografií zpomaluje načítání jednotlivých domácích stránek, a proto je výhodné řešení, které použili ústečtí knihovníci: uvést seznam fotografií s jejich velikostí v kB a nechat na uživateli, aby se sám rozhodl, kterou fotografii si nechá zobrazit na monitor.

Pro návštěvníka domácí stránky může být zajímavé dozvědět se více i o tom, jak knihovna vypadala dříve a jaké jsou její plány do budoucna. Druhé kritérium jsem proto nazval Historie, současnost a budoucnost knihovny. Na ohodnocení třemi body stačila menší knihovně fotografie a pár řádků z historie, na větší knihovny jsem byl přísnější. I tak jsem mnohým knihovnám mohl udělit bez problémů maximum pěti bodů. Liberecká a ústecká knihovna totiž uveřejnily výňatky z publikací věnovaných svým dějinám, zajímavé údaje z historie se dočteme na stránkách knihoven Kladna a Tábora (výpůjční řád z r. 1897). Na budoucnost myslí MZK Brno (fotografie plá-

nované budovy) a Liberec (fotografie z pokládání základního kamene nové budovy). Jako perličku lze uvést pohled na knihovnictví v r. 2028 napsané v r. 1927 (MěK Praha).

Třetím kritériem jsem se snažil vyjádřit přínos domácí stránky, pokud je na ni propojení do online katalogu knihovny. Co může být pro uživatele knihovny zápasícího s nedostatkem času příjemnější než se dozvědět na svém počítači doma, ve škole či zaměstnání, zda má knihovna publikaci, kterou potřebuje? Protože již loni jsem hodnotil kvalitu online katalogů (1) a protože tyto testy jsou časově velmi náročné, knihovnám jsem udělil okamžitě pět bodů, pokud měly na domácí stránce odkaz na online katalog. (Otestoval jsem si pouze katalog Městské knihovny v Praze, protože mne zaujal údaj, že katalog je ve zkušebním provozu.) Knihovny, které byly bez odkazu na online katalog, dostaly více než minimum (jeden bod), pokud se snažily absenci online katalogu odstranit aspoň vystavením seznamů nových knih, časopisů, CD či CD-ROM (Mahenova knihovna v Brně získala mé sympatie seznamem CD disků zkomprimovaným v samorozbalovacím archivu, jenž se dal snadno stáhnout na pevný disk počítače a vytisknout v T602 i Wordu, SVK v Plzni seznamem nově získaných knih s ekonomickou tematikou). U SVK v Českých Budějovicích a STK v Praze jsem ocenil, že vedle online katalogu nabízí možnost hledat i v bázi novinek.

Čtvrté kritérium odhalilo ty knihovny, které získaly finanční prostředky na zakoupení webovského serveru, jednorázově vytvořily domácí stránky a tím jejich snažení skončilo. V tomto kritériu jsem si totiž všiml, jak často jsou domácí stránky aktualizovány. Pomocí Netscape Navigatoru jsem sledoval data posledních úprav stránek. Hledal jsem především ty stránky, které byly nazvány Aktuality nebo na nichž byla uvedena otevírací doba. Ta se především v létě mění a na domácích stránkách by neměla chybět. Pokud některé knihovny připravily domácí stránky na začátku roku a uvedly v té době i plánovanou dobu o prázdninách, dostaly ode mne více bodů než knihovny, které ji neuvedly vůbec. Doufejme, že tento údaj později nezměnily a že se návštěvník knihovny neocitl o prázdninách před zavřenými dveřmi knihovny. To se mohlo stát badatelům ze zahraničí, protože domácí stránka Národní knihovny ČR v češtině sice na uzavření knihovny na konci prázdnin upozornila, anglická verze stránek však nikoliv!

Uznávám, že páté kritérium, jež jsem nazval estetičnost domácí stránky, je velice subjektivní. Přiznávám, že se mému oku více líbí střízlivě vytvořené stránky nepřehlácené barvami, obrázky a odkazy. Oceňoval jsem takové stránky, jejichž odkazy byly pojmenovány srozumitelně a na nichž se nedalo zabloudit. V tom směru má co zlepšovat Národní knihovna ČR, protože se na jejích stránkách obsahujících velké množství cenných informací můžete snadno ztratit. Autoři stránek, kteří umějí pracovat s rámečky, však nebyli

ve výhodě, protože jsem našel i velice hezké domácí stránky bez rámečků. U tohoto kritéria jsem nedal méně než tři body a domnívám se, že toto subjektivní kritérium nakonec ani příliš neovlivnilo výsledný průměrný počet bodů.

S existencí šestého kritéria zřejmě nepočítají autoři domácích stránek především menších knihoven. Pokud se totiž rozhodli vystavit své stránky v Internetu, dali možnost všem uživatelům této sítě sítí, aby jejich stránky navštívili a využívali je. Ne všichni uživatelé však umějí česky, a proto je potřeba, aby tyto stránky obsahovaly texty i ve světových jazycích. U menších knihoven jsem uděloval tři body již za přeložení názvu knihovny do angličtiny či němčiny. Knihovny v městech s bohatým cestovním ruchem však musí mít v cizím jazyce celé stránky. Za vzor mohu uvést domácí stránky Parlamentní knihovny, SVK Kladno či MZK Brno, u nichž bylo vidět, že využily rodilých mluvčí nebo si nechaly texty přeložit u překladatelských agentur. Rušivě totiž působí neprofesionální překlad a pravopisné chyby, např. výraz „opening hours“ na domácí stránce Národní knihovny ČR.

Poslední kritérium hodnotilo možnost dostat se z domácích stránek jedné knihovny na domácí stránky knihovny jiné či na domácí stránky s praktickými informacemi, jako jsou jízdní řády, telefonní seznamy, předpovědi počasí apod. Ne na každém počítači, z něhož se uživatel bude do knihovny připojovat, se totiž najde seznam záložek a adresy největších českých, případně zahraničních vyhledávačů. Nemile mne překvapilo, že některé knihovny na toto zapomínají. Přitom není nutné vytvářet nové seznamy odkazů na české knihovny (dostatečně kvalitní je např. českobudějovický) a stačí vytvořit odkaz na knihovnu, jejíž pracovníci seznam odkazů stále doplňují a aktualizují (např. pracovníci SVK Ostrava, knihoven ČVUT nebo Státní technické knihovny v Praze). Ocenil jsem vynalézavost některých autorů domácích stránek. Věřili byste, že na domácí stránce břeclavské knihovny najdete odkaz na výrobce sportovních bot a skateboardů? Šikovné je propojení domácí stránky knihovny se stránkou agentury Na vrcholu, přes níž se dostanete na nejvíce využívané, a tedy i velmi praktické, vzrušivé a zábavné domácí stránky.

Domovské stránky knihoven jsou seřazeny v následující tabulce podle průměrného počtu bodů (Tab. 1). Konečný výsledek mohl ovlivnit nízký počet bodů u některého kritéria, i když za většinu kritérií dostaly domácí stránky pět bodů. Tuto tabulku je tedy nutné brát s rezervou, spíše jen jako snahu hledat pomoci ní inspiraci při tvorbě dalších domácích stránek. Účelem totiž nebylo autory domácích stránek kritizovat, jen je upozornit na to, jak jejich stránky vnímá uživatel. Uživatel, který stránky nevytváří, avšak uvědomuje si, že jejich tvorba má leccos společného s vydáváním časopisu. Aby časopis čtenáři četli (a domácí stránky uživatelé navštěvovali), musí mít estetický vzhled a musí pravidelně přinášet to, co čtenáře zajímá.

Z tabulky vyplývá, že 24 knihovny, tedy více než polovina hodnocených, dosáhly průměrného počtu bodů 3,6 nebo více. Můžeme tedy říci, že kvalita domácích stránek většiny knihoven je na velmi dobré úrovni. Ukazuje se, že výborné domácí stránky mají větší knihovny, které si mohou dovolit mít vlastního „webmastera“.

Snadností přístupu se domácí stránka knihovny stává věcí veřejnou, propaguje knihovnu a její kvalita nepřímou vypovídá o kvalitě knihovny. Knihovně se tedy vyplatí podporovat „webeditora“ v jeho činnosti, pomáhat mu vytvořením redakční rady, pravidelně mu předávat podklady k uveřejnění, upozorňovat ho na zajímavé nápady nebo báze dat na domácích stránkách jiných knihoven.

Při návštěvě domácích stránek 45 knihoven jsem takových nápadů našel velké množství. Kromě těch, které jsem zmínil již výše, bych uvedl myšlenku využít domácí stránku také jako burzu pracovních příležitostí (STK Praha), zdroj informací o činnosti regionální sekce SKIP (SVK Ústí n.L.) nebo jako galerii s vyobrazením starých knih (Národní lékařská knihovna) či vystavit plánek knihovny (Knihovna CERGE) a grafy využívání serveru, jejichž analýza poskytuje podklady k rozhodování (SVK Č. Budějovice).

Z bází mne nejvíce zaujala Výročí roku (Mahenova knihovna), báze údajů o českých knihovnách (Prostějov), adresář knihoven Západočeského kraje (SVK Plzeň), či adresář knihovnických škol (NK ČR). Návštěvník domácích stránek jistě ocení obsahy časopisu Čtenář (SVK Kladno) a plné texty knihovnického časopisu Duha (MZK Brno), Knihovní obzor (SVK Olomouc) a U nás (SVK Hradec Králové). Princip virtuální knihovny (STK Praha) je pak cesta do 21. století.

Ano, virtuální knihovna je velice hezká myšlenka. Na její realizaci se těší především ti, kteří mají nedostatek času na návštěvu skutečné knihovny. Těm, kterým by chyběla nádherná atmosféra knihovny, možnost vstupu do studoven a k regálům, brání svazků knih do rukou a listování v nich, však domácí stránky významně pomohou již nyní. Nezapomeňme, že se z nich před cestou do stále většího počtu knihoven můžeme dozvědět, zda požadovaný dokument je ve fondu, a pokud ano, zda není půjčený. Věřím, že se brzy u nás objeví i grafický program, který umožní vytisknout plánek ukazující, v které části knihovny je dokument uložen. A pak už si jen pomoci stránek můžeme ověřit, zda je knihovna otevřena, a vydat se vnímat její atmosféru. I pro to se vyplatí věnovat takovou péči domácím stránkám.

Literatura:

(1) Brožek, A.: České a moravské knihovny na Internetu. (Pokus o malou analýzu jejich domácích stránek a online katalogů.) Automatizace knihovnických procesů. Praha 1997, s. 28-33.

Tab. 1

Bodové ohodnocení domácích stránek českých a moravských knihoven

Název knihovny	Adresní údaje	Historie a souč.	Online katalogy	Aktualnost	Estetickánost	Úroveň angličt.	Kvalita odkazů	Průměr bodů
STK Praha	5	5	5	5	5	5	5	5,0
Nár. lék. knih.	5	4	5	5	5	5	5	4,9
MěK Praha	5	5	4	5	4	5	5	4,7
SVK Liberec	5	5	5	4	4	5	5	4,7
SVK Ostrava	5	4	5	5	4	5	5	4,7
Kn. akademie věd	5	5	5	5	5	5	2	4,6
Kn. J. Mahena	5	5	3	5	4	5	5	4,6
SVK Č. Buděj.	5	5	5	5	3	4	5	4,6
SVK Kladno	5	4	5	5	4	5	4	4,6
Národní knih. ČR	5	4	5	4	4	4	5	4,4
Moravská zemská kn.	5	3	5	3	5	5	5	4,4
Parlamentní kn.	5	3	5	5	5	5	3	4,4
OK Svitavy	5	5	5	5	5	1	5	4,4
OK Prachatice	5	5	5	5	4	1	4	4,1
Knihovny ČVUT	5	1	5	3	4	5	5	4,0
OK Havl. Brod	5	5	5	5	4	1	3	4,0
OK Tábor	5	5	5	5	5	1	1	3,9
SVK Hr. Králové	5	4	5	5	4	1	3	3,9
MěK Znojmo	5	5	5	1	3	4	3	3,7

Název knihovny	Adresní údaje	Historie a souč.	Online katalogy	Aktualnost	Estetičnost	Úroveň angličt.	Kvalita odkazů	Průměr bodů
VŠE-CIKS Praha	4	3	5	5	5	1	3	3,7
MěK Ml. Boleslav	5	3	1	5	5	1	5	3,6
OK Strakonice	5	5	5	3	5	1	1	3,6
SVK Ústí n.L.	5	4	1	5	3	3	4	3,6
Všenorská knih.	5	3	3	3	5	1	5	3,6
Knihovna CERGE	5	3	3	3	4	5	1	3,4
OK Přerov	5	1	5	3	4	1	5	3,4
OK Zlín	5	3	1	5	5	1	4	3,4
SVK Plzeň	5	3	3	5	3	1	4	3,4
Knih. VŠCHT Praha	3	1	5	5	4	1	4	3,3
MěK Třebíč	4	2	5	5	3	1	3	3,3
Knih. E. Macana	5	4	5	3	3	1	1	3,1
Lék. kn. LF UK HK	4	1	5	3	4	2	3	3,1
MěK Český Těšín	5	3	5	3	4	1	1	3,1
MěK Ústí n.O.	3	1	5	5	4	1	3	3,1
OK Karviná	3	3	5	5	4	1	1	3,1
OK Prostějov	3	1	5	3	4	1	5	3,1
SVK Olomouc	5	2	3	3	3	3	2	3,0
MěK Chrudim	2	1	5	1	4	1	4	2,6
MěK Trutnov	1	1	5	1	4	1	5	2,6
MěK Č. Krumlov	3	1	5	1	3	1	1	2,1
MěK Havířov	2	1	5	1	4	1	1	2,1

(nehodnoceny knihovny v Břeclavi, Děčíně, Jičíně a OK Olomouc, stránky ve výstavbě)

FINDING KONTRA SEARCHING PŘI HLEDÁNÍ INFORMACÍ V KNIHOVNÍCH SYSTÉMECH

Jan Kastl, Vysoká škola ekonomická v Praze

Přístup k nejrůznějším informacím prostřednictvím sítě Internet je pro řadu lidí v současnosti již běžnou záležitostí. Logicky potom vystupuje do popředí otázka, jak nejspíše takovéto informace anebo informace podobné nalézt v rozsáhlém světě sítě Internet.

Nejběžnější postupy jsou asi dva. Buď uživatel využije služby některého Web-search(e) a pak se většinou probírá řadou internetových WWW-stránek, zda některá obsahuje hledané informace. Zpravidla se takto ale nenaleznou informace o existujících knihách k dané problematice. Potom se uživatel obvykle propojí do (svého) oblíbeného knihovního systému některé „bohaté“ knihovny a zde se (většinou pomocí dotazovacího jazyka) snaží vyhledat publikace žádaného zaměření. (A ty pak různým způsobem shání.)

V obou případech se z hlediska postupů i principů pro uživatele jedná o dosti podobnou situaci. V obou případech činnost také v češtině obdobně popisujeme, jako vyhledávání či hledání. Přesně takto byly činnosti zmiňovány v příručce „Informační služby v počítačových sítích“ [1] , jejíž části se mnohdy objevovaly i v jiných našich publikacích. Zmiňovaná příručka, přesněji řečeno příručky, byly překlady „Guide to Network Resource Tools“ [2] , které každým rokem aktualizovalo sdružení EARN a volně poskytovalo pro nekomerční využití. V originálech příručky se však objevují dva různé termíny: finding – pro nalézání internetových zdrojů a searching – pro hledání v databázi přístupné na některém internetovém počítači.

Je třeba poznamenat, že zmiňované tři verze příručky jsou z let 1993-94 (a asi s půlročním odstupem se pak objevovaly české překlady), tedy z doby, kdy ještě WWW-servery nebyly tak rozšířeny. Přesto toto pojmové rozlišení vyjadřuje koncepčně hlubší rozdíly mezi získanými výsledky. Finding znamená nalezení (počítačových) souborů nějakým způsobem přístupných v Internetu (přes FTP , Gopher, WWW). Searching naopak hledá záznamy (počítačové rekordy) v nějakém konkrétním (informačním) systému. A v tom je možná vidět i dosti velký rozdíl mezi typickými internetovými informacemi, t.j. soubory oproti záznamům v nějakém klasickém informačním systému, například rešeršním systému nebo v katalogu knihovního systému.

A můžeme pokračovat dále v tomto srovnávání. Proto je (či býval) nejčastější přístup k informačnímu systému pomocí TELNETu a přístup k internetovým souborům přes již zmiňované FTP a nyní WWW. V posledních

letech ovšem jednoznačně v Internetu začalo dominovat WWW svým principem orientované souborově. To zároveň vysvětluje nutnost implementace různých programových nadstaveb pro WWW-přístup do klasických systémů poskytujících informace. K nalezení souborů (volně) přístupných na internetových počítačích byly vytvořeny různé prostředky. Pro soubory přístupné přes anonymní FTP je asi nejznámější Archie, pro soubory přístupné přes Gopher je to Veronica a pro soubory přístupné přes WWW, tedy hlavně pro WWW-stránky, jsou to t.zv. Web-searche, jako například AltaVista, Yahoo, Lycos i další. Jest zřejmé, že je nerealizovatelné, aby šlo i přes nejdokonalější Web-search nalézt každou informaci obsahující dané slovo, kterou zpřístupňuje některý WWW-server ve světě. Proto Web-searche využívají různé ohraničující algoritmy tak, aby zprostředkovaly pokud možno nejvýstižnější odkazy. Zpravidla se proto vyhýbají odkazům, které se váží na programové nadstavby do jiných informačních systémů. Jejich typickou činností je tedy finding a jejich pojmenování jako Web-search či Web search engine tak bohužel nekoresponduje s terminologií v příručkách sdružení EARN. Nicméně je snad zřejmé, proč přes Web-searche (až na výjimky) nenalezneme k danému termínu odkazy například až z WebALEPHu. (Mezi výjimky patří, pokud někdo uvedl na WWW-stránce odkaz až na konkrétní informaci ve WebALEPHu.)

Lze říci, že snaha po nějakém způsobu integrace finding(u) a searching(u) je v současnosti problémem ve vývoji dokonalejších prostředků pro hledání informací v Internetu. Jistou nadějí v tomto směru snad slibuje využití tezaurově orientovaných slovníků, přes které by vyhledávací stroje mohly uživatele navigovat i na obecnější informační zdroje, kde by uživatel sám svůj dotaz zopakoval anebo zpřesnil. Odtud pak plyne jednoduchá úvaha, že to, co zatím nedokáže Web-searche, by mohlo jít „manuálně“ dodělat na straně informačního systému (alespoň pro nejobecnější úroveň). Představme si třeba katalog určité knihovny přístupný (nějak) ze sítě Internet. Asi každá takováto knihovna provozuje též WWW-server s informacemi o provozu knihovny, o poskytovaných službách i o dalších aktivitách. A na některé (z předních) stránek je obvykle odkaz pro přístup do knihovnických katalogů, a to buď TELNETem anebo opět přes WWW využívající obvykle další programovou nadstavbu. (Anebo samozřejmě obojí.)

Nebylo by asi příliš obtížné umístit na WWW-server také informační stránku nebo stránky, kde by byly uvedeny nejvýznamnější tematické okruhy, které jsou pro knihovní fond (= katalog) nějakým způsobem charakteristické. V analogii PSH (Polytematický strukturovaný heslář) Státní technické knihovny v Praze řekněme „tematický heslář“ (s termíny nejvyšších vrstev). Pokud by pak uživatel Internetu zadal nějaký takový termín pro nalezení odkazů přes Web-search, měl by (po čase) dostat i odkaz na WWW-stránku tohoto tematického hesláře. – A z ní by samozřejmě mělo být zřejmé, jakým způsobem se lze k takovýmto informacím v knihovním katalogu dostat.

Zároveň je třeba respektovat způsob a schopnosti současného programo-

vého vybavení Web-searchů, aby znaly odkazy na stránky s oněmi termíny. Stránky tematického hesláře tedy umístít co nejlíže úvodní WWW-stránce, vyhnout se pokud možno programovým odkazům, aby URL-specifikace k stránkám obsahujícím termíny byly co nejkratší, nejjednodušší, bez upřesňujících parametrů a podobně.

Možná jeden ilustrující příklad. Řekněme, že nějakého člověka v zahraničí zajímají naše knihy nebo časopisy o letectví. Zadá-li tento termín programu Web-search, možná dostane odkaz na WWW-server redakce časopisu o letectví. Logicky nejspíše dospěje k tomu, aby zkusil zadat i termín doprava a třeba snad i technika, technický a podobně. A takto by mohl dospěti až k odkazům na některou WWW-stránku Státní TECHNICKÉ knihovny. Pro uživatele neznalého češtiny, by ale takovýto postup mohlo provádět i programové vybavení Web-searche, ve kterém by byly uplatněny jednoduché prvky umělé inteligence s tezaurovou podporou. Bohužel ale musím říci, že třeba i současný vývoj u nás v podpoře umělé inteligence při vyhledávání na Internetu se zabývá mnohem složitějšími ale také mnohem méně využitelnějšími prvky z umělé inteligence.

Nejen proto by mohly manuálně vytvořené WWW-stránky tematického hesláře u nás přispět k snadnějšímu nalezení informací, zvláště pokud by existovala i varianta zmíněných stránek bez našich diakritických znamének. Jak bylo vlastně naznačeno již v úvodu, uživatel znalý našich poměrů ale nejspíše okamžitě vyzkouší pro publikace o letectví informační zdroje STK (aniž by prováděl předchozí úvahu). Vychází přitom ze zkušeností a znalosti našich poměrů. Mohli bychom obrazně říci, že k tomu využívá principů přirozené inteligence, jež je dosud daleko obtížnější v umělé inteligenci nějak algoritmičticky simulovat. V oblasti takovéto „přirozené inteligence“ se ale při vyhledávání přes Web-searche asi nedá zatím očekávat výrazný posun. A v tomto směru by možná tematický heslář mohl zprostředkovat i souvislosti jinak těžko odvoditelné.

Řekněme, že by se informace o publikacích o letectví, letecké dopravě a podobně daly časem nalézt třeba i v děčínské knihovně. K této souvislosti se ovšem dá asi dost těžko dospět v podstatě lexikografickými vazbami vůči jménu knihovny. Důvodem přitom může být to, že v Děčíně nyní existuje bakalářské studium Dopravní fakulty ČVUT a větší zájem čtenářů o literaturu s dopravní tematikou se logicky bude snažit knihovna v Děčíně uspokojovat. A právě takovýto posun tematického zaměření je pak možno v termínech hesláře uživatelům poskytnout dříve, než by se tato nová „všeobecná znalost“ rozšířila postupně i jen u nás do jiných oblastí.

- [1] Informační služby v počítačových sítích. Praha, VC ČVUT 1993. 117 s.
- [2] Guide to Network Resource Tools (Version 1.0). EARN Association 1993. (ISBN 2-910286-01-0)

BRITSKÉ KNIHOVNY JAKO ČÁST INFORMAČNÍCH SÍTÍ

Sylva Šimsová

1 Svět se mění a knihovny také

Během druhé poloviny tohoto století se knihovnictví dočkalo mnoha technologických a společenských změn. Pokusím se krátce shrnout, jak se k tomuto problému staví Britští knihovníci.

Tradičním posláním knihovníků bylo ukládání a vyhledávání psaných informací skladovaných v prostoru obklopeném stěnami – na stejném místě, kde čtenář kladl otázku nebo očekával službu. Dnes se situace změnila a pesimisté mezi knihovníky se obávají, že tradiční knihovny jsou odsouzeny k zániku. Jiní vítají změny a doufají, že knihovny se udrží ve virtuální formě.

1.1 Lidé potřebují informace

Informace překračují hranice lokalit a lidé žijí v „globální vesnici“ – jak to nazval Marshall McLuhan v souvislosti s televizí a masmédií před čtvrt stoletím. Společnost se stává složitější a lidé potřebují více informací. Ti, kteří trpí „chudobou informací“, jsou v nevýhodě v každodenním životě. V ekonomicky pokročilých zemích se zkracuje pracovní doba a prodlužuje život. Následkem je, že lidé mají více času. Jestliže budou knihovny v nové situaci správně postupovat, bude pro ně dost práce se vzděláváním a rekreací čtenářů i nadále.

1.2 Knihovna jako zprostředkovatel přístupu k informacím

Z hlediska uživatelů je knihovna významná ne jako budova, ve které se skladují knihy, ale jako uzel informační sítě. Aby vyhověli jejich požadavkům knihovníci potřebují přístup ke všem ostatním knihovnám, které společně vytvářejí globální „virtuální knihovnu“. Každá knihovna se stará o čtenáře ve své budově, ale zároveň komunikuje přes síť s ostatními knihovnami a s uživateli informací, kteří se nacházejí doma, na pracovišti nebo v telefonní budce.

Aby neklesla úroveň informací, knihovníci se musí naučit nové způsoby práce – nejenom z hlediska technického, ale také z hlediska rovnováhy mezi fakty a názory, informacemi a radami, která v době knih bývala jasně definována.

2 Hledání nových systémů

Pracovní metody, na které knihovníci byli zvyklí, nestačí na potřeby nové informační společnosti. Počítačová gramotnost je sama o sobě užitečná, ale není možno ji naroubovat na staré systémy. Systémy a jejich principy musejí být znovu vytvořeny. Uvedu několik příkladů hledání nových cest.

2.1 Kopie tradiční knihovny v Internetu

Jedno z řešení je vytvořit v Internetu kopii tradiční veřejné knihovny. The Internet Public Library (www.ipl.org) je na tom založena. Odpovídá na otázky v angličtině, které jsou posílány přes Internet. Její jednotlivé stránky používají terminologii, na kterou jsou čtenáři zvyklí z knihoven, takže jim prostředí není cizí.

2.2 Spojení veřejných knihoven pomocí sítě

Druhé řešení je spojit existující tradiční knihovny pomocí sítě a rozšířit jejich služby novým uživatelům pomocí elektronických komunikačních prostředků. V roce 1995 pouze jedna knihovna, Surrey County Council, byla napojena na Internet. Dnes je jich asi 120. Přehled o nich podávají Sheila a Robert Harden:

dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/ukpublib.html a
dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/liblinks.html

2.3 Podpora Internetu ve veřejných knihovnách

EARL – Electronic Access to Resources in Libraries – je konsorcium pro podporu Internetu ve veřejných knihovnách, financované British Library a spravované LASER London and South Eastern Region. Členy je 100 místních samospráv. (19) LASER poskytuje členům EARLWeb – branku do Internetu, e-mail, technickou podporu a pomoc s vytvářením domácích stránek. (5) Každým rokem uděluje odměny knihovnám s nejlepšími stránkami. (3)

2.4 Výzkum Internetu ve veřejných knihovnách

CLIP – Croydon Libraries Internet Project – je výzkumný projekt pro ohodnocení Internetu ve veřejných knihovnách. Výzkum porovnává různá řešení a rozpočty. Knihovna je podána jako globální elektronická příručka. Internet je, mimo jiné, vhodný pro hledání odpovědí na obtížné otázky, zvané stumpers – to „stump“ v cricketu znamená vyrazit pálkaře zásahem branky (www.croydon.gov.uk/cr-stumpers.htm)

2.5 Podpora správy sítí v knihovnách

UKOLN – UK Office for Library and Information Networking – je celonárodní středisko pro podporu správy sítí v knihovnách. Poskytuje osvětu,

výzkum a informační služby. Financováno je dvěma organizacemi: Joint Information Systems Committee (JISC) of the Higher Education Funding Councils a The British Library Research and Innovation Centre (BLRIC) at the University of Bath.

2.6 Vyjádření Library Association na podporu Internetu

V roce 1995 Library Association dala do oběhu prohlášení o Information superhighways, které pojednává o knihovnách a Internetu.: „Library Association si je vědoma jak hluboce jsou knihovny ovlivněny informačními sítěmi, a doporučuje členům, aby plně využili této možnosti pro služby čtenářům.“ (9)

2.7 Podpora vlády pro vytvoření celostátní sítě

Po několikaletém zkoumání veřejných knihoven vláda vydala v roce 1997 Reading the Future. (16) Ve této zprávě bylo oznámeno, že Library and Information Commission (LIC) bude požádána, aby formulovala plán na celostátní síť veřejných knihoven. Plán je nyní k dispozici v tištěné formě (12) a na Internetu (www.ukoln.ac.uk/services/lic/newlibrary).

The Public library networking plan doporučuje vytvoření Public Library Networking Agency, která by byla stabilní základnou infrastruktury knihovní sítě.

3 Využití WWW v knihovnách

Vedle komunikace e-mailem a diskusí v konferencích a newsgroups nejdůležitějším zdrojem informací je WWW – World Wide Web.

3.1 WWW o knihovnictví

Pro knihovníky existují následující stránky:
Internet Public Library (www.ipl.org) má jednu část nazvanou „Especially for librarians“, kde se nacházejí informace o Internetu v knihovnách.
[Links for librarians \(dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/liblinks.html\)](http://links.for.librarians(dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/liblinks.html).
Pojednává o knihovnických sdruženích, vzdělání, konferencích, výstavách, časopisech, užitečných adresách, dodavatelích. Také je tam seznam knihovnických domovských stránek.
Researching a LIS topic using the Internet (www.aber.as.uk/tplwww/e/pick.html)
Internetový knihovnický časopis se jmenuje Ariadne (www.ukoln.ac.uk/ariadne)

3.2 Vyhledávání na WWW

Při vyhledávání informací v Internetu je nutno rozlišit mezi daty, které obsahují hledané informace, a meta-daty, které informují o zdrojích informací.

Metadatový vyhledávač pátrá mezi jmény souborů nebo názvy dokumentů, jako např. Archie nebo Veronica, nebo v hypertextovém informačním

systému, jako třeba WWW. Knihovníci nejsou spokojeni s vyhledávači. Vadí jim, že tam schází systematické třídění a že záznamy jsou nesoustavné. Mají z toho dojem zmatku. Hierarchické struktury, na které byli zvyklí se nehodí do nového prostředí. Na příklad při hledání knihy bylo zvykem postupovat systematicky od bibliografie bibliografií, přes předmětovou bibliografii, až k žádané knize. Při hledání odpovědi na otázku bylo zvykem začít s příručkou o příručkách, pak přejít k předmětové encyklopedii, případně k odkazům udaným v článku o hledaném předmětu.

Rešerše během výzkumu v Croydon Libraries Internet Project tyto problémy potvrdily. (2) : „Zaměstnanci, kteří byli zvyklí používat katalogy a rejstříky si museli zvyknout na jiný způsob vyhledávání a spokojit se s méně systematickými a logickými výsledky. Někteří napřed nemohli pochopit, že vlastně nedostatek struktury může někdy mít výhody, protože naznačí nové přístupy k námětu.“ Zaměstnanci také poukázali na nedostatky ediční kontroly a nízkou obsahovou úroveň. Příliš velké množství dokumentů, které je na Internetu k dispozici, chápali jako překážku.

3.3 Vyhledávací nástroje

Computer World uvádí následující vyhledávací nástroje jako špičkové („top class“): altavista (altavista.digital.com), excite (www.excite.com), lycos (www.lycos.com), hotbot (www.hotbot.com), a infoseek (www.infoseek.com). Yahoo (www.yahoo.com) byl prohlášen za nejpoblárnější.

Vpisování dotazů je podobné ve všech nástrojích. Výsledky hledání se liší v podrobnostech. Je zvykem ukázat výsledky na obrazovce po částech. Objednávka další části zabere čas. Některé nástroje oznámí jasně kolik záznamů bylo nalezeno, jiné nechají uživatele na pochybách.

Použití širšího hesla vede k neúměrně velkému množství informací. Příliš úzké heslo nenajde nic. Každý nástroj má přístup k jiným zdrojům, i když do určité míry jsou zdroje totožné. Když jeden nástroj nic nenajde je zvykem opakovat hledání na dalším. Někteří uživatelé to nemají rádi, protože musejí začínat znovu a vpisovat heslo. V případě Yahoo je možno pokračovat s hledáním v Altavista, když Yahoo nepřinesl žádné výsledky.

Existují také meta-vyhledávače, kde jedno heslo je automaticky hledáno ve víc než dvou vyhledávačích. Můj oblíbený meta-vyhledávač je dogpile (www.dogpile.com).

3.4 Bibliografické meta-údaje

Ve většině knihoven jsou stále i nadále knihy a jiné tištěné dokumenty. Vedle toho mají knihovny také dokumenty v nových audio a video formátech.

V Internetu používají knihovny nejvíce seznamy, které jsou vlastně meta-data o informacích v tištěné formě, na příklad abstrakta a katalogy knihovních sbírek.

Catalog British Library (opac97.bl.uk) je přístupný na Internetu 20 hodin denně po 6 dní týdně. Je to služba, které si čtenáři velice vážící.

Jiné knihovny, na příklad Science Museum library, (www.nmsi.ac.uk/library), umožňují přístup ke katalogu telnetem.

3.5 *Knihy v Internetu*

Jestliže má virtuální knihovna nahradit knihovny tak jak je známe, texty knih budou muset být uloženy v Internetu. Nedojde k tomu příliš rychle, protože není možno zvládnout přepsání všech knih a najít místo pro jejich uskladnění. Také bude nutno vyřešit problémy, které se týkají copyrightu.

Internet Public Library (www.ipl.org) má sbírku 6800 textů, které jsou přístupné přes autora, titul a Deweyovou klasifikaci.

Oxford Text Archive (ARCHIVE@VAX.OXFORD.AC.UK) poskytuje vědcům dlouhodobý sklad a údržbu textů.

Online Book Initiative (www.cs.cmu.edu:8001/Web/books.html) a Project Gutenberg Etexts (<ftp://mrcnext.cso.uiuc.edu/cd/pub/etext>) skládají texty klasiků.

Následující stránky shrnují jména stránek o knihách a literatuře: Links to literature in the Net (www.uc.edu/RETTBESR/links.html), a Book related websites (dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/netnotes.html) V Library Association Record byl nedávno článek se seznamem stránek o románové literatuře. (11)

3.6 *Stumpers*

Jako jeden z výsledků Croydonského výzkumu vznikla e-mailová konference Stumpers-L. Zapsaní členové do ní mohou poslat otázky, které sami nezvládli zodpovědět. Tím pokračují v tradici časopisu Notes and Queries, v kterém už po víc než sto let vycházely otázky a odpovědi, které tam knihovníci zasílali.

4 *Plánování*

Nová technologie a předpokládané změny v knihovnictví vedou k plánování nových směrnic. V odborné literatuře se objevují nové koncepty, které se to snaží vyjádřit: National Grid for Learning, National Digital Library, lifelong learning. Jsou to nové koncepty, ale úkol knihoven je stejný jako dřív: být kolektivní paměť lidstva.

Nedávno vyšel nový referát New Library: The People's Network. Doporučuje, aby se vytvořila Public Library Networking Agency odpovědná za vytvoření infrastruktury pro propojení sítí veřejných knihoven, standardizaci místních knihovnických sítí a finanční spolupráci, rozvoj služeb a výcviku zaměstnanců, vyjednávání se soukromým sektorem a administraci centrálních fondů pro realizaci sítí veřejných knihoven.

5 *Budoucnost knihoven?*

Optimisté očekávají, že se knihovnám bude dobře dařit pokud posunou svůj střed zájmu z tištěného slova na informace, a z tradičních knihovnických metod na uživatele. Knihovníci jsou prostředníky mezi informacemi a jejich uživateli.

Jestliže knihovníci chtějí udržet krok s vývojem, pak budou muset začít používat síť a co nejdříve umožnit přístup k síti i čtenářům. Když si pospíší, budou mít dobrý přístup k informacím a zároveň možnost ovlivnit vývoj nových informačních služeb.

Knihovníci, díky svému tradičnímu výcviku, rozumějí strukturám a systémům. Podaří-li se jim přesvědčit tvůrce nových systémů, aby je brali vážně jako potenciální spolupracovníky (k čemuž budou alespoň někteří potřebovat další kvalifikaci), pak se nemusíme bát toho, co zítřek přinese našemu povolání.

Prameny:

- 1 Aslib. Review of the public library service in England and Wales for the Department of National Heritage, final report. London: Aslib, 1995
- 2 Batt C. and Kirby H. CLIP: Croydon Libraries Internet Project. British Library Research and Innovation Centre, 1996 (BLR & I Report 13)
- 3 Best on the Web from public libraries. *Library Technology* 3(1)Feb 1988 9.
- 4 Dempsey L. Network resource discovery: a European library perspective. In *Libraries, network and Europe*
- 5 Dolan J. The EARL experience. In *The Internet, networking and the public library*
- 6 Dolan J. UK Public Library Networking. *ITsNews* 36 December 1997.
- 7 Ewers A. et al. Libraries, networks and Europe: a European networking study. British Library Research and Development Department, 1994. ISBN 0 7123 3295 2
- 8 Ewers A. The European Internet: an update. British Library Research and Development Department, 1995 (BLR & D Report 6198)
- 9 Information superhighways: library and information services and the Internet. *The Electronic Library* 13(6) Dec 1995 547–550.
- 10 *The Internet for Absolute Beginners*, designed written and produced by Mike Lloyd. London: Aslib, 1995 (aslib@aslib.co.uk)
- 11 Kendall M. Look for a good read online. *The Library Association Record* 100(1) Jan 1998 30–3.
- 12 *New Library: the people's network: An independent summary of the report of the Library and Information Commission*. London: The Library Association, 1998. (free)
- 13 *New library: the people's network*. London: The Library and Information Commission, 1998. (also www.ukoln.ac.uk/services/lic/newlibrary)
- 14 Ormes S and Dempsey L. *The Internet, networking and the public library*. London : LA Publishing 1997. ISBN 1 85604 202 2
- 15 Ormes S. and Dempsey L. *The Library and Information Commission public library Internet survey* (www.ukoln.ac.uk/publib/lic.html)

- 16 Reading the future: Public libraries review. Department of National Heritage, 1997.
- 17 Shindler A. Internet and the World Wide Web : a literature guide, 2nd ed. London: BLISS, 1996 ISBN 0-7123-4205-2
- 18 Smith N. ed. Libraries, network and Europe: a European networking study. London: British Library Research and Development Department, 1994. (LIR Series: 101). ISBN 0712332952
- 19 Stone P, et al. Project EARL (Electronic Access to Resources in Libraries): Networking for public libraries' information and sharing services via the Internet: Final Report. British Library Research and Innovation Centre, 1997 (BLR & I Report 42) ISSN 1366-8218

Internet addresses – in a-z order:

altavista.digital.com

ARCHIVE@VAX.OXFORD.AC.UK

dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/liblinks.html

dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/netnotes.html

dspace.dial.pipex.com/town/square/ac940/ukpublib.html

[ftp mrcnext.cso.uiuc.edu cd pub/etext](ftp://mrcnext.cso.uiuc.edu/cd/pub/etext)

opac97.bl.uk

[www.aber.as.uk/ tplwww/e/pick.html](http://www.aber.as.uk/tplwww/e/pick.html)

www.croydon.gov.uk/cr-stumpers.htm

www.cs.cmu.edu:8001/Web/books.html

www.dogpile.com

www.excite.com

www.hotbot.com

www.infoseek.com

www.ipl.org

www.lycos.com

www.nmsi.ac.uk/library

www.scit.wlv.ac.uk/wwlib

www.uc.edu/RETTBESR/links.html

www.ukoln.ac.uk/ariadne

www.ukoln.ac.uk/services/lic/newlibrary

www.ukplus.co.uk

www.yahoo.com

ZKUŠENOSTI S INTERNETEM V ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNĚ PEDAGOGICKÉ FAKULTY UNIVERZITY J. E. PURKYNĚ

Ivo Brožek, Pedagogická fakulta UJEP Ústí nad Labem

Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem dlouho zaostávala za ostatními vysokými školami v budování počítačové sítě i v připojení na Internet. Proto teprve v roce 1995 bylo v knihovně zřízeno jedno přípojné místo, z něhož byl přístup do Internetu, a až v září 1997 byla dokončena 1. etapa rozvoje univerzitní sítě ULNET se 750 přípojnými místy, což umožnilo připojit osobní počítače na všech pracovištích knihovny.

Dalším limitujícím faktorem byl všeobecně známý nedostatek investičních prostředků na nákup počítačů. Knihovníci byli jimi vybaveni v rámci grantu na automatizaci knihovnických agend, pro OPAC jsme získali několik vyřazených počítačů od Komerční banky, avšak pro naše uživatele jsme teprve v prosinci 1997 zakoupili dva počítače do studovny, kde jsou jim k dispozici jednak k přehrávání 30 CD-ROM, jednak k vyhledávání v Internetu.

Po půl roce provozu jsme uspořádali anketu mezi těmi, kteří počítače využívají (oslovili jsme 42 studentů, kteří je alespoň jednou použili – návratnost činila 13 dotazníků, tj. 31 %).

Anketa ukázala mj.:

- 70 % využívá počítače ve studovně 1x týdně nebo častěji
- u 77 % brání častějšímu využití, že počítač je obsazen
- 85 % má ještě jinou možnost přístupu k Internetu (především v počítačových učebnách fakulty, ojedinele na kat. anglistiky a v Městské knihovně Děčín)
- všichni používají tyto počítače k vyhledávání v Internetu, 54 % k přehrávání CD-ROM, 46 % k elektronické poště, ojedinele pro telnet, IRC, práci v text. editoru
- z CD-ROM jsou využívány především encyklopedie, dále Oxford English Dictionary, Česká literatura po roce 1945, Státy a jejich představitelé, Truhla J. Cimrmana; podle naší evidence však využívání CD-ROM představuje jen cca 10 % z provozu počítačů, z 90 % jde o přístup na Internet
- na www stránkách naší univerzity využívají jak informace o katedrách, studijních programech, seznamy e-mailových adres studentů a zaměstnanců, tak i uváděné odkazy na vyhledávací služby a jiné servery

- Microsoft Internet Explorer preferuje 31 %, Netscape Navigator 23 %, avšak 46 % je to jedno
- mezi nejčastěji používané servery byly uváděny: seznam.cz, post.cz, Altavista, Yahoo, www stránky jiných univerzit, deník Neviditelný pes, IDOS (Jízdní řád Českých drah), Obchodní rejstřík
- problémy, které se vyskytují při práci na počítači: přetížení počítačové sítě, nízká rychlost přístupu, občasné „zatuhnutí“, nezkušenost a neznalost uživatelů

Tato anketa potvrdila některé naše dosavadní poznatky. Problém vidíme zejména v nedostatečných znalostech našich studentů v práci s počítači obecně a ve využívání Internetu zvláště. Tyto znalosti nezískávají zřejmě v dostatečné kvalitě na středních školách a na naší fakultě nemají možnost se to naučit (výuka práce s počítači není mezi povinnými předměty společného základu; je zařazena do studijních programů jen u několika aprobací). Ověřil jsem si to i v mé výuce předmětů Úvod do knihovnictví (povinný předmět pro bakalářský obor Základy humanitní vzdělanosti) a Základy knihovnictví a bibliografie (výběrový seminář pro studenty učitelství českého jazyka).

Druhou oblastí je používání Internetu pro knihovníky. Ani zde se asi nelíšme od jiných vysokoškolských knihoven. Poskytujeme informace o knihovně na www stránkách školy, měsíčně zveřejňujeme výběr z nových přírůstků, je k dispozici souborný katalog naší univerzity s přístupem www a telnet. Vyhledávání v katalogích a databázích na Internetu je prováděno při akvizici (upřesnění neúplných bibliografických údajů o požadované publikaci, zjištění dostupnosti), při katalogizaci (nejsme-li si jisti, jak zkatalogizovat konkrétní dílo), při meziknihovní výpůjční službě. Přes naše optimistické představy se nám bohužel nepodařilo začít s výměnou katalogizačních záznamů s jinou knihovnou používající též software (TINLIB), a to jak z důvodů technických, tak organizačních.

Do budoucna plánujeme umístit další počítače s přístupem na Internet do našich studoven, pomáhat uživatelům s orientací na Internetu, zlepšit prezentaci knihovny na www stránkách.

INTERNET VE SLUŽBÁCH – A CO KNIHOVNÍK?

Jana Nejezchlebová, Moravská zemská knihovna Brno

Internet změnil možnosti služeb knihoven o tom není pochyb. Narůstá počet knihoven, které získávají počítače, připojení na Internet a mají i dostatek prostoru, aby umožnily uživatelům využívání elektronických služeb.

Vzdělávání knihovníků

Knihovny rozšiřují spektrum poskytovaných služeb – nejen tradiční práce s dětmi a dospělými čtenáři, ale specializované služby hudebních a zvukových oddělení, práce s handicapovanými čtenáři všech věkových kategorií, práce s multimédií, elektronické databáze, katalogy. To je konstatování velmi pozitivní, přece jen se vynoří to věčné ale . . .

Zprostředkovatelem služeb zůstává knihovník, jehož práce je stále náročnější, protože současný uživatel se již nespokojí s jeho pouhou orientační informovaností v dané problematice. Mají-li tedy nově zaváděné služby plnit svůj záměr, musí je provádět profesionálně připravení knihovníci. Naší profesní starostí tedy je, jak zkvalitnit vzdělávání, školní a zejména mimoškolní. Odborné školy (střední i vysoké) mohou tyto potřeby respektovat spíše v obecné rovině. Po nástupu absolventa do knihovny, na konkrétní pracoviště se potřeba specializovaného zaměření projeví výrazněji a jasněji. Knihovníci si to uvědomují, proto je v knihovnách zájem nejen o rekvalifikační základní knihovnické kurzy, ale začíná se hovořit o potřebě kurzů pro pracovníky dětských oddělení, pro ty, kteří zprostředkovávají služby zdravotně i sociálně znevýhodněným uživatelům, pracují s cizojazyčnou literaturou, v hudebních odděleních.¹ Aktuální jsou témata komunikace se čtenáři či dramatická výchova (práce s textem) apod. Připravovat specializované kurzy, hledat metody odpovídající tématům, pracovat s úzce vymezenými cílovými skupinami. To bude potřeba dalšího směřování mimoškolního vzdělávání a pracovišť, která toto vzdělávání zajišťují.

Příprava uživatelů

Snažíme se o profilování kvalitního informačního fondu, rozšiřujeme služby zpřístupňováním elektronických informačních zdrojů. Často si neuvědomujeme, že ne vždy dostatečně informujeme a oslovujeme také uživatele. Výchova k práci s informacemi, která v sobě zahrnuje i podrobné informace

¹viz: Hebnarová, D.: Hudební oddělení, Čtenář 1998, č.6, 170–171.

o knihovně, jejích službách a dovednostech požadované informace vyhledat a využívat je pro dětské čtenáře a studenty v knihovnách zajišťována na dobré úrovni, má již svou tradici a řadu zkušeností. Jedná se mi ale o dospělé uživatele, střední a starší generaci, ty, kteří knihovny již využívají nebo do nich nově přichází a při pohledu na monitor a vyslechnutí odkazu, že si mohou potřebnou literaturu vyhledat a objednat elektronicky horečně přemýšlí co teď, aby nevypadali. . . Zde začíná potřeba, pro knihovníky, zamyslet se jakou formu mezi vzděláváním a pouhou informací zvolit právě pro tyto věkové kategorie uživatelů. Knihovny využívají různé způsoby:

- individuální podpora při vyhledávání
- tištěné informace
- jednorázové instruktáže o službách knihovny
- odpoledne s Internetem pro veřejnost (za přítomnosti odborníků)
- zdrojem informací (pro určitou část uživatelů) jsou stále častější internetové stránky.

Podstatné je připravit informaci stručnou, přehlednou, zaujmout uživatele buď písemnou formou nebo přímo v knihovně při individuálním rozhovoru nebo instruktáži. Nepodléhat dojmů, že se čtenář-uživatel neptá, tudíž všechno ví a sám se zorientuje. Stále je převážná většina nejen veřejnosti, ale i čtenářů a návštěvníků veřejných knihoven přesvědčena, že knihovna půjčuje knihy a časopisy, a je naopak překvapena, když zjistí další možnosti, které jim moderní knihovna může poskytnout. Uživatele proto musíme přesvědčit a dokázat jim, že je pro ně prospěšné o nových službách vědět. Jak náročné je s dospělými lidmi pracovat znají mnozí již z vlastní zkušenosti.²

Vhodná příležitost se jistě naskytne v rámci akcí Týdne knihoven, Dnů otevřených dveří knihoven. Za úvahu stojí oslovit vybrané skupiny, například učitele, kteří by nejbližší knihovnu měli znát přímo z profesionální povinnosti. Instruktáž lze zaměřit na určité typy služeb, oborově a přes téma, které cílovou skupinu uživatelů zajímá vysvětlit, jaké služby knihovna poskytuje, jak potřebnou literaturu vyhledat. Každá knihovna může zpětnou vazbou zjistit u svých návštěvníků i širší veřejnosti, jaká je informovanost o službách a podle toho reagovat.

Závěr

Příprava zejména dospělých uživatelů je velmi náročná, nejen po stránce knihovnické odbornosti, vyžaduje schopnosti komunikační, takt a psychologický přístup k občanům s rozdílným vzděláním, recepčními schopnostmi, věkem. Je náročná i po stránce organizační vzhledem k zajištění provozu knihovny a k omezeným personálním možnostem, které knihovny mají. Zpětně však tím knihovna získá podporu širší veřejnosti pro svou činnost, začne být okolím vnímána jako kulturní a informační instituce – a o to nám přece jde.

²viz Celbová, I.: Jak probíhá Instruktáž pro čtenáře – začátečníky v Národní knihovně ČR, Ikaros 1998, č.4, (URL: <http://ikaros.ff.cuni.cz>).

PRŮBĚH PŘECHODU CASLIN – SOUBORNÉHO KATALOGU ČR NA SYSTÉM ORACLE

Gabriela Krčmařová, Národní knihovna ČR Praha

Uvedený příspěvek stručně informuje o současném stavu CASLIN – Souborném katalogu ČR a shrnuje průběh jeho přechodu na systém ORACLE.

1 Současný stav Souborného katalogu ČR

V období **od 1.1.1996 do 31.1.1997** fungoval **souborný katalog v ověřovacím provozu**, kdy byly přijímány pouze záznamy zahraničních tištěných monografií, ze kterých byla vytvářena souborná databáze (tj. báze bez kontroly duplicit) a byla v pravidelných aktualizacích zpřístupňována na Internetu (KZK – Katalog zahraničních knih). V průběhu ověřovacího provozu zahájilo spolupráci se souborným katalogem celkem **10 knihoven**. Na konci ověřovacího provozu Souborný katalog ČR obsahoval více než **40.000 záznamů**.

V lednu 1997 byl v oddělení pro souborné katalogy NK ČR doladen program pro řízený import s kontrolou duplicit. Od **1.2.1997 Souborný katalog ČR** přijímá také záznamy domácích tištěných monografií a **přechází tak do rutinního provozu**. Ze dvou základních důvodů se rozšiřuje počet spolupracujících knihoven:

- knihovny nemusí ze zpracovaných záznamů oddělovat pouze zahraniční
- byl dokončen konverzní program Tinlib – UNIMARC, což otevřelo možnost spolupráce s knihovnami, které pracují se systémem Tinlib.

Do Souborného katalogu ČR dodává své záznamy celkem 22 knihoven:

ABA001 – Národní knihovna ČR

ABA006 – Vysoká škola ekonomická – CIKS

ABA007 – Knihovna Akademie věd ČR

ABA008 – Národní lékařská knihovna

ABA009 – Ústav zemědělských a potravinářských informací – ÚZLK

ABA012 – Ústav pro informace ve vzdělávání – Státní pedagogická knihovna Komenského

BOA001 – Moravská zemská knihovna Brno

CBA001 – Státní vědecká knihovna České Budějovice

HKA001 – Státní vědecká knihovna Hradec Králové
KLG001 – Státní vědecká knihovna Kladno
LIA001 – Státní vědecká knihovna Liberec
OLA001 – Státní vědecká knihovna Olomouc
OSA001 – Státní vědecká knihovna Ostrava
PNA001 – Státní vědecká knihovna Plzeň
ULG001 – Státní vědecká knihovna Ústí nad Labem
ABA601 – Výzkumný ústav lesního hospodářství a myslivosti
ABB040 – Ústav makromolekulární chemie AV ČR
ABB083 – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
CBB001 – Knihovna biologických pracovišť AV ČR a Biologické fakulty
JU ČB
ABC004 – Státní zdravotní ústav
ABC023 – Český geologický ústav
ABC163 – CEFRES – Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vě-
dách

K 15.8.1998 obsahoval Souborný katalog ČR 260 668 záznamů (z toho 62 579 duplicitních)

2 Rozhodnutí o změně systému pro Souborný katalog ČR

V lednu 1997 se začal správce souborného katalogu zabývat **možností vnitřní správy souborného katalogu s využitím databázových aplikací** (jednalo se především o zjednodušení práce s programem pro řízený import). Nákup takového softwaru (byla již předběžně vybrána firma **ORACLE**) se stal spolu s hardwarovými prostředky předmětem žádosti o grantový příspěvek na rok 1997 (projekt Rozvoj souborného katalogu CASLIN – Program rozvoje informační sítě veřejných knihoven RISK 1997, Ministerstvo kultury ČR).

Ačkoliv Ministerstvo kultury ČR schválilo pouze 38% požadovaných finančních prostředků, považoval správce Souborného katalogu ČR za nezbytné zakoupení plánovaných produktů firmy ORACLE právě z těchto prostředků, protože jejich aplikace měla přinést racionalizaci a zjednodušení vnitřní správy souborného katalogu, což bylo nutné učinit dříve, než začnou data v katalogu narůstat „geometrickou řadou“. Současné zkušenosti s importem dat do stále rostoucí báze souborného katalogu v systému ALEPH ukazují, že obava správce souborného katalogu byla správná a realistická.

V srpnu 1997 obdržel správce souborného katalogu reálný příslib Mellonovy nadace možnosti získání finanční podpory ve výši 15.000 dolarů a poté začal zvažovat možnost zakoupení produktů firmy ORACLE z těchto prostředků (nikoli z grantu Ministerstva kultury ČR). Výše finanční podpory Mellonovy nadace vedla k úvahám o zakoupení produktů firmy ORACLE v takovém rozsahu, aby **provoz souborného katalogu byl realizován**

pouze v rámci systému ORACLE a zcela mimo systém ALEPH. V rámci systému ORACLE bude provedena zásadní racionalizace správy souborného katalogu a bude vyřešena možnost sdílené katalogizace jako kvalitní služby pro účastníky Souborného katalogu ČR. Koncem září 1997 byl tento záměr prodiskutován a podpořen v rámci Národní knihovny ČR. V říjnu 1997 s ním byli prostřednictvím písemného materiálu seznámeni představitelé knihoven spolupracujících se souborným katalogem a dále správce o tomto záměru informoval knihovníky na semináři Knihovny současnosti'97 v Seči. Dne 4.11.1997 uspořádal správce souborného katalogu setkání, jehož hlavním účelem bylo názorněji seznámit se základní filozofií báze dat souborného katalogu provozovaném v systému ORACLE, s nástinem řešení správy a zpřístupnění dat v systému ORACLE včetně řešení bezpečnosti dat.

Začátkem ledna 1998 Mellonova nadace potvrdila možnost faktického čerpání přislíbených finančních prostředků a v polovině ledna 1998 byl realizován nákup příslušného softwaru u firmy ORACLE

3 Technické zabezpečení a instalace systému ORACLE v NK ČR

Systém ORACLE bylo nezbytné nainstalovat na samostatný server, proto uvolnila Národní knihovna ČR pro potřeby souborného katalogu server ALPHA. **Koncem ledna 1998** byl realizován kompletní **upgrade operačního systému serveru ALPHA**, upgrade byl u firmy Digital finančně zajištěn z grantu pro souborný katalog (RISK 1997 – *Rozvoj souborného katalogu CASLIN*). Na základě smlouvy mezi vedoucími oddělení automatizace a oddělení pro souborné katalogy byl server ALPHA předán do správy souborného katalogu, který personálně zajišťuje veškeré činnosti spojené se správou tohoto serveru, včetně případných oprav u firmy Digital.

Do poloviny února 1998 prováděl pracovník správy souborného katalogu úpravy operačního systému serveru ALPHA nezbytné k **instalaci databázového systému ORACLE** a v následujících devíti týdnech systém ORACLE nainstaloval.

S vědomím skutečnosti, že pro rychlé a spolehlivé fungování souborného katalogu je velmi důležitá kvalita a kapacita serveru, na kterém je katalog provozován, usiloval správce o **zakoupení nového kvalitnějšího serveru** a podařilo se k nákupu, který právě probíhá, sdružit finanční prostředky určené k realizaci dvou přijatých projektů:

CASLIN – Souborný katalog ČR. Projekt sdílení záznamů, který získal podporu Ministerstva kultury ČR v rámci programu pro výzkum a vývoj (VaV) na roky 1998–2000.

projekt *Efektivní zpřístupnění informací o dostupnosti zahraničních časopisů na území ČR* v rámci programu Rozvoj informační infrastruktury pro výzkum a vývoj (INFRA) vyhlášeného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR na období 1998–2000.

(Souhrnná informace o grantech pro souborný katalog je uvedena na WWW stránkách Souborného katalogu ČR. Adresa je <http://www.nkp.cz>, zde se pod „Odbornými aktivitami“ skrývá mimo jiné také „Souborný katalog ČR“ a dále již lze volit buď jednu ze tříází souborného katalogu nebo jeho informační stránky.)

4 Zadání pro vývoj aplikací v systému ORACLE

V průběhu 1. čtvrtletí 1998 správce Souborného katalogu písemně formuloval ČR **Zadání pro vývoj aplikací v systému ORACLE**. Zadání obsahuje slovní vyjádření funkcí souborného katalogu, které jsou řešeny vývojem aplikací v systému ORACLE, a to především z pohledu uživatele a pouze částečně z pohledu správce katalogu. Předmětem zadání není podrobný popis struktur a procedur. Dokumentace k jednotlivým procedurám vzniká v průběhu jejich vytváření a bude průběžně aktualizována do konečné podoby na základě úprav vycházejících z připomínek stávajících i potenciálních účastníků souborného katalogu. Úpravy vycházejí jednak z připomínek k zadání, které mají účastníci k dispozici (mimo jiné také prostřednictvím WWW stránek souborného katalogu), a jednak z připomínek navržených v průběhu testování funkcí Souborného katalogu ČR v systému ORACLE ve spolupráci s vybranými knihovnami ČR. Poslední závažnou připomínku (týkající se formálně logických kontrol) k písemnému zadání přijal správce souborného katalogu ještě v květnu 1998. Forma zadání byla projednána s dodavatelem aplikací a bylo dohodnuto, že detailní řešení jednotlivých aplikací bude operativně konzultováno. V rámci těchto konzultací budou vybrány konkrétní možnosti.

Součástí zadání je také harmonogram, který sleduje časový průběh vývoje aplikací. Harmonogram však vychází pouze z možností dodavatelské softwarové firmy a nezohledňuje kapacitní možnosti správce souborného katalogu. Tato skutečnost se však projevila až při vlastní realizaci celého projektu, která probíhá při plném provozu oddělení pro souborné katalogy, jehož pracovníci nemají z kapacitních důvodů možnost dostatečně pružně primárními testy ověřovat vyvíjené aplikace předkládané softwarovou firmou. Tvorba a správa báze Souborného katalogu ČR (tištěné monografie) tvoří pouze část (i když velmi důležitou) nezbytných pracovních úkolů oddělení pro souborné katalogy, které je navíc od ledna 1998 povinno zajistit z vlastních pracovních zdrojů správu serveru i správu systému ORACLE (včetně instalace).

Finanční pokrytí vývoje aplikací v systému ORACLE pro souborný katalog je zajištěno dotací na projekt *CASLIN – Souborný katalog ČR. Projekt sdílení záznamů*.

Po dobu vývoje aplikací bylo nutné přesunout báze souborného katalogu (SKK, KZP, ADR) přístupné na Internetu na server OMEGA:

- SKK – Souborný katalog – knihy (domácí a zahraniční tištěné monografie)

- KZP – Katalog zahraničních periodik (souborný katalog zahraničních periodik)
- ADR – Adresář knihoven a informačních institucí.

Server OMEGA byl k tomu účelu posílen 4GB diskem, jehož nákup byl financován z prostředků na podporu projektu *Rozvoj souborného katalogu CASLIN* (Program rozvoje informační sítě veřejných knihoven RISK 1997, Ministerstvo kultury ČR).

5 Postup vývoje aplikací v systému ORACLE pro Souborný katalog ČR

1. konverze vstupních formátů do UNIMARCu a konverze znakových sad do UNICODu oběma směry
2. další automatizované zpracování **vstupních dat**:
 - test na UNIMARC – formálně logické kontroly
 - automatické přidělení váhy vstupním záznamům
 - test na duplicity
 - statistika
3. tvorba aplikací pro **vyhledávání** v souborném katalogu
4. **sdílená katalogizace**
 - on-line katalogizace v souborném katalogu (včetně editace)
5. v průběhu testovacího provozu souborného katalogu v systému ORACLE úpravy vyvinutých aplikací na základě připomínek spolupracujících knihoven.

(Podrobný popis vyvíjených aplikací je uveden v rámci Zadání pro vývoj aplikací v systému ORACLE na WWW stránkách Souborného katalogu ČR.)

V rámci ústní prezentace tohoto příspěvku na semináři Knihovny současnosti'98 bude věnována hlavní pozornost problémům a zkušenostem při testování jednotlivých aplikací v systému ORACLE pro souborný katalog.

6 Přínos přechodu Souborného katalogu ČR na systém ORACLE

Na závěr lze do několika základních bodů shrnout zlepšení, která přinese správci i účastníkům souborného katalogu přechod na systém ORACLE:

- správci souborného katalogu maximální racionalizaci pracovních postupů, která spočívá v eliminaci lidského zásahu všude tam, kde je to možné a efektivní (Dnes je již jasné, že vzhledem k nulové možnosti růstu počtu pracovníků správy souborného katalogu je racionální automatizace jediná možnost k zajištění plynulého importu dat do rostoucí báze souborného katalogu.)
- zkvalitnění kontroly dat, kdy „lidskou“ kontrolu doplňují automatické formálně logické kontroly
- zjemnění a doplnění porovnávacích klíčů v programu na kontrolu duplicit, což sníží počet nežádoucích duplicit v souborném katalogu

- objevením několika nedostatků a zkvalitnění konverzního programu Výměnný formát – UNIMARC
- možnost statistického sledování pohybu a kvantity dat, sledování práce správce i účastníků souborného katalogu
- jasné vymezení prostoru pro jednotlivé kategorie účastníků i jednotlivé účastníky
- sdílená katalogizace, možnost přebírání a oprav záznamů v souborném katalogu
- zvýšení bezpečnosti dat
- možnost úprav stávajících aplikací a vývoj nových aplikací pro kvalitní fungování souborného katalogu v budoucnu
- zajištění kvalitní technické podpory firmy ORACLE.

Závěr

„Nebudou vám chybět peníze – vždycky vám bude chybět čas.“

(Jeff Davidson)

Správce Souborného katalogu ČR se rozhodl realizovat nesnadný úkol:

Přechod na jiný systém a vývoj vlastních aplikací, které budou splňovat požadavky pro centralizovaný souborný katalog. Plnění tohoto úkolu je *zajištěno personálně* (v rámci reálných možností českého knihovnictví): Správce musel transformovat složení svého pracovního týmu tak, aby byl schopen zajistit činnosti, které do ledna 1998 nevykonával (správa serveru, instalace systému ORACLE, funkce systémového knihovníka pro systém ORACLE, primární testování vyvíjených aplikací). Plnění tohoto úkolu je *zajištěno finančně* (v rámci reálných možností českého knihovnictví): Kromě prostředků přidělovaných z rozpočtu Národní knihovny ČR získal projekt přechodu Souborného katalogu ČR na systém ORACLE podporu dvou ministerstev (viz výše uvedené granty). Kdybychom měli k dispozici více lidských a finančních zdrojů, pravděpodobně bychom postupovali rychleji. Nicméně se domnívám, že i v tom případě by nás trápil především nedostatek času. V současné době Souborný katalog ČR přijímá a zpřístupňuje data v rutinním provozu v systému ALEPH. Věříme, že do konce roku 1998 budou mít čeští knihovníci možnost poznat, jak funguje CASLIN – Souborný katalog ČR v systému ORACLE.

LEGISLATIVNÍ PROCES

Olga Karfíková, Parlamentní knihovna Praha

Paragrafy asi moc veselí a legrace nepřinášejí.

Pokusím se vám jako knihovnice Parlamentní knihovny aspoň v krátkosti přiblížit tu složitou cestu od již okřídleného rčení – chybí legislativa –, kterou ta legislativa musí vykonat, než je sepsaná v tom paragrafovém znění ve Sbírce zákonů, pro mnohé z nás tak nepochopitelnou a často těžko srozumitelnou právnickou češtinou.

Jak jistě všichni víte, podle Ústavy zákonodárná moc v ČR náleží Parlamentu. Ten má 2 komory – dolní – Poslaneckou sněmovnu a horní – Senát. Do dolní komory Poslanecké sněmovny se volí 200 poslanců podle zásad poměrného zastoupení a volby jsou jednou za 4 roky, což je volební období, (pokud nejsou vypsaný předčasné volby) a Senát má 81 senátorů volených na 6 roků podle většinového systému s tím, že každé 2 roky se třetina senátorů obměňuje a každé 2 roky se volí nové předsednictvo Senátu. Právo volit má každý občan ČR starší 18 let, poslancem se může stát ten, kdo dosáhl věku 21 let a pro senátora je nutný věk nejméně 40 let.

Zvolená Poslanecká sněmovna se řídí zákonem o jednacím řádu č.90/1995 Sb., kde je přesně definovaná práce parlamentu, t.j. řízení schůzí, práva a povinnosti poslanců, předsedy, místopředsedů, vymezení kompetencí, práce výborů a krok za krokem je popsán legislativní proces. Komory jsou způsobilé se usnášet za přítomnosti alespoň jedné třetiny svých členů, přičemž k souhlasu stačí nadpoloviční většina přítomných poslanců, či senátorů. Pouze k přijetí ústavního zákona je třeba souhlas třípětinové většiny všech poslanců, či senátorů. V obou komorách parlamentu jsou poslanci, senátoři sdružení v klubech a to podle politické příslušnosti a dále v parlamentních výborech, ve kterých jsou zastoupeni napříč politickým spektrem. Sněmovna ze zákona zřizuje výbor mandátový a imunitní, petiční výbor, rozpočtový a organizační a další, na kterých se usnese, přičemž výbory jsou zaměřeny tématicky např. zdravotní a sociální, pro kulturu a vzdělání, obranu a bezpečnost, zemědělský atd. Nově vytvořeným a zvoleným je výbor pro přidružení k EU.

Kdo může podat návrh zákona

Návrhy zákonů může podat poslanec, skupina poslanců, Senát, vláda nebo zastupitelstvo Vyšších územních samosprávných celků(VÚSC), přičemž za

Senát, vládu a VÚSC mohou jednat jen jejich členové, kteří byli jednáním pověřeni. Poslanecký návrh odůvodní poslanec.

Návrh zákona se podává v písemné formě a současně na technickém nosiči dat, což umožňuje rychlý převod na INTERNET.

Součástí návrhu je důvodová zpráva, která hodnotí stávající stav, zdůvodňuje navrhované právní úpravy (to v obecné části) a jednotlivá ustanovení jsou vysvětlena ve zvláštní části. Důvodová zpráva obsahuje též finanční a hospodářský dosah právní úpravy na státním rozpočtu a též zhodnocení souladu návrhu zákona s mezinárodními smlouvami podle čl. 10 Ústavy ČR a nakonec i srovnání s právem EU.

Pokud jde o novelu zákona, předkládá se platný zákon, nebo jen ta jeho část, již se novelizace týká a to s vyznačením navrhovaných změn.

Dlouhá cesta návrhu do parlamentu.

Návrh zákona se předkládá předsedovi Sněmovny a ten jej postoupí organizačnímu výboru. Současně předseda rozešle návrh zákona všem poslancům a poslaneckým klubům a ty požádá o vyjádření stanoviska k předloženému návrhu do 30 dnů po obdržení. K nevládnímu, poslaneckému návrhu zákona podává stanovisko vláda a to předsedovi Sněmovny také do 30 dnů.

Po obdržení tohoto vyjádření k návrhu zákona doporučí do 15 dnů organizační výbor předsedovi, aby zařadil návrh zákona jako bod pořadu schůze Sněmovny a současně navrhne, kterému výboru či výborům bude návrh zákona přikázán a určí zpravodaje pro první čtení. Pokud s návrhy organizačního výboru předseda souhlasí, zařadí návrh jako bod pořadu a zároveň stanovisko vlády doručí opět všem poslancům a klubům a to nejméně 10 dní před schůzí, na kterém má dojít k prvnímu čtení. O návrhu pořadu schůze se potom hlasuje.

Dlouhý legislativní proces v parlamentu

Návrh zákona prochází **prvním čtením**. Poslaneckou sněmovnu seznámí s návrhem zákona, novely, předkladatel, po něm vystoupí zpravodaj určený organizačním výborem, či předsedou Sněmovny. O návrhu se vede obecná rozprava, která končí usnesením sněmovny, která

- 1) vrátí návrh předkladateli k dopracování, nebo ho vůbec zamítne, nebo
- 2) přikáže projednání zákona těm výborům, které určí organizační výbor, popř. dalším, o kterých sněmovna hlasuje bez rozpravy. V této fázi už nelze návrh zákona vrátit předkladateli k dopracování.

Doba na projednávání ve výborech je 60 dnů, pouze se souhlasem Sněmovny a se souhlasem předkladatele se může zkrátit nebo prodloužit o 20 dnů.

Výbor, výbory po svém projednání předloží předsedovi Sněmovny usnesení,

ve kterém doporučují návrh zákona schválit či nikoliv, popřípadě přesně formulují změny či doplňky k návrhu předkládaného zákona. Předseda pak zajistí vytištění usnesení, případně oponentní zprávy a doručí všem poslancům nejpozději 24 hod. před druhým čtením.

Druhé čtení návrhu zákona opět uvádí navrhovatel, po něm vystoupí se svým stanoviskem zpravodaj či zpravodajové výborů, které návrh zákona projednávaly. Po tom přichází obecná rozprava. Po ní Sněmovna rozhodne, zda se návrh zákona vrátí zpět výborům k novému projednání, či se návrh zákona zamítne. Pokud se tak nestane, následuje podrobná rozprava. V podrobné rozpravě se předkládají pozměňovací popř. jiné návrhy, které se neprodleně tisknou a doručí se všem poslancům. Ale i na konci této podrobné rozpravy může Sněmovna svým hlasováním návrh vrátit znovu k projednání výborům, popř. úplně zamítnout anebo propustit do

třetího čtení. To lze zahájit nejdříve 24 hod. po doručení pozměňovacích návrhů. Při třetím čtení se také koná rozprava, ale ta může navrhnou pouze opravu legislativně technických, gramatických, tiskových či formálních chyb, maximálně podat návrh na opakování druhého čtení. Na závěr třetího čtení se hlasuje o všech pozměňovacích návrzích a to postupně, jak byly předkládány, hlasování je číslované pro zpětnou kontrolu a na závěr Sněmovna hlasuje o návrhu zákona jako celku a po té se Sněmovna usnese, zda s návrhem vyslovuje souhlas.

Zákon je na světě a putuje dál.

Sněmovnou schválený zákon předseda bez odkladu zašle Senátu.

Legislativní proces Senátu

Senát : předkladaný schválený návrh zákona Senát schválí nebo do 30 dnů se k němu nevyjádří, zákon je tímto přijat

: svým usnesením návrh zákona zamítne, vrátí Sněmovně a předseda Sněmovny jej na nejbližší schůzi, ale nejdříve za 10 dní po doručení, předloží Sněmovně k novému hlasování. Ke schválení zákona stačí nadpoloviční většina přítomných poslanců.

: vrátí Sněmovně zákon s vlastními pozměňujícími návrhy Senátu. Předseda opět toto znění předloží Sněmovně na první schůzi (nejdříve 10 dní po obdržení) a pokud Poslanecká sněmovna návrhy Senátu schválí, je zákon přijat v tomto znění

Nebo : Poslanecká sněmovna neschválí změny Senátu, pak znovu Sněmovna hlasuje o té předloze zákona, která šla do Senátu a pokud jej schválí nadpoloviční většina všech poslanců, původní návrh je přijat.

Při novém projednávání návrhu zákona vráceného Senátem nejsou ve Sněmovně přípustné pozměňující návrhy.

Další pouť zákona – úloha prezidenta

Předseda Sněmovna postoupí přijatý zákon prezidentu republiky.

Prezident může vrátit Sněmovně zákon a to do 15 dnů se svým stanoviskem a obdobně jako u Senátu, vrátí-li zákon Sněmovně, tak na nejbližší schůzi, nejříve 10 dnů po obdržení vráceného zákona, o tom znovu Sněmovna hlasuje. Setrvá-li Sněmovna na zákonu nadpoloviční většinou poslanců, zákon je přijat. Jinak platí, že zákon nebyl přijat.

Zákony se uvádějí větou: Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky. Přijatý zákon podepíše předseda Sněmovny a prezident, popř. předseda vlády.

Z toho všeho, co bylo řečeno, jednoduchým spočítáním zákonných lhůt na projednání vyplývá, že od podání návrhu zákona, pokud vše pokračuje bez potíží, vracení, tak to trvá 6 měsíců do schválení a to vlastnímu návrhu zákona předchází velmi velmi dlouhá několikaměsíční kvalifikovaná příprava.

Tolik krátce k legislativnímu procesu. Nuance hlasování, technických a faktických připomínek, obstrukcí, přestávek, kdo kdy má u řečnické přednost, na to je dlouhý a podrobný jednací řád, jehož znalost může značně ovlivnit celý chod schůze. Na závěr, parlamentní knihovna váže a uchovává parlamentaria, to jsou tisky (návrhy zákonů) a stenoprotokoly (doslovný zápis jednání schůze) a dnes už jsou také vystavena i na INTERNETU. Jen pro vaši představu, 1. volební období PS (1992–96) mělo 2134 tisků, což svázáno je 76 svazků A5 formátu, bylo 43 schůzí a ty jsou svázány v 42 svazcích, minulé, zkrácené, volební období (1996–1992) mělo „pouze“ 461 tisků a 25 schůzí. Jen to všechno přečíst je velká práce, není to poslancování až tak procházkou růžovou zahradou.

O projektu elektronické knihovny mluvit nebudu, základní informace jsou na naší homepage s adresou www.psp.cz/eknih/

KNHOVNICKÉ PROGRAMY EVROPSKÉ UNIE A SOUVISEJÍCÍ OTÁZKY

Adolf Knoll, Národní knihovna ČR

O evropských programech se nejčastěji hovoří ve spojení s hledáním dalších zdrojů financování knihoven. Evropské programy jsou však v první řadě o roli knihoven ve společnosti a jsou založené na hluboké analýze stavu knihoven v jednotlivých zemích. Zúčastnit se evropského programu znamená rozjet se stejným směrem a tempem jako další partneři. Z tohoto důvodu je vhodné si připomenout i další možnosti knihoven, neboť evropské programy jsou především programy výzkumu a vývoje a docela určitě do budoucna i nadále budou. Chceme-li v nich hrát důležitou roli – a ne pouze roli zkoumaného nebo toho, kdo ověřuje výsledky – budeme se muset v knihovnách soustředit na nejnovější trendy rozvoje v duchu evropských priorit.

Vládní a nevládní programy a zdroje

Při snaze získat další zdroje pro financování knihovny nebo skupiny knihoven je třeba podtrhnout tyto základní skutečnosti:

- tyto prostředky získávají speciální projekty; je tudíž nezbytné tyto projekty koncipovat a předkládat;
- jedním z hlavních kritérií při posuzování těchto projektů jsou:
 - zapojení se do mezinárodní spolupráce knihoven;
 - míra nového poznání nebo rozvoje technologií.

Obecně lze další zdroje získat z těchto typů organizací:

a) **vládní**

granty výzkumu a vývoje ČR

speciální programy MK ČR, jako je RISK

programy UNESCO (plné členství)

programy Evropského společenství (asociované členství)

NATO (v dohledné době plné členství)

G7 resp. G8, pokud budeme přizváni ke konkrétnímu programu (např. účast NK v programu Bibliotheca Universalis – světová digitální knihovna)

vládní programy jednotlivých vyspělých zemí pro kulturní spolupráci nebo pomoc zemím střední a východní Evropy (nizozemský projekt MATRA, pravidelné japonské knižní dary atp.)

Pro ČR připadají v úvahu programy UNESCO, v němž máme plné členství, a programy Evropského společenství, kde má ČR statut asociované země, dále pak v blízké budoucnosti NATO, G7 resp. G8, pokud budeme ke konkrétním projektům přizváni.

b) **nevládní**

domácí (české nadace, banky a podniky)

zahraniční (většinou nadace nebo nevládní organizace jako IFLA, příp. ICA nebo IASA atp.)

Pro země střední a východní Evropy, což je oficiální termín pro evropské postkomunistické země (Central and Eastern European Countries, CEEC) mohou být speciální projekty zaměřeny na dohnání zaostalosti v aplikaci moderních technologií nebo projekty v oblasti ochrany knihovních fondů, tzn. projekty na záchranu významného kulturního dědictví. Obecně však platí, že jsou financovány především pilotní projekty, které přinášejí něco nového zejména v oblasti výzkumu a vývoje.

V ČR se významně podílely na financování rozvoje knihoven zejména Andrew W. Mellon Foundation, Volkswagen-Stiftung a Getty Conservation Institute. Šlo především o rozvoj knihovnických informačních systémů a jejich propojení, budování knihovních fondů a ochranu vzácných fondů. Pravidelně mají knihovny možnost využívat grantových řízení Open Society Institute-Regional Library Programme. Až na výjimky (grant Andrew W. Mellon Foundation na rozvoj technologie retrospektivní konverze katalogů pro NK) jde o granty kladoucí si za cíl srovnání úrovně zemí střední a východní Evropy s vyspělým světem. Tento charakter má zčásti i program MK ČR RISK a některé vládní programy vyspělých zemí, například MATRA.

Ostatní zdroje pak financují především aktivity a projekty mající charakter výzkumu a vývoje nebo přinejmenším zásadní klíčový význam pro rozvoj určitého programu. V tomto není výjimkou ani UNESCO, které nedisponuje velkými prostředky a které je s to financovat zásadní malé klíčové projekty zejména v oblasti Všeobecného informačního programu nebo příbuzného programu pro informatiku. Smlouvy s UNESCO mají výrazný charakter smlouvy o dílo, což mohou mít i některé sponorské smlouvy jiných (i českých) institucí. Předkládané projekty musí respektovat grantové kanály UNESCO, které jsou většinou vázány (kromě financování malých ad hoc projektů) na schválení Generální konferencí UNESCO, tzn. předtím na doporučení národní komise pro UNESCO. Tyto projekty musí být v souladu s existujícími programy UNESCO, například Paměť světa.

Společným jmenovatelem programů NATO, Evropského společenství a G8 je rozvoj nebo vývoj nových technologií, příp. jejich originální aplikace do prostředí knihoven.

V rámci stávajících programů (nebo již ukončených) Evropského společenství hrají určitou roli i knihovnické programy připravující asociované země na jejich plné členství. To platí i pro oblast knihoven. Tyto programy nejsou rozsáhlé a jejich hlavními řešiteli mohly až do naší doby být jen instituce zemí s plným členstvím.

V rámci PHARE proběhl program PHARE Library Development Programme (PLDP), který na příkladě rozvoje regionálních knihoven v Kluži (Rumunsko) a Szentedre (Maďarsko) ukázal, jakým způsobem by měly veřejné knihovny přistupovat k modernizaci svých služeb. V současné době lze spoluúčast knihoven zemí střední a východní Evropy zaznamenat v programech PubliCA, LISTED CEE, CECUP, DEDICATE, EXCEL, EXPLOIT, ONE-2, PRIDE a LIBECON/2000.

Program PubliCA (Public Libraries Concerted Action) je v současné době vlastní extenzí staršího programu zaměřeného na veřejné knihovny deseti zemí střední a východní Evropy, které jednájí o vstupu do unie. Koordinátorkou programu je Ústřední veřejná knihovna v Leuvenu (Belgie). Program si klade za cíl spolupráci knihoven a podporu přijetí doporučení studie EU Public Libraries and the Information Society (publikace EUR 17648 EN, příp. viz URL:<http://www.croydon.gov.uk/publica/engplis.htm>), zvýšení vědomí významu strategického potenciálu veřejných knihoven při budování informační společnosti, výměnu informací o aktuálních programech zabývajících se veřejnými knihovnami, definování strategie, akcí a studií vedoucích k omezení roztržitosti veřejných knihoven v Evropě. Informace i program PubliCA viz na URL <http://www.croydon.gov.uk/publica>, případně <http://www2.echo.lu/libraries/en/projects/publica.html>.

Ze zemí střední a východní Evropy je plným partnerem PubliCA rumunská regionální knihovna v Kluži-Napoca.

LISTED – Library Integrated System for Telematics-based Education – se zabývá knihovnami a mimoškolním vzděláváním. Jde t.č. pouze o rozšíření existujícího programu o testování prostřednictvím dvou maďarských knihoven.

CECUP – Central and Eastern European Copyright User Platform – partnery jsou knihovnické asociace zemí střední a východní Evropy.

DEDICATE – Distance Education Information Courses through Networks – partnery jsou převážně technické univerzity z Estonska, Lotyšska, Litvy, Polska a Maďarska.

EXCEL – EDILIBE Extension to CEE Libraries – program se zabývá vztahem knižního trhu a knihoven – partneři jsou v Estonsku, Polsku a Maďarsku.

EXPLOIT – Pan-European Exploitation of the Results of the Libraries Programme – program si klade za cíl rozšíření výsledků knihovnických programů EU ve střední a východní Evropě – partnery jsou instituce v Polsku a Ma-

ďarsku

ONE-2 – Opac Network in Europe– II – partneři jsou v Maďarsku – program se zabývá katalogy knihoven, vyhledáváním informací a dodáváním dokumentů

PRIDE – People & Resources Identification for Distributed Environments – partner je v Maďarsku, program se zabývá rozšiřováním knihovnických služeb LIBECON/2000 (Millenium Study – Library Economics in Europe) je zaměřen na vybudování a trvalou údržbu databáze statistik evropských knihoven. Ze zemí střední a východní Evropy jde o data z oněch deseti asociovaných zemí. Domovská stránky LIBECON je na URL <http://www.libecon2000.org/>. Partnerem LIBECON je Národní knihovna ČR. V současné době (srpen 1998) je již v provozu databáze statistických dat za minulá období. Data jsou za knihovny nejen našich deseti zemí, ale též západoevropských států. LIBECON tak vytváří srovnávací nástroj pro řízení knihoven. Databáze bude dále rozvíjena a v blízké době budou rozeslány nové formuláře pro sběr statistických dat.

Partnery v těchto programech ze zemí střední a východní Evropy – ne hlavními řešiteli, neboť to nebylo možné – jsou velmi často vysokoškolské knihovny nebo veřejné knihovny, v některých případech i střední a malé podniky. Národní knihovny jen asi ve dvou případech. Složení partnerů vcelku odpovídá struktuře partnerů ze zemí Evropského společenství, tam je však již tradiční větší účast malých a středních podniků. Všechny tyto programy jsou spíše seznamovacími kontaktními záležitostmi, nejde o špičkové vysoce technologicky zaměřené projekty.

Mechanismus knihovnických projektů Evropské unie

V r. 1984 upozornil Evropský parlament na význam knihoven pro rozvoj společnosti a v r. 1985 předala Rada ministrů Evropské komisi rezoluci, která vyzývala k aktivitě v této oblasti. K tomu je třeba nejprve poznamenat, že tzv. evropské projekty jsou financovány jako součást rámcových programů Evropského společenství pro výzkum a technologický rozvoj. Jde tedy o programy výzkumu a vývoje kladoucí si za cíl pokrok a prosperitu Evropy. Rámcový program je přijímán obvykle na pětileté období jako rozhodnutí Evropského parlamentu a Rady Evropy. Obsahuje tedy to, na čem se členské země dohodnou, že může být motorem jejich rozvoje.

Tomu však většinou předcházejí důkladné analytické práce a zjišťování. Nejinak tomu bylo i v oblasti knihoven, kde byly zpracovány studie *Library Economics in Europe a Library Systems in Europe*. Na základě výsledků těchto studií byl v r. 1990 v rámci 3. rámcového programu vyhlášen i první knihovnický program, který se zaměřil na čtyři zásadní témata:

1. komputerovaná bibliografie
2. knihovnické sítě a propojení systémů

3. moderní knihovnické služby s použitím informačních a komunikačních technologií

4. stimulace evropského trhu telematických produktů a služeb pro knihovny

Bylo vybráno 51 projektů a 3 doprovodné akce, zúčastnilo se více než 200 institucí, knihoven, středních a malých podniků, jejichž rozvoj je v EU preferován, a výzkumných ústavů.

Rovněž 4. rámcový program, který končí letos, respektoval toto zaměření, ale schválených projektů již bylo méně. Obecně lze říci, že se projekty zaměřily v první oblasti na problémové otázky bibliografických záznamů a retrospektivní konverzi katalogů, ve druhé oblasti pak na propojení elektronických katalogů, vyhledávání informací a transfer dat, ve třetí oblasti pak mj. na dostupnost a elektronické dodávání dokumentů, optické disky a multimédia, ve čtvrté oblasti pak na řadu integrujících projektů k prvním třem tématům a dále na řízení knihoven (kam patří i LIBECON a PubliCA).

Země střední a východní Evropy se mohly zúčastnit 4. rámcového programu v oblasti telematiky pro knihovny s tím, že jejich účast bude případně financována z prostředků na mezinárodní spolupráci (INCO). Nemohly se stát hlavními řešiteli, vzhledem k jinému zdroji financování byla grantová řízení složitější, použití finančních prostředků se v některých oblastech mírně liší od financování institucí členských zemí.

Zde je třeba též připomenout, že Evropská komise nefinancuje projekty jednotlivých institucí, ale konsorcium institucí z různých zemí (což je podmínkou), které předkládají společný projekt. Tzn., že již před vyhlášením grantových řízení je třeba znát své příští partnery.

Předtím však proběhla vzhledem k zemím střední a východní Evropy řada aktivit Evropské komise, které si kladly za cíl zjištění stavu knihoven. Dnes je této problematice věnována celá webová stránka na serveru Evropské komise v rámci Telematiky pro knihovny (URL <http://www2.echo.lu/libraries/en/cee/homecee.html>) pod názvem *Library Cooperation with Central and Eastern Europe*.

Nejprve byla v červnu 1994 svolána konference *Library Development in Central and Eastern Europe*, která byla prvním odrazovým můstkem pro definování strategie spolupráce se střední a východní Evropou. Následovaly návštěvy paní Moniky Segbert a popsání stavu knihoven a knihovnictví v devíti zemích, což i přesto, že jde o stav z r. 1995, je i dnes zajímavé čtení (<http://www2.echo.lu/libraries/en/cee/resource.html>). Poměrně obecným rysem ve většině zemí byla absence státní knihovnické politiky. Jakoby jsme začali bořit spoustu z toho, co oni si předsevzali – i když již pokročilejšími prostředky – v západní Evropě budovat.

Byla ustavena konzultační skupina k těmto otázkám, byla zpracována studie *Library Economics in Central and Eastern Europe* (data za roky 1989–

1994), byl zpracován informační balíček o zavádění automatizace do knihoven (viz literatura), byla uspořádána spolu s OSI-RLP budapeštská *International Conference on Library Automation* v r. 1996 (viz literatura), byla podpořena setkání expertů na digitalizaci a knihovnickou legislativu atp. To vše mimo jiné znamená, že stav našich knihoven a knihovnictví je dostatečně znám a analyzován.

5. rámcový program

5. rámcový program byl schválen na léta 1998–2002 a nebude obsahovat speciální podprogram pro knihovny, neboť se předpokládá, že základní výstavba komunikační infrastruktury knihoven (automatizace, informační systémy, způsoby řízení, dodávání dokumentů) již byla ukončena.

Cíle 5. rámcového programu jsou seskupeny ve čtyřech oblastech, jež se nazývají *aktivity*.

1. aktivita obsahuje.
 - otevření zdrojů živého světa a ekosystému
 - vytvoření uživatelsky přívětivé informační společnosti
 - podpora soutěživého a udržitelného rozvoje
2. aktivita je zaměřena na potvrzení mezinárodní role výzkumu v Evropském společenství
3. aktivita se týká inovací a účasti středních a malých podniků
4. aktivita je zaměřena na optimalizaci lidského potenciálu

Knihovny bude zajímat především 1. aktivita a její druhé téma, které je strukturováno do čtyř klíčových akcí (**key actions**):

1. Informační společnost: systémy a služby pro občana
2. Informační společnost: nové metody práce a elektronického obchodu
3. Informační společnost: multimediální obsah
4. Informační společnost: zásadní technologie a infrastruktury

V prvním tématu mohou knihovny najít svou roli především ve zprostředkování veřejných informací státu občanovi. Třetí téma je zaměřeno obecně na usnadnění celoživotního vzdělávání, přičemž důraz je kladen na rozvoj inteligentních systémů v této oblasti a nových forem multimediálního obsahu vč. audiovizuálního a rozvoj nástrojů pro strukturaci tohoto obsahu a jeho zpracování. Čtyři hlavní směry tohoto tématu se zaměří na:

- interaktivní elektronické publikování novými metodami pro tvorbu a strukturování publikací a pro personalizované šíření informací o kulturních předmětech a pro přístup ke kulturním předmětům prostřednictvím virtuálních knihoven a muzeí;

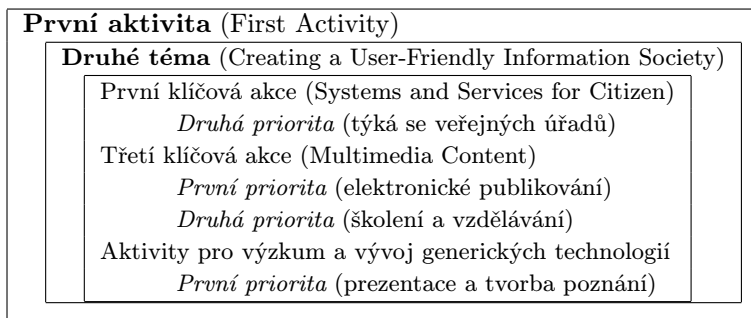
- školení a vzdělávání: systémy, služby a software umožňující rozvoj a demonstraci nových metod užívajících multimédií, širokopásmové komunikace, simulace a virtuální reality;
- nové jazykové technologie, které napomáhají tomu, aby informace a informační systémy byly uživatelsky přívětivější;
- pokročilé technologie přístupu k informacím, jejich filtrování a analýzy k usnadnění zvládnutí informační exploze a užití obsahu multimédií především v geografických informačních systémech.

Čtvrté téma je zaměřeno na rozvoj software, techniky a technologií.

Informační společnost zahrnuje též aktivity výzkumu a vývoje generických technologií. Z pohledu knihoven se výzkum zaměří mj. též na technologie pro prezentaci a tvorbu poznání a práci s ním.

Schematicky pak lze znázornit místo zájmu knihoven v 5. rámcovém programu takto:

Pátý rámcový program

Jelikož knihovny nabudou mít již speciální program, budou si muset hledat místo v moderní informační společnosti samy, a to pravděpodobně (ale nejen tam) ve výše ukázaných oblastech. To znamená, že se bude muset ještě ve větší míře podpořit výzkum a vývoj související s činností knihoven s tím, že se jeho tematické zaměření přesune ve smyslu definovaném 5. rámcovým programem.

Současný výzkum a vývoj v této oblasti v podstatě reaguje na některé aspekty obsažené ve 4. rámcovém programu, v oblasti digitalizace pak je již obsaženo přemostění do sféry formulované 5. rámcovým programem. České zaměření pak navíc obsahovalo oblast ochrany fondů, šířeji našeho kulturního dědictví.

3. International Conference on Library Automation in Central and Eastern Europe. Conference Proceedings, Budapest 10–13 April 1996. Luxembourg, European Commission, 1997 (EUR 17551 EN)
4. Synopses of Projects supported by the European Commission for the application of telematic systems in libraries. Luxembourg, European Commission, 1996.
5. Introducing Information Technology in Libraries. An Information Pack. Luxembourg, European Commission, 1996.
6. Knihovny a informační společnost. Evropský vědeckotechnický rozvoj v telematice pro knihovny. In: Národní knihovna. Knihovnická revue, 1996, roč. 7, č. 2 – 3, str. 45–53.
7. From Quantity to Quality: Collection, Analysis and Use of Statistics for Libraries. A European workshop for suppliers and users of library statistics, Luxembourg, 9–10 December 1997. Luxembourg, European Commission, 1998.
8. PROLIB/ECON-CEEC. Study of Library Economics in Central and Eastern Europe. Final Report. Croydon, Institute of Public Finance, 1997.
9. Library economics in Central and Eastern Europe / Phillip D.C. Ramsdale, David Fuegi. Luxembourg, European Commission, 1997.
10. Intergovernmental Council for the General Information Programme (Eleventh Session). Final Report. Paris, 2–3 December 1996. Paris, UNESCO, 1997 (CII-96/CONF.210/CLD.8)
11. Report on the Green Paper on the Role of Libraries in the Modern World. Rapporteur Mirja Ryynänen. Strasbourg, European Parliament – Committee on Culture, Youth, Education and the Media, 1998.
12. Public libraries and the information society / J. Thorhaug (auth.), G. Larsen (comp.), H.-P. Thun (comp.), H. Albrechtesen (comp.), M. Segbert (ed.). Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, (in print) (EUR 17648 EN)
(Výtah viz URL <http://www.croydon.gov.uk/publica/engplis.htm>)

DOVOZ KNIH A ČASOPISŮ ZE ZAHRANIČÍ

Jaromír Kubíček, Moravská zemská knihovna v Brně

30. dubna 1998 vyšla 35. částka Sbírký zákonů ČR, v níž Ministerstvo zahraničních věcí publikovalo několik sdělení. Bylo to pod č. 101 Sdělení Ministerstva zahraničních věcí (MZV) o sjednání Dohody o usnadnění mezinárodního oběhu obrazových a zvukových materiálů vzdělávacího, vědeckého a kulturního charakteru, dále pod č. 102 Sdělení o sjednání Dohody o dovozu vzdělávacích, vědeckých a kulturních materiálů a k němu ještě pod č. 103 Sdělení o sjednání Protokolu k Dohodě o dovozu vzdělávacích, vědeckých a kulturních materiálů. V těchto sděleních informuje MZV, že Česká republika přistoupila na dohody UNESCO a zajistí potřebné podmínky mj. pro bezcelní a bezdaňový dovoz knih a časopisů pro knihovny.

Neuvěřitelné se stalo skutkem. Neuvěřitelné proto, když si promítáme, co času, jednání, správních a celních poplatků atd. nás stály v posledních osmi letech naše vztahy s celními úřady. Po roce 1989 padl na dovoz socialistický monopol a nové celní úřady byly stále neúprosné, neboť celní zákon nerozlišoval potřeby tvorby knihovnických fondů od dovozu knižního bohatství ke komerčním účelům. To všechno je tedy již pro nás minulost. Pohlédneme se nejprve po ní.

Dovoz knih a časopisů se řídil celními a daňovými předpisy, které byly v mnoha případech rozdílné ve srovnání se sousedními evropskými státy. Byly to věci nám často známé, do jaké hloubky, bylo pak závislé zpravidla na tom, jak s knihovníky jako příjemci dokumentů zacházel ten který celní úřad. Prakticky není možné celnímu jednání předcházet, neboť celní zákon nepřipouští si clo předplatit, to je možné totiž uhradit až zboží dostává objednavatel. V praxi to i znamenalo, že distributor, který garantoval např. na dovoz časopisu úhradu cla, nemohl de facto toto clo zaplatit v předplatném (i když to některý i proklamoval a zahrnoval do ceny předplatného). Knihovna jako příjemce měla povinnost předložit v pravidelných intervalech přehled získaných zásilek a tyto doclít. Šlo o nepředstavitelnou administrativu.

O první nápravu usilovala Národní knihovna. V březnu 1993 formuloval stávající problémy ředitel Národní knihovny ČR dr. V. Balík a zaslal jménem ředitelů státních vědeckých knihoven a svým ministerstvu financí žádost o udělení výjimek z některých ustanovení daňových (případně dalších souvisejících) zákonů pro veřejné knihovny. Důvodem bylo, že „současné

daňové zákony postihují negativně řadu činností veřejných knihoven. Jde zejména o působení zákona o dani z přidané hodnoty, který se nejvíce dotýká doplňování knihovních fondů a mezinárodní meziknihovni výpůjční služby. Ustanovení o uplatnění DPH při dovozu je v praxi aplikováno nejen na přírůstky knihovních fondů, které jsou ze zahraničí nakupovány nebo získávány v rámci bezúplatné výměny, ale i mezinárodní výpůjčky. Při jejich realizaci je daň uvalována nejen na publikace cizích knihoven, které jsou do České republiky zapůjčovány, ale i na publikace patřící českým knihovnám, které se po zapůjčení do zahraničí vracejí zpět ke svému majiteli. V době, kdy knihovny jako neziskové organizace, většinou s příspěvkovou formou hospodaření, nemohou být dostatečně financovány ze státního rozpočtu, musejí velkou část svých omezených prostředků touto formou vracet státu“.

V návrhu se udělení výjimek pro vědecké, odborné vysokoškolské a veřejné knihovny týkalo tří okruhů

a) doplňování knihovních fondů ze zahraničí, kde návrh zněl „udělit výjimku z daňové povinnosti pro zboží určené k vědeckým, výzkumným, vyučovacím, výchovným, kulturně vzdělávacím účelům pro vědecké, odborné vysokoškolské a veřejné knihovny; později promítnout do novely zákona“,

b) mezinárodní meziknihovni výpůjční služby,

c) poskytované dary ze zahraničí, které jsou zdaňovány 5% (knihy) nebo 22% a řešení je individuální, resp. od daní jsou osvobozeny jen dary získané od nadací, které mají vládní výjimku (programy Phare, UNESCO apod.).

V odpovědi náměstka financí ze dne 29.3.1993 bylo však jen konstatováno, že současná právní úprava obsažená v zákoně č. 588/92 Sb., o dani z přidané hodnoty neumožňuje udělit výjimku tutu daň snížit nebo zcela pominout. Pokud jde o mezinárodní výpůjčky, mají celní orgány postupovat dle § 187 a násl. celního zákona č. 93/93 Sb., který upravuje režim dočasněho použití.

Ve věci mezinárodní výpůjční služby neměly by být však žádné problémy, neboť celní zákon č. 93/93 Sb. v § 142, odst. 3, příl. č. 11/b přímo uvádí zásilky knih půjčené osobám, které mají trvalý pobyt nebo sídlo v tuzemsku, které celní úřad propustí do režimu dočasněho použití s úplným osvobozením od dovozního cla.

Sdružení knihoven se v září 1995 obrátilo na Generální ředitelství cel s žádostí o projednání postupu při zasilání knih a jiných dokumentů při mezinárodní výměně publikací. Generální ředitelství cel objevilo zapomenutou mezinárodní dohodu z roku 1958, využilo znění § 318 celního zákona č. 13/93 Sb., který říká, že mezinárodní dohoda ruší ustanovení tohoto zákona a stanovilo si podmínku, aby byly jmenovány „pověřené orgány“, neboť tak to příslušná vyhláška z roku 1958 požadovala. Co se týče resortu ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, bylo v něm pověření uděleno „všem knihovnám a informačním střediskům vysokých škol a přímo řízeným útva-

rům ministerstva školství“. V resortu kultury ministerstvo upravilo statuty všech přímo řízených knihoven tak, aby v nich byla zakotvena mezinárodní výměna publikací v souladu s pařížskou úmluvou z roku 1958.

Znamená to dnes, že knihovny v resortu ministerstva školství a kultury mají mezinárodní výměnu publikací právně vyjasněnou, jiné knihovny mohou postupovat analogicky, příp. vyžádat si u Sdružení knihoven podklady k žádosti o pověření touto činností příslušným orgánem, tedy svým ministerstvem.

Stále však zůstávaly neřešené problémy při nákupu knih a časopisů ze zahraničí. Stávající předpisy umožňovaly bezcelní dovoz jen některých typů dokumentů.

Ve vyhlášce MF č. 93/93 Sb. o osvobození zboží od dovozního cla se v § 54 uvádělo, že pro vzdělávací, vědecké a kulturní účely je osvobozeno zboží vyjmenované v příloze č. 2: „Mikrokazety nebo jiné nosiče informací s výchovným, vědeckým nebo kulturním zaměřením, užívané informačními nebo dokumentačními službami“. Jde tedy o všechna CD nebo různé báze dat, na které se nevztahuje clo. Jestliže tedy Biological Abstract dostáváme na CD-ROM je to jasné, pokud však v tradiční papírové formě, může to být předmětem právního výkladu, zda jde o ony „jiné nosiče informací“ a ne o běžný časopis.

V citované vyhlášce v § 54 odst. 2 je ustanovení, že „Sběratelské a umělecké předměty, které nejsou dováženy za účelem dosažení zisku, určené pro vzdělávání, vědecké nebo kulturní účely dovážené pro muzea, galerie a jiná obdobná zařízení schválená příslušným orgánem jsou osvobozeny od dovozního cla“. Někteří z nás jsou v tomto smyslu přesvědčeni, že knihovní fondy jsou takovými sbírkami a že knihovny jsou těmi obdobnými zařízeními schválenými příslušným orgánem, které vytvářejí sbírky.

Mezníkem při dovozu knih se stalo nové vydání celního sazebníku platného od 1. ledna 1996. V souvislosti s výsledky Uruguayského kola mnohostranných obchodních jednání Všeobecné dohody o clech a obchodu je v tomto sazebníku uváděno pro knihy a brožury stejně jako pro noviny vycházející nejméně čtyřikrát týdně co se týče celní sazby: bez cla. Pro časopisy se požadovalo clo ve výši 4,1 % z ceny (může se ještě jednat o preferenční snížení cla o 50%). Rok 1996 tedy již představoval polovinu problémů, když dovoz knih a novin přestal podléhat clu.

Další jednání s Generálním ředitelstvím cel přineslo změnu až k 1. lednu 1997. V souladu s ustanovením článku 11 odst. 2 Evropské dohody, uzavřené v Lucemburku 4. října 1993 při jednání Společenství osvobození od cla EHS (vyhlášena pod č. 7/1995 Sb.) jsou časopisy dovážené a pocházející z členských států Evropské unie (položka Harmonizovaného systému 490290) od 1. ledna 1997 bez cla. To samo o sobě však nestačilo. Celní úřad uznal za

časopis ze země EHS jen takový, který na faktuře měl od dodavatele výslovně uvedeno „Země původu je BRD (člen EU)“. Ziskat takovou fakturu bylo však prakticky nemožné.

V ostatních případech (při dovozech časopisů z jiných států než z členských států Evropské unie) mohou být časopisy, dovážené vědeckými a vysokoškolskými knihovnami propuštěny v rámci osvobození od dovozního cla podle ustanovení § 33 vyhlášky Ministerstva financí č. 93/1993 Sb., o osvobození od dovozního cla, ve znění vyhlášky Ministerstva financí č. 146/1994 Sb., nepřesahuje-li jejich úhrnná celní hodnota částku 400,- Kč (vyhláška č. 136/98 Sb. zvyšuje tuto částku na 1500 Kč).

Když se Sdružení knihoven obrátilo naposledy v březnu 1998 na Generální ředitelství cel s dotazem, zda se plní sliby ke zlepšení situace v dovozu knih a časopisů pro knihovny, dostalo obratem nadějnou odpověď o projednávané vyhlášce, která posléze s datem 30. června 1998 vyšla pod č. 136/98 Sb. Jde o vyhlášku Ministerstva financí o osvobození zboží od dovozního cla. V § 49 této vyhlášky se sděluje, že zboží pro vzdělávací, vědecké a kulturní účely, jehož seznam je uveden v příloze 1 k této vyhlášce, je osvobozeno od dovozního cla bez ohledu na osobu příjemce a užití tohoto zboží. V příloze je specifikováno, že se jedná pod položkou 4901 o knihy, brožury, letáky určené k doplňování knihovních fondů, pod položkou 4902 o noviny, časopisy a periodika určené k doplňování knihovních fondů, pod položkou 4903 obrázková alba nebo obrázkové knihy a konečně 4911 99 00 ostatní publikace (včetně mikrokopíí) rovněž určené k doplňování knihovních fondů. Tedy přírůstky knihovního fondu získané ze zahraničí nepodléhají od 1. července 1998 v České republice clu.

Bylo ke škodě věci, že jsme jako knihovníci sice poukazovali na nesrovnatelné podmínky našich celních předpisů s předpisy v sousedních evropských státech, ale že jsme neznali příčinu těchto nesrovnalostí. Např. pro knihy a časopisy byla přijata 17. června 1950 ve Florencii Generální konferencí UNESCO Dohoda o dovozu vzdělávacích, vědeckých a kulturních materiálů, ke které jednotlivé státy přistupovaly. Listina o přístupu České republiky k této dohodě byla uložena u generálního tajemníka OSN jako deponitář Dohody až 22. srpna 1997. Do tří měsíců pak je povinností účastnického státu přijmout prováděcí opatření. To se tedy i v naší republice stalo. Jak je vidět, organizace OSN a UNESCO realizují dobré záměry. Je vcelku pochopitelné, že plných 40 let se taková dohoda nemohla našeho státu týkat, méně je již pochopitelné, že ještě dalších sedm let to trvalo, než byla u nás také přijata. Ale díky za to, že už platí.

MEZIKNIOVNÍ VÝPŮJČNÍ SLUŽBA (MVS) V MEZIOČASE

Jaroslav Vyčichlo

(Některé aspekty probíhající diskuze odborné knihovnické veřejnosti o účinnosti a funkčnosti vyhlášky č. 51/1963 v části o MVS a potřebě návrhu Zásad meziknihovních výpůjčních služeb)

MVS se stává knihovnickou službou, která v současných podmínkách nabývá nové dimenze, neboť je do určité míry schopna eliminovat nedostatek primárních informačních pramenů nutných k uspokojování rostoucích informačních požadavků čtenářů všech typů knihoven. Důvodem pro rozšiřování MVS a její zdokonalení je především:

- omezování finančních zdrojů, které přicházejí do knihoven,
- nebyvalý rozmach informačních a přenosových technologií a existence nadregionálních souborných katalogů, které umožňují rychlejší a pružnější vyhledávání a distribuci informací.

Jsem zastáncem názoru, že MVS může zprostředkovat primární dokumenty špičkovým pracovníkům vědy, výzkumu, školství, managementu podniků a organizací a dalším **jednotlivcům** a její význam bych viděl spíše v zabezpečení výpůjček ze zahraničí a cizojazyčné nebo z nějakého hlediska speciální literatury uvnitř státu. Těžko však zabezpečí všeobecnou dostupnost primárních pramenů domácí provenience běžnému čtenáři. Nelze mít za to, že vyřeší současný katastrofální nedostatek informačních pramenů doplňovaných do domácích knihoven.

Se zaváděním nových informačních technologií¹ a změnami podmínek pro provádění meziknihovních výpůjčních služeb v zahraničí² se ukázalo, že stávající předpisy pro MVS nevyhovují potřebám praxe. Vyhláška č. 51/1963

¹ŠTĚRBOVÁ, J.: Meziknihovní služby v České republice na křižovatce technologií. In: Knihovny současnosti '97. Sborník z 5. konference, konané ve dnech 7.- 9. října 1997 v Seči u Chrudimi. Brno, Sdružení knihoven ČR 1997, s. 39-43.

²Např.: KŘÍŽOVÁ, Z.: Meziknihovní výpůjční služba dnes a zítra. In: Knihovny současnosti '97. Sborník z 5. konference, konané ve dnech 7.- 9. října 1997 v Seči u Chrudimi. Brno, Sdružení knihoven ČR 1997, s. 22-25;

ALA RASD MOPSS Interlibrary Loan Committee: National Interlibrary Loan Code for the United States 1993. In: ALA Home Page, www.ala.org/rusa/Inc.html,

je pocitována jako překonaná a již v roce 1988 byl učiněn neúspěšný pokus o její novelizaci.³

Návrh zavádí termín **meziknihovní služby (MS)**, které dělí na výpůjční, reprografické a informační.⁴

Kopíruje do značné míry zastaralou vyhlášku č.51/1963. Jako obligatorní zachovává dosavadní postup při uskutečnění mezinárodní MS prostřednictvím národního ústředí a dalších pěti určených knihoven a zachovává povinné okruhy při zprostředkování vnitrostátní MS. V zahraničí je přitom mnohem běžnější přímý styk mezi dvěma subjekty MVS, pokud jsou tyto knihovny napojeny na veřejné datové sítě. Dosavadní postup tedy musí mít pouze fakultativní charakter.

Návrh novely vyhlášky č. 51/1963 je proto po roce 1989 se značným prodlením a už pod bezprostředním tlakem nových technologií, které se do té doby uplatnily i v našich knihovnách přepracován a v odboru služeb čtenářům NK ČR vzniká návrh Zásad meziknihovních služeb v ČR⁵ datovaný rokem 1996. Všeobecně jsou za jeho autory považováni PhDr. Hanuš Hemola (vedoucí odboru služeb NK ČR) a hlavně Mgr. Jaroslava Štěrbová (v té době vedoucí oddělení meziknihovních služeb NK ČR).

Návrh i nadále hovoří o MS v rozsahu informačních, reprografických a výpůjčních služeb. Dochází však k podstatným úpravám postupu při zadávání požadavků na vnitrostátní MS a mezinárodní MS. Okruhy zaslání žádank a postup vyřizování mezinárodní MS prostřednictvím pověřených knihoven je navrhován jako fakultativní. Zásady kodifikují MS jako službu standardní. Pro vyřizování žádank mezinárodní MS potvrzují pěti knihoven, které službu garantují, a ustanovují národní ústředí MS v NK ČR. Umožňují

Last modified 08/19/97.

Die Ordnung des Leihverkehrs in der Bundesrepublik Deutschland. Leihverkehrsordnung (LVO). Bibliotheksdienst, 1993, Jg. 27, H. 5, S. 657-686.

³Vyhláška ministerstva kultury České socialistické republiky ze dne ... č. ..., kterou se mění a doplňuje vzhledem k vyhlášce č. 51/1963 Sb., o evidenci knihoven jednotné soustavy, o meziknihovní výpůjční službě a o přednostním právu knihoven při získávání literatury, časopisů a jiných sbírkových materiálů. Návrh. 14 s. Praha, MK ČR 1988. Strojopis. Návrh nebyl nikdy schválen.

⁴Uvádí se: „Knihovny uskutečňují meziknihovní služby především formou služby a) výpůjční, zahrnující vyžádání, půjčování a vrácení knih, evidenci čtenářů, požadavků, půjčených a vypůjčených knih a výpůjčních lhůt, b) reprografické, zahrnující vyžádání a poskytování reprografických kopií, jakož i evidenci, účtování a úhradu této služby, c) informační, zahrnující vyžádání a poskytování informací o dostupnosti a podmínkách zpřístupnění knih, vytváření a využívání zdrojů informací o knihách a jejich dostupnosti, jakož i získávání informací v počítačových a terminálových sítích.“

⁵Zásady meziknihovních služeb v ČR. Návrh. (30.10. 1996). 6s. Praha, NK ČR 1996. Strojopis.

také vyřizování žádankou elektronickou a faxovou cestou. Přesto se zdá, že by pravidla MS mohla být ještě liberálnější a jakýkoli náznak řízení, byť i jen metodického, je v širším okruhu knihoven pocítován nelibě. Na druhé straně se všeobecně uznává, že musí existovat pravidla „slušného chování“ na tomto úseku služeb, která musí být dodržována.

Zásady nesplnily očekávání zejména státních vědeckých knihoven, které patří mezi největší poskytovatele MS, především v otázce hrazení nákladů vnesených do MS (úhrada zvýšené režie)⁶ Stejně jako předchozí zásady uvádějí, že MS jsou bezplatné. Mezi řediteli SVK a pracovníky NK ČR je vedena diskuze o tom, zda má být služba poskytovaná čtenářům jiných knihoven, do jisté míry chápána jako ne zcela běžná výpůjčka, hrazena alespoň částečně.⁷

⁶Vcelku bez výhrad se přijímá fakt, že některé služby se v knihovnách platí, jiné ne. Rozlišení na služby standardní (= obvyklé, běžné ve většině knihoven), a tudíž poskytované zdarma, a nadstandardní (= mimořádné, speciální ve většině knihoven), tedy placené, nemusí být z věcného hlediska vždy logické. Například: knihovníci většinou souhlasí s názorem, že je nutné zaplatit materiálové náklady kopírovacích meziknihovních služeb, přičemž obsah kopie, tedy informace, je uživateli poskytnuta bezplatně náhradou za výpůjčku. Přitom pořizování kopií je v dnešní době standardní službou. Ve spojení s ní se jedná jen o zvýšené náklady, s nimiž je informace distribuována. Poštovné, které je rovněž nákladem spojeným s bezplatně zapůjčenou informací, takto jednoznačně chápáno není, ačkoli se jedná rovněž o zvýšené náklady, s nimiž je informace distribuována a ačkoli výpůjčka, rozuměj forma její realizace, je na druhé straně rovněž značně nestandardní ve srovnání s výpůjčkami uskutečněnými osobně. Náklady na mezinárodní MVS jsou hrazeny bez výhrad, ačkoli v principu jsou stejné jako náklady vnitrostátní MVS, jen poněkud vyšší. Chceme-li nalézt logický princip, podle něhož se některé služby budou hradit a některé ne, princip rozlišující, zda služba je nebo není standardní, jím není.

Snad by jím mohlo být hledisko nákladů vnesených do poskytnuté služby navíc právě oproti standardu. Tedy zvýšené režijní náklady spojené s provedením služby, která sama o sobě může být standardní.

⁷Na stranu bezplatného zprostředkování vnitrostátních MVS se staví především NK ČR, ale také SVK Liberec a původně i Olomouc. Ve věci úhrady nákladů MVS (nikdy ale nebyly navrhovány jiné úhrady než úhrady poštovního a balného) jsou odpůrci uvádějí následující důvody:

- knihovna, která si jako první nechá platit za MVS, odstartuje proces zpoplatnění této služby a způsobí řetězovou reakci, v jejímž důsledku dojde k placení MVS ve všech knihovnách,
- jde o službu standardní, jako taková by měla být zdarma,
- jakékoli zpoplatnění MVS odporuje dosud platné vyhlášce č. 51/1963,
- placení povede k snížení počtu výpůjček v MVS, MVS se pro část uživatelů stane nedostupnou,
- vyúčtování nákladů na MVS mezi knihovnami může přesáhnout efekt, který placení služby poskytovateli přinese,
- obyvatelé malých obcí jsou znevýhodňováni omezenou dostupností knihovnických služeb, mají proto nárok na stejnou obsluhu informacemi jako ti ostatní,

Většina ředitelů SVK se staví za uhrazení nákladů spojených s MS. Nepocituje se přitom jako rozhodující, kdo tyto náklady ponese. Zda to bude knihovna, která o dokument žádá pro svého čtenáře, nebo konečný uživatel, tj. čtenář sám.

NK ČR nově koncipované zásady nevydala jako oficiální dokument na úrovni metodického doporučení, ani nebyl učiněn pokus nahradit jimi překo-

- kvalitativní úroveň MVS, zejména rychlost, je velmi nízká, není rozumné nechat si platit za nekvalitní službu,
- v řadě případů je čtenář nucen zaplatit za MVS, ačkoliv ji dodávající knihovna poskytla bezplatně.

Zastánci zpoplatnění naopak uvádějí:

- proces zpoplatnění už byl zahájen, některé knihovny si za službu nechávají zaplatit (proces bude pokračovat),
- účast konečného uživatele alespoň na částečné úhradě MVS je nutností podmiňující zachování této služby,
- není důvod, aby nebyla hrazena zvýšená režie spojená s poskytnutím standardní služby, když výpůjčka sama o sobě zůstává bezplatná,
- část služeb MVS zajišťuje distribuci běžně dostupných dokumentů často uložených v jiné knihovně v místě nebo dokumentů určených k relaxačním účelům. Určitá selekce požadavků na MVS prostřednictvím poplatku může mít kladný účinek na efektivnost služby,
- uhradí-li čtenář poštovné, odpadá důvod pro sdružování zásilek, dojde ke zrychlení a tím ke zkvalitnění služby,
- úhrada služby je do jisté míry věcí pracovních postupů, automatizace ji v dohledné době umožní organizovat tak, aby byla rentabilní, námitka o nerentabilitě by se jinak týkala mnoha dalších poplatků v knihovně (a nejen tam),
- knihovny, které často žádají o MVS, šetří vlastní zdroje, neboť služba MVS je levnější než nákup a uchovávání knihovních fondů. Knihovny, které literaturu mají, tak prodělávají,
- MVS v některých zahraničních knihovnách je placenou službou, princip úhrady vnesených nákladů odpovídá principu tržního hospodářství, chyba není v principu úhrady, ale ve špatné legislativě,
- problém úhrady dopravy dokumentů půjčených ve vnitrostátní MVS není složitější než problém úhrady nákladů za poskytnuté kopie nebo nákladů spojených s mezinárodní MVS. Úhradu těchto nákladů nikdo nezpochybňuje, atd. apod.

Zásady NK ČR s jakoukoli úhradou vnitrostátních MVS nepočítají. A to již v době, kdy se právě NK ČR, ale i státním vědeckým knihovnám, nedostávají finanční prostředky právě na doplňování knihovních fondů. Dochází totiž ke zcela zvláštní situaci: knihovna může rostoucí náklady provozu krýt jen na úkor nákupu knihovních fondů, případně na úkor omezení svých služeb, což je vzhledem ke společenské potřebě a poslání těchto knihoven absurdní. Řešení je na zřizovatelích, v případě úhrady MVS nejčastěji na státu. Zřizovatelé by měli zabezpečit služby knihoven tak, aby mohly být poskytovány beze zbytku zdarma (v podmiňovacím způsobu však právě věží snižující se schopnost knihoven kvalifikovaně plnit své poslání). Neděje se tak. Problém financování knihoven je zcela zásadní, avšak vymyká se obsahu tohoto příspěvku.

nanou vyhlášku o MVS, jak se očekávalo.

V té době zasedá v SVK v Ostravě komise pro služby NK ČR, která o MVS a jejich kodifikaci obsáhle diskutuje, a kde se pod tlakem ekonomické situace zejména SVK dospívá k závěru, že požadavek úhrady alespoň části nákladů spojených s MVS je legitimní.⁸ Následně v Radě SDRUK vzniká záměr přepracovat zásady do podoby, která bude dostatečně liberální a svým ustanovením umožní hradit poštovné a balné v MVS.

Proto na poradě ředitelů SVK v Českých Budějovicích je předložen návrh nazvaný Zásady meziknihovních výpůjčních služeb.⁹ Návrh řeší většinu nedostatků, proti kterým byly vznášeny námitky v předchozím případě. Zásady zejména umožňují hrazení nákladů spojených s vnitrostátní MVS, avšak současně kodifikují MVS jako službu standardní. Umožňují žádat o MVS elektronicky nebo faxem, souhlasí-li požádaná knihovna. Pro vyřízení žádánek mezinárodní MVS ustanovují knihovny, které službu garantují knihovnám, které nemají prostředky (rozuměj informačně selekční) k vyřízení mezinárodní MVS, a kodifikují národní ústředí MVS v NK ČR jako orgán víceméně poradní. Do značné míry se tím blíží k zásadám koncipovaným NK ČR. Jsou koncipovány jako pravidla určující styk knihoven na úseku MVS v okruhu služeb SVK, ne jinde. Autoři návrhu zásad dr. Kubíček a dr. Vyčichlo byli však poradou pověřeni jednat s NK ČR, pokusit se dosáhnout konsensu a dojít k formulaci jediných zásad MVS všeobecně platných.¹⁰

⁸Zasedání komise pro služby NK ČR se uskutečnilo v SVK v Ostravě ve dnech 30. a 31.10. 1996. V zápise z jednání komise se říká: „Mgr. Štěrbová znovu upozornila na skutečnost, že probíhající jednání má upravit MS v ČR v nejobecnější poloze. Metodická doporučení pro MS v ČR budou pro jednotlivé knihovny k dispozici po dopracování zásad. Neměla by však knihovny zbavovat možnosti tvůrčí aplikace vlastních specifických podmínek (charakterizovaných typem knihovny, jejími knihovními fondy, skladbou uživatelů, možnostmi technologického rozvoje). Zdůraznila rovněž, že práce na změně podoby žádanky pro MS nejsou vázány na přípravu a dokončení zásad.“

Po vzájemném vyjasnění principiálních stanovisek ing. Prchalová navrhla projednat „Zásady“, které byly připraveny v NK ČR. Jednotlivé články zásad byly podrobně připomínkovány. Připomínky budou zapracovány do textu návrhu a rozeslány účastníkům jednání. Tato upravená verze bude dána k dispozici i ostatním knihovnám k seznámení a případnému posouzení. „Je nutné podotknout, že za formulací, která hovoří o vyjasnění principiálních stanovisek, se skrývá požadavek některých knihoven na úhradu poštovného a balného.““

⁹Zásady meziknihovních výpůjčních služeb. Návrh (předložený na poradě SDRUK v Č. Budějovicích 12.11. 1996). 5 s. Č. Budějovice, SDRUK 1996. Strojopis.

¹⁰Zápis z porady ředitelů SVK a MZK v Českých Budějovicích dne 13.11.1996 uvádí: „MVS - po rozsáhlé diskuzi ke všem předloženým návrhům zásad MVS bylo dohodnuto, že dr. Kubíček a dr. Vyčichlo iniciují setkání se zástupci NK (dr. Balík

Schůzka v NK ČR se uskutečňuje za přítomnosti ředitele dr. Balíka, dr. Richtera, Mgr. Štěrbové a dr. Vyčichla začátkem prosince 1996 (3.12.). Podrobně jsou prodiskutovány námitky vzniklé na Radě SDRUK v Č. Budějovicích, zejména otázka úhrady poštovního za MVS. Obě strany setrvaly principiálně na svých pozicích a rozešly se s tím, že obě verze zásad budou v NK ČR znovu porovnány, že bude hledán společný přístup a NK ČR jako ústřední pracoviště MVS pak po dohodě s Radou SDRUK vydá jedny všeobecně platné zásady MVS. Bohužel, nestalo se tak.

Pro MVS platí nadále původní překonaná vyhláška a problém využití nových technologií v MVS je pociťován stále intenzivněji. Aktuálnost tématu se potvrzuje na konferenci Knihovny současnosti '97 v Seči, viz referáty uvedené v pozn. 1) a 2) a diskuzi v sekci „Výpůjční proces jako základní kategorie služeb knihoven“.

V rámci SDRUK jsou zásady opětovně modifikovány na podnět ing. Prchalové a nazvány „Zásady meziknihovních služeb“. Návrh SDRUK.¹¹ Jednání o zásadách MVS je pak předsedou dr. Richterem přeneseno na půdu ÚKR za souhlasu rady SDRUK i NK ČR, neboť převládá mínění, že je nutné vytvořit jedny všeobecně platné zásady MVS. Tady je dohodnuto, že základem další práce na návrhu zásad MVS se stane návrh SDRUK, který bude členy ÚKR připomínkovan.¹² Dr. Vyčichlo je pověřen formulací dalšího návrhu zásad vytvářeného tentokrát jménem ÚKR. Schází se pracovní skupina ve složení ing. Prchalová, dr. Ramajzlová, dr. Richter a dr. Vyčichlo, která rozhodla:

- užít původní terminologii, tj. **meziknihovní výpůjční služba (MVS)**,¹³

a pracovníci za MVS) za účelem vytvoření pracovní skupiny na téma: meziknihovní výpůjční a reprografické služby. Téma meziknihovní informační služby tato skupina řešit nebude. Velkým problémem zůstává otázka úhrady poštovního a balného.“

¹¹ „Zásady meziknihovních služeb“. Návrh SDRUK. 5 s. Plzeň, SDRUK 1997. Strojopis.

¹²Stalo se tak a je třeba uvést velmi fundované připomínky:

TKAČÍKOVÁ, D.: Několik poznámek k meziknihovním výpůjčním službám. Ikaros, [Elektronický časopis], <http://ikaros.ff.cuni.cz>, 1998, Roč. 2, č.3.

TKAČÍKOVÁ, D.: Připomínky k návrhu SDRUK Zásady meziknihovních služeb. 5 s. Strojopis. RAMAJZLOVÁ, B.: Stanovisko k návrhu Zásad meziknihovních služeb ČR SDRUK. 20.2. 1998. 1 s. Strojopis.

RICHTER, V. - HEMOLA, H. - SVOBODOVÁ, E.: Připomínky Národní knihovny ČR k návrhu Zásad meziknihovních služeb ČR SDRUK. 16.2.1998. 3 s. Strojopis.

Uvedené připomínky byly z části vzaty v úvahu. Pokud ne, stalo se tak proto, že vznikající zásady mají mít co nejtrvalejší charakter, tzn. musí být jednoduché a pokud možno jednoznačné. Připomínky často namítají skutečnosti, které je možné a vhodné zpracovat do prováděcí příručky, nemohou se však stát součástí zásad.

¹³Poskytnutí reprografické (a jakékoli další) kopie představuje jen náhradu za vý-

- nové zásady se stanou jednoduchými a jednoznačnými, obligatorními pravidly („slušného“) chování na úseku MVS. Z hlediska dlouhodobé platnosti budou také formulovány,
- přepracované zásady rozeslat k připomínkování členům ÚKR a po zachycení změn předat k právní expertize MK ČR,
- konečné znění zásad vydat jako doporučení ÚKR k provádění MVS v ČR s ambicí nahradit překonanou vyhlášku č. 51/1963
- veškerá doporučení, prováděcí postupy, metodiku, používané technologie a techniku na úseku MVS popsat v příručce, která zásady MVS rozpracuje a nabídne všem účastníkům pro realizaci v praxi jako vhodné, ale fakultativní,
- do přílohy převzít nově navrženou žádanku MVS zpracovanou v NK ČR.¹⁴

Po jednání pracovní skupiny byly zásady přepracovány a na základě připomínek doplněny na stav,¹⁵ který je součástí tohoto článku. Je zřejmě nutné, aby zejména příloha Zásad MVS, tj. obsah všech druhů žádanek, byl dále zpracováván a připomínkovan, než bude skutečně předán k právní expertize a než budou moci nové zásady nahradit zastaralou vyhlášku o MVS. Autor článku bude vděčný za všechny připomínky k poslední verzi zásad. Čas totiž nečeká.

půjčku. Není proto nutné zabývat se v rámci MVS kopiemi jako zvláštní kategorií. Stejně tak meziknihovní informační služba, která je spojena většinou s poskytnutím výpůjčky MVS, a tudíž nepotřebuje zvláštní úpravu. Jiné informační služby nejsou přesněji definovány a pokud jsou uplatňovány, rovněž nepotřebují přesnější pravidla. Z tohoto předpokladu vyšlo přesvědčení, že v rámci uvažovaných MVS jde vždy o činnosti s výpůjčkou spojené a není důvodu meziknihovní výpůjční služby jakkoli rozšiřovat a kategorizovat. V pracovní skupině i návrhu zásad se autoři vrátili k původnímu termínu meziknihovní výpůjční služby, a to i vzhledem k terminologi anglicky a německy mluvících zemí.

¹⁴V širším okruhu odborníků je ještě třeba rozhodnout o datech uváděných na klasické žádance i žádance přenášené faxem nebo e-mailem. Domnívám se, že je logické, aby bibliografická data žádaného dokumentu byla dostatečně přesně specifikována. Je tudíž možno uvádět data stanovená ČSN ISO 8459-1, což je složitější pro jejich velký počet nebo data stanovená ČSN ISO 690 a další určená data identifikující žadatele. Protože nová žádanka neobsahuje některá z důležitých identifikačních dat (např. ISBN, ISSN) není prozatím na příloze k zásadám zveřejněna.

¹⁵Zásady meziknihovních výpůjčních služeb. Návrh ÚKR. Stav k 16.4. 1998. 3 s. Praha, ÚKR 1998. Strojopis.

ZÁSADY MEZIKNIHOVNÍ VÝPŮJČNÍ SLUŽBY

1 Meziknihovní výpůjční služba (dále jen MVS)

MVS je komplexem odborných, organizačních a technických činností, které uskutečňují knihovny mezi sebou s cílem zpřístupnit svým uživatelům knihovní fondy knihoven bez ohledu na místo jejich uložení. Je standardní službou knihoven. Je založena na principu reciprocity, z něhož vyplývá pro zúčastněné knihovny povinnost poskytovat MVS z vlastních fondů, jsou-li o ni požádány.

2 Subjekty MVS

2.1 Subjektem MVS je knihovna. Uživatel je jí vždy zastoupen.

2.2 Knihovna zastupující uživatele, pro kterého žádá o výpůjčku MVS, je knihovnou žádající.

2.3 Knihovna, která výpůjčku MVS poskytuje v zájmu uživatele jiné knihovny, je knihovnou dodávající.

2.4 Národním ústředím MVS je Národní knihovna České republiky. Tato knihovna metodicky odpovídá za oblast MVS v ČR.

2.5 Regionálními středisky MVS jsou státní vědecké knihovny a Moravská zemská knihovna. Regionální střediska MVS garantují dostupnost domácí produkce dokumentů pro knihovny v regionu a dostupnost regionální produkce dokumentů pro knihovny v ČR.

2.6 Mezinárodní meziknihovní služby garantují:

- Národní knihovna České republiky,
- Státní technická knihovna v Praze,
- Knihovna Akademie věd České republiky,
- Moravská zemská knihovna v Brně,
- Státní vědecká knihovna v Olomouci.

3 Obecná pravidla MVS

3.1 Knihovna má právo vyžádat si půjčení knihovních dokumentů:

- z knihoven v České republice, nemá-li dokument ve vlastním fondu,

- z knihoven v zahraničí, není-li dokument ve fondu knihoven České republiky a nebrání-li tomu podmínky stanovené zahraničním partnerem.
- 3.2 O výpůjčku MVS lze požádat poštou, elektronicky nebo faxem. Při poštovním styku se užívá jednotný tiskopis uvedený v příloze.
- 3.3 Výpůjčka MVS je vyřízena neprodleně po obdržení žádanky.
- 3.4 Je-li v dodávající knihovně dokument rezervovaný pro jiného uživatele, nemá žadatel o výpůjčku MVS přednostní právo na jeho půjčení.
- 3.5 Knihovna, která prostřednictvím MVS obdržela dokument pro svého uživatele, je povinna:
- vyrozumět uživatele o vyřízení požadavku,
 - dodržet podmínky stanovené dodávající knihovnou,
 - nést po dobu výpůjčky odpovědnost za bezpečnost dokumentu a jeho ochranu proti poškození a ztrátě,
 - vrátit dokument půjčený MVS dodávající knihovně při dodržení všech opatření na jeho bezpečnou dopravu v dohodnuté lhůtě a odpovídajícím stavu.
- 3.6 Vnitrostátní MVS
- 3.6.1 Vnitrostátní MVS se uskutečňuje mezi knihovnami České republiky podle těchto zásad, knihovního řádu dodávající knihovny a v souladu s platnými právními předpisy České republiky.¹
- 3.6.2 Na vnitrostátní MVS přijímají knihovny jen požadavky, které obsahují bibliografickou citaci požadovaného dokumentu² a v úplnosti další údaje uvedené v příloze.
- 3.6.3 Dodávající knihovna
- a) vyřídí žádanku vnitrostátní MVS:
 - půjčením dokumentu,
 - poskytnutím kopie³ náhradou za výpůjčku,
 - b) žadající knihovně poskytne informaci o:
 - podmínkách zhotovení kopie⁴ náhradou za výpůjčku,

¹Zejména §13 zákona č. 175/96 Sb. o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon).

²V souladu s ČSN ISO 8459-1 Dokumentace: sborník bibliografických datových prvků: Meziknihovní výpůjčky. 1996 nebo variantně v souladu s ČSN 010197 (ČSN ISO 690). Dokumentace : bibliografické citace : obsah, forma a struktura. 1996.

³Kopii se pro účely těchto zásad myslí elektrografická, mikrografická nebo digitální kopie knihovního dokumentu nebo jeho části.

⁴Kopii se pro účely těchto zásad myslí elektrografická, mikrografická nebo digitální kopie knihovního dokumentu nebo jeho části.

- dokumentu a podmínkách jeho zpřístupnění,
 - příčině vyřízení v prodloužené lhůtě,
 - postoupení žádanky knihovně, která dokument vlastní, po předchozím bibliograficko-lokačním prověření,
- c) žadající knihovně vrátí žádanku:
- k doplnění údajů umožňujících identifikaci dokumentu,
 - pro zjištěnou nedostupnost dokumentu nebo pro prošlou časovou lhůtu požadavku.

3.7 Mezinárodní MVS

- 3.7.1 Mezinárodní MVS se uskutečňuje mezi knihovnami České republiky a zahraničními knihovnami v souladu s obecně závaznými právními předpisy a doporučeními IFLA, těmito zásadami a knihovním řádem dodávající knihovny.
- 3.7.2 Subjekt zúčastněný na mezinárodní MVS se může obrátit o metodickou pomoc nebo vyřízení požadavku na knihovny vyjmenované Sub. 2.6. Těmto knihovnám lze také postoupit žádanky o výpůjčky zahraničních knihoven, pokud požádaná knihovna výpůjčku nemůže uskutečnit.
- 3.7.3 Požadavek na výpůjčku mezinárodní MVS musí obsahovat bibliografickou citaci 2), bibliografické prověření, po případě zjištění lokace žádaného dokumentu a v úplnosti další údaje uvedené v příloze.
- 3.7.4 Knihovny, které obdrží žádanku mezinárodní MVS, ji vyřídí způsobem uvedeným Sub.3.6.3 přímo nebo prostřednictvím některé z knihoven uvedených Sub. 2.6.

4 Výpůjční lhůty

- 4.1 Výpůjční lhůty jsou v MVS určeny knihovním řádem dodávající knihovny. V mezinárodní MVS je do této lhůty u výpůjček ze zahraničních knihoven zahrnuta doba nutná ke zpětné přepravě dokumentu z knihovny žadající do knihovny dodávající, případně do národního ústředí meziknihovních služeb.
- 4.2 Žadající knihovna má právo před uplynutím výpůjční lhůty požádat o její prodloužení.
- 4.3 Dodávající knihovna má právo výpůjční lhůty zkrátit až na třetinu určené výpůjční lhůty. Zkrácené výpůjční lhůty se neprodlužují, pokud nepomine důvod ke krácení.

5 Evidence MVS

Každá knihovna vede evidenci o činnosti MVS podle požadavků národního ústředí MVS. Evidence musí kdykoliv umožnit jednoznačně identifikovat kteroukoliv z provedených služeb.

6 Úhrada nákladů MVS

- 6.1 Náklady poštovního na dopravu dokumentů v rámci MVS si zúčastněné knihovny mohou navzájem účtovat, popřípadě se dohodnout na úhradě mimořádných požadavků.
- 6.2 Kopie⁵ poskytované v MVS se obvykle pořizují za úhradu nákladů spojených s jejich vznikem.

Příloha:

Elektronická nebo faxová žádost o meziknihovní výpůjčku – minimální požadované údaje v závislosti na druhu žádaného dokumentu:

Var.I.

Bibliografické údaje o požadovaném dokumentu uvedené v ČSN ISO 8459-1, tj. identifikátor skupiny datových prvků 011-028, 034-038, 090 a údaje o žadateli, tj. identifikátory skupin datových prvků 006, 060, 065, 081, 102, 159.

Var. II.

Bibliografická citace požadovaného dokumentu podle ČSN ISO 690,
lokační značka-sigla žádající knihovny,
název žádající knihovny,
adresa žádající knihovny,
e-mail žádající knihovny, příslušného oddělení nebo pracovníka,
číslo objednávky,
jméno (č. průkazu) žádajícího čtenáře,
datum objednání,
datum do kterého je vyřízení žádosti aktuální,
požadavek na zhotovení kopie, není-li dokument vypůjčitelný.
Žádanka MVS určená k poštovnímu styku:

Žádanka je rozpracována oddělením MVS NK ČR.

⁵Kopii se pro účely těchto zásad myslí elektrografická, mikrografická nebo digitální kopie knihovního dokumentu nebo jeho části.

<p>Návrh editání žádající knihovny: Zprávy a sdělení o bibliografickém zjišťování: Uprávnění vypůjčacích podmínek:</p>			<p>Dílo bylo prověřeno v pramenech: Slovní zásoba: zdrojů sdělení Slovní katalog: zdrojů sdělení KZK(Y): zdrojů sdělení KZP: zdrojů sdělení SKAT: zdrojů sdělení KAKS: zdrojů sdělení SK UK: zdrojů sdělení SK CEZL: zdrojů sdělení Bibliografie: zdrojů sdělení Bibliografický katalog ČK: zdrojů sdělení Národní bibliografie: zdrojů sdělení (země) Ostatní: zdrojů sdělení</p>			<p>0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X - 0 X -</p>			<p>Kod vyřízení: Datum vyřízení: Datum přijetí: Lokální značka vyřizující knihovny:</p>		
<p>Vyřizující: * pramen uvádí 00 nezjištěno, pramen neuvádí *) doplňuje a číselně se prozřívá * SK CEZL</p>											
<p>Vyřizující: 0 - knihovna nemá, X - nete přijetí, možná kopie díla za úhradu, - straceno, neověřené</p>											

<p>U. - sídlo knižnice, zápisní knihovna... Žádám dílo: 1. Je půjčeno. Zalteho po vrácení. 2. Přeje přijetí. 3. Znovu za 4. Nenadá. Žádámka postupujeme:</p>						<p>U. - sídlo knižnice, zápisní knihovna... Žádám dílo: 1. Je půjčeno. Zalteho po vrácení. 2. Přeje přijetí. 3. Znovu za 4. Nenadá. Žádámka postupujeme:</p>					
<p>U. - sídlo knižnice Signature: Díl, ročník, svazek Číslo pokračování:</p>			<p>U. - sídlo knižnice Signature: Díl, ročník, svazek Číslo pokračování:</p>			<p>U. - sídlo knižnice Signature: Díl, ročník, svazek Číslo pokračování:</p>			<p>U. - sídlo knižnice Signature: Díl, ročník, svazek Číslo pokračování:</p>		
<p>Udaje o žadárně díle: Lokální značka žádající knihovny: Datum vyřízení:</p>				<p>Udaje o žadárně díle: Lokální značka žádající knihovny: Datum vyřízení:</p>				<p>Udaje o žadárně díle: Lokální značka žádající knihovny: Datum vyřízení:</p>			
<p>Mám zájem o postoupení žadámky: ANO NE Mám zájem o záznam: ANO NE Mám zájem o kópii díla: ANO NE * žadámku postoupení vyříditi do:</p>		<p>Mám zájem o postoupení žadámky: ANO NE Mám zájem o záznam: ANO NE Mám zájem o kópii díla: ANO NE * žadámku postoupení vyříditi do:</p>		<p>Mám zájem o postoupení žadámky: ANO NE Mám zájem o záznam: ANO NE Mám zájem o kópii díla: ANO NE * žadámku postoupení vyříditi do:</p>		<p>Mám zájem o postoupení žadámky: ANO NE Mám zájem o záznam: ANO NE Mám zájem o kópii díla: ANO NE * žadámku postoupení vyříditi do:</p>					
<p>* postud není dílo dostupné v ČR, žádám o jeho objednání ze zahraničí: ANO NE * ABA 001 * ABA 007 * ABA 013 * BQA 001 * OLA 001 Dílo bylo prověřováno v pramenech: / /</p>			<p>* postud není dílo dostupné v ČR, žádám o jeho objednání ze zahraničí: ANO NE * ABA 001 * ABA 007 * ABA 013 * BQA 001 * OLA 001 Dílo bylo prověřováno v pramenech: / /</p>			<p>* postud není dílo dostupné v ČR, žádám o jeho objednání ze zahraničí: ANO NE * ABA 001 * ABA 007 * ABA 013 * BQA 001 * OLA 001 Dílo bylo prověřováno v pramenech: / /</p>					
<p>Podpis: Datum objednání:</p>		<p>Podpis: Datum objednání:</p>		<p>Podpis: Datum objednání:</p>		<p>Podpis: Datum objednání:</p>					